

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie

Bc. Barbora Kuprová

Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století

Population development at the manor of Škvorec at the turn of 18th and 19th century

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Praha, 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně, a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 19. 8. 2013

.....
podpis

Poděkování:

Děkuji vedoucí mé diplomové práce Doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc. za podnětné připomínky a cenné rady.

Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století

Abstrakt

Cílem práce je analyzovat vývoj přirozené měny obyvatelstva na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století (sňatečnost a plodnost v letech 1780–1819 a úmrtnost v letech 1780–1869) a charakterizovat základní demografické ukazatele. Pomocí jmenné excerpce farních matrik byly zjištěny počty narozených, oddaných a zemřelých. Na získaná data byla aplikována metoda rekonstrukce rodin (základem byly páry oddané v letech 1780–1819). Vývoj přirozené měny na panství je porovnáván se shrnutím výsledků sond zpracovaných pro lokality českých zemí a zvláště s vývojem ve farnosti Lochenice a v Budyni nad Ohří. Výsledná zjištění z velké části potvrdila vývoj v českých zemích. Srovnání výsledků s Budyní nad Ohří potvrdilo odlišný populační vývoj ve městech a na venkově.

Klíčová slova: vývoj přirozené měny, farní matriky, rekonstrukce rodin, panství Škvorec.

Population development at the manor of Škvorec at the turn of 18th and 19th century

Abstract

The intention of this study is to analyze the development of natural change of population at the manor of Škvorec at the turn of 18th and 19th century (nuptiality and fertility in the years 1780–1819 and mortality in the years 1780–1869) and to characterize the basic demographic indicators. The nominal excerpts from parish registers was made to find numbers of births, marriages and deaths. Family reconstitution method (based on marriages from the years 1780–1819) was used for these data. The development of natural change at the manor is compared with the results of studies developed for the localities of the Czech lands and particularly with the development of the parish Lochenice and at Budyně nad Ohří. The conclusions mostly confirmed the development in the Czech lands. Comparison with results of Budyně nad Ohří confirmed the different population development in urban and rural areas.

Keywords: development of natural change, parish registers, family reconstitution, manor of Škvorec.

OBSAH

Obsah	1
Seznam tabulek	3
Seznam obrázků	5
Seznam používaných zkratk.....	6
1. Úvod	7
1.1 Cíl práce	8
1.2 Struktura práce	8
2. Panství Škvorec	10
3. Prameny a literatura.....	12
3.1 Vybraná právní nařízení týkající se církevních matrik	12
3.2 Zpracovávané církevní matriky.....	14
3.3 Použitá literatura	17
4. Metody práce	19
4.1 Excerpce matričních záznamů.....	19
4.2 Metoda rekonstrukce rodin	21
4.2.1 Typy rodinných listů	26
4.2.2 Výpočet demografických ukazatelů z rodinných listů	27
4.2.3 Rekonstrukce rodin na území českých zemí	29
5. Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec přirozenou měnou v letech 1780–1869.....	30
5.1 Sňatečnost (1780–1819).....	30
5.1.1 Vybraná nařízení týkající se uzavření manželství.....	30
5.1.2 Počet sňatků	32
5.1.3 Sňatkový věk snoubenců a jejich věkové rozdíly	34
5.1.4 Rodinný stav snoubenců	39
5.1.5 Sociální původ snoubenců.....	42
5.1.6 Regionální původ snoubenců	44

5.1.7 Délka manželství.....	47
5.1.8 Definitivní celibát.....	47
5.1.9 Sezónní průběh sňatečnosti	49
5.2 Plodnost (1780–1819).....	51
5.2.1 Plodnost podle věku při sňatku	52
5.2.2 Plodnost podle délky trvání manželství	54
5.2.3 Meziporodní intervaly	56
5.2.4 Interval mezi sňatkem a prvním porodem.....	58
5.2.5 Věk ženy při posledním porodu	59
5.2.6 Počet dětí v rodině.....	60
5.3 Úmrtnost (1780–1869).....	63
5.3.1 Počet zemřelých	63
5.3.2 Průměrný věk zemřelých.....	67
5.3.3 Skladba zemřelých podle věku.....	69
5.3.4 Dětská a kojenecká úmrtnost	71
5.3.5 Sezónní průběh úmrtnosti	77
5.3.6 Příčiny úmrtí	77
5.4 Přirozený přírůstek (1780–1849)	83
6. Nalezenci	85
7. Závěr	89
Seznam použitých pramenů	94
Seznam použité literatury.....	96
Příloha	103
Seznam příloh.....	104

Seznam tabulek

Tab. 1 – Rozdělení rekonstruovaných rodinných listů na panství Škvorec podle typů v letech 1780–1819	27
Tab. 2 – Rozdíl mezi věkem uvedeným v matrice oddaných a věkem přesným podle pohlaví na panství Škvorec v letech 1785–1819.....	34
Tab. 3 – Průměrný sňatkový věk snoubenců podle pořadí sňatku na panství Škvorec v letech 1785–1819	35
Tab. 4 – Věkové rozdíly u protogamních* sňatků na panství Škvorec v letech 1785–1819	37
Tab. 5 – Věkové rozdíly u palingamních* sňatků na panství Škvorec v letech 1785–1819.....	38
Tab. 6 – Snoubenci podle rodinného stavu na panství Škvorec v letech 1785–1819	40
Tab. 7 – Sociální postavení svobodných snoubenců z pohledu muže na panství Škvorec v letech 1800–1819 (v %).....	43
Tab. 8 – Sociální postavení svobodných snoubenců z pohledu žen na panství Škvorec v letech 1800–1819 (v %).....	43
Tab. 9 – Manželství podle délky trvání na panství Škvorec v letech 1780–1819.....	47
Tab. 10 – Definitivní celibát a zemřelí starší 50 let podle rodinného stavu na panství Škvorec v letech 1780–1869.....	48
Tab. 11 – Měsíční index počtu uzavřených sňatků na panství Škvorec v letech 1780–1819	50
Tab. 12 – Míry manželské plodnosti podle věku a věku při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819	53
Tab. 13 – Míry manželské plodnosti podle věku při sňatku a délky trvání manželství na panství Škvorec v letech 1780–1819	55
Tab. 14 – Počet dětí narozených v prvním pořadí podle doby uplynulé od sňatku rodičů a věku ženy při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819.....	58
Tab. 15 – Ženy podle věku při posledním porodu na panství Škvorec v letech 1780–1819.....	60
Tab. 16 – Počet dětí v rodině podle věku ženy při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819	61

Tab. 17 – Počet dětí v rodině podle délky trvání manželství na panství Škvorec v letech 1780–1819.....	62
Tab. 18 – Hrubá míra úmrtnosti podle jednotlivých lokalit na panství Škvorec v letech 1833, 1843, 1850 a 1869.....	66
Tab. 19 – Průměrný věk zemřelých podle pohlaví na panství Škvorec v letech 1780–1869.....	69
Tab. 20 – Zemřelé děti podle pohlaví a věkových skupin na panství Škvorec v letech 1780–1869 (v %)	71
Tab. 21 – Kojenecká, perinatální úmrtnost a mrtvorozenost na panství Škvorec v letech 1780–1849 (v ‰).....	73
Tab. 22 – Měsíční index počtu zemřelých na panství Škvorec v letech 1780–1869.....	77
Tab. 23 – Zemřelí podle pohlaví, věku a příčiny úmrtí na panství Škvorec v letech 1790–1809 (základní skupiny příčin úmrtí, v %)	80
Tab. 24 – Zemřelí podle pohlaví, věku a příčiny úmrtí na panství Škvorec v letech 1850–1869 (základní skupiny příčin úmrtí, v %)	80
Tab. 25 – Zemřelí nalezcenci podle pohlaví a věku na panství Škvorec v letech 1823–1865.....	87

Seznam obrázků

Obr. 1 – Ukázka ručně vytvořeného rodinného listu	23
Obr. 2a – Ukázka elektronicky vytvořeného rodinného listu (první část)	24
Obr. 2b – Ukázka elektronicky vytvořeného rodinného listu (pokračování)	25
Obr. 3 – Počet sňatků na panství Škvorec v letech 1780–1819	33
Obr. 4 – Snoubenci podle věku a pohlaví na panství Škvorec v letech 1785–1819	36
Obr. 5 – Regionální původ mimopanských ženichů na panství Škvorec v letech 1780–1819 (současné okresy)	45
Obr. 6 – Regionální původ mimopanských nevěst na panství Škvorec v letech 1780–1819 (současné okresy).....	46
Obr. 7 – Míry manželské plodnosti podle věku (osa x) a věku při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819	54
Obr. 8 – Míry manželské plodnosti podle věku při sňatku a podle délky trvání manželství na panství Škvorec v letech 1780–1819.....	56
Obr. 9 – Délka meziporodních intervalů podle pořadí narozených dětí na panství Škvorec v letech 1780–1819	57
Obr. 10 – Počet zemřelých na panství Škvorec v letech 1780–1869	64
Obr. 11 – Složení zemřelých podle věku a pohlaví na panství Škvorec v letech 1780–1869	68
Obr. 12 – Zemřelí podle věkových skupin na panství Škvorec v letech 1780–1869	70
Obr. 13 – Vývoj míry kojenecké úmrtnosti na panství Škvorec v letech 1780–1849.....	72
Obr. 14 – Vývoj pravděpodobnosti úmrtí dětí podle věku a pohlaví na panství Škvorec v letech 1780–1849	76
Obr. 15 – Počet živě narozených a zemřelých na panství Škvorec v letech 1750–1869	83

Seznam používaných zkratk

AUC	Acta universitatis Carolinae
AV ČR	Akademie věd České republiky
ČSAV	Československá akademie věd
ČSÚ	Český statistický úřad
ČZ	České země
HD	Historická demografie
INED	Institut national d'études démographique
SAP	Sborník archivních prací
SOA	Státní oblastní archiv v Praze
řk. f. ú.	římskokatolický farní úřad

1. Úvod

Již ve 20. letech 20. století vybízel *Josef Vítězslav Šimák* k tomu, aby církevní matriky byly využity nejen pro studium jedné konkrétní rodiny, ale aby si badatelé rozepsali celé matriky na jednotlivé lístky a na základě nich pro danou lokalitu analyzovali demografické a sociální jevy, migraci, sociální rozvrstvení obyvatelstva apod.¹

Ve shodě s Šimákovým odkazem se předkládaná práce snaží o zachycení vývoje přirozené měny obyvatelstva (sňatečnosti, plodnosti a úmrtnosti) na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století na základě studia církevních matrik. Práce navazuje na bakalářskou práci s názvem *Děti narozené mimo manželství na přelomu 18. a 19. století na panství Škvorec*,² ze které jsou přejaty počty narozených dětí v letech 1750–1849.

Předkládaná práce by měla rozšířit historicko-demografické poznání o vývoji obyvatelstva v českých zemích a zařadit se tak mezi řadu zpracovaných lokálních studií. Práce studuje vývoj obyvatelstva celého panství Škvorec (16 lokalit). I přestože je panství Škvorec relativně malé, je územní rozsah této práce poněkud širší, než je v historicko-demografických studiích obvyklé. Zatím zpracované studie se zpravidla zabývají vývojem obyvatelstva jednotlivých farností (např. Lochenice,³ Zdechovice⁴), měst (např. Budyně nad Ohří,⁵ Kouřim⁶) či vesnic (Vráž,⁷ Zubrnice⁸).

¹ J. V. Šimák, **Jak těžiti z farních matrik**. Turnov, 1922–23, s. 136.

² B. Kuprová, **Děti narozené mimo manželství na přelomu 18. a 19. století na panství Škvorec**. Bakalářská práce, PŘF UK, Praha, 2011. Dále jen Kuprová BP.

³ V. Kalousková, **Demografický vývoj farností Lochenice v letech 1784–1900**. HD 30/2006, s. 67–143.

⁴ Š. Jirásková, **Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899**. HD 36/2012, s. 65–113.

⁵ L. Dušek, **Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850**. Ústí nad Labem, 1985, s. 143–239.

⁶ J. Beránková, **Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650–1850**. HD 18/1994, s. 69–104.

⁷ J. Brabencová, **Přirozený pohyb obyvatelstva v obci Vráž v letech 1601–1850**. HD 18/1994, s. 115–126.

⁸ P. Jančárek, **Sňatky v Zubrnících v 19. století**. HD 18/1994, s. 167–178.

Pro panství Škvorec nebyl vývoj obyvatelstva dosud zpracován. Jediným pokusem o demografickou sondu pro období začátku 18. století (1710–1720) ve vybraných lokalitách panství Škvorec (Rostoklaty, Tuklaty a Úvaly) byla práce *Milana Bednáře*.⁹

Předložení práce by se zároveň měla začlenit na našem území mezi ne příliš početné studie vycházející při zpracování matričních záznamů z metody rekonstrukce rodin.¹⁰ Metoda rekonstrukce rodin umožňuje v předstatistickém období především studium plodnosti vdaných žen. Pomocí této metody lze určit míru manželské plodnosti, která je jinak v předstatistickém období většinou nedosažitelná, neboť zpravidla není znám počet obyvatel a jeho pohlavně-věková struktura.

1.1 Cíl práce

Cílem práce je na základě excerptce církevních matrik co nejlépe popsat vývoj přirozené měny obyvatelstva na panství Škvorec – proces sňatečnosti a plodnosti v letech 1780–1819 a proces úmrtnosti v letech 1780–1869 – a charakterizovat základní demografické ukazatele. Zároveň se snaží zachytit případné odlišnosti od vývoje v celých českých zemích. Proto jsou získané poznatky průběžně srovnávány s vývojem v českých zemích a zároveň se závěry jiných historicko-demografických studií zabývajících se alespoň částečně stejným obdobím. Konkrétně je komparace průběžně prováděna se studií *Věry Kalouskové*, která zpracovala demografický vývoj farnosti Lochenice¹¹ a se studií *Ladislava Duška*, který se věnoval vývoji obyvatelstva v Budyni nad Ohří.¹² Studie *Ladislava Duška* se zabývá historickým vývojem obyvatelstva v městském prostředí, a tak lze v předkládané práci současně ověřit tezi o rozdílném demografickém vývoji ve městech a na venkově. Ve městech na příklad bývá pozorována vyšší kojenecká úmrtnost než na venkově.¹³

1.2 Struktura práce

V předkládané práci je nejprve velmi stručně představeno panství Škvorec, s vědomím toho, že podrobněji je panství popsáno již v bakalářské práci.¹⁴ Následuje kapitola charakterizující použitý pramen – církevní matriky. Tato část obsahuje jednak vybraná právní nařízení týkající se církevních matrik na našem území a dále podrobnější informace o těch církevních matrikách, které byly v rámci této práce zpracovány.

⁹ M. Bednář, **Poddaní na škvoreckém panství v 1. polovině 18. století**. Bakalářská práce, FF MU, Brno, 2008.

¹⁰ Na příklad L. Dušek, **Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...**; Týž, **Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do konce 18. století**. Ústí nad Labem, 1974.; P. Mužík, **Obyvatelstvo města Domažlice v letech 1651–1830**. SAP 36/1, 1986, 103–207.; M. Poullová, **Plodnost vdaných žen ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století**. HD 31/2007, s. 49–90.

¹¹ V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**

¹² L. Dušek, **Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...**

¹³ L. Dokoupil et al., **Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století**. Praha, 1999, s. 53.

¹⁴ Kuprová BP, s. 6–9.

Následující kapitola je věnována metodám použitým při excerpci a analýze dat. Nejprve je popsána metoda jmenné excerpcce a následně podrobně metoda rekonstrukce rodin, včetně postupu výpočtů demografických ukazatelů z rodinných listů.

Pátá kapitola nazvaná *Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec přirozenou měnou v letech 1780–1869* je rozdělena na tři větší a jednu menší část. První část je věnována sňatečnosti, a obsahuje nejprve vybraná nařízení týkající se uzavření manželství a poté je již pozornost věnována jednotlivým charakteristikám procesu sňatečnosti (vývoj počtu sňatků, sňatkový věk a rodinný stav snoubenců, jejich sociální a regionální původ apod.). Tato část páté kapitoly se zabývá také problémem definitivního celibátu. Druhá část kapitoly se zaměřuje především na problematiku plodnosti podle věku ženy při sňatku a podle délky trvání manželství. Dále je zde pozornost věnována na příklad mezipородním intervalům či věku ženy při posledním porodu. Především kvůli této kapitole je práce postavena na metodě rekonstrukce rodin. Třetí část páté kapitoly se zabývá posledním sledovaným procesem přirozené měny, totiž úmrtností. Nejprve je pozornost věnována vývoji počtu a základním charakteristikám všech zemřelých osob na panství Škvorec a následně je podrobně popsána především dětská a kojenecká úmrtnost. Opomenuta není ani problematika příčin úmrtí. Poslední část páté kapitoly se věnuje přirozenému přírůstku obyvatel na panství Škvorec. V průběhu celé této kapitoly je vývoj obyvatelstva na panství Škvorec porovnáván se souhrnem výsledků studií pro různé lokality českých zemí a s vývojem ve farnosti Lochenice a ve městě Budyně nad Ohří.

Následující kapitola se stručně zabývá problematikou nalezenců, jde o jev, který se ukázal na panství Škvorec jako velmi aktuální.

Závěr shrnuje výsledky předkládané práce, popisuje odlišnosti populačního vývoje panství Škvorec a celých českých zemí a naznačuje možnosti dalšího studia. Práce obsahuje seznam použitých pramenů a literatury a vlastní text je provázen řadou tabulek a obrázků.

2. Panství Škvorec

Panství Škvorec bylo mým badatelským zájmem již v bakalářské práci, kde bylo také poměrně podrobně popsáno (geografická poloha, stručná historie panství, počet domů a obyvatel uvedený v dostupné dobové literatuře apod.).¹⁵ Zde jsou pouze zopakovány základní informace, doplněné o údaje týkající se části sledovaného období, která v bakalářské práci zachycena nebyla. Bakalářská práce zachycovala vývoj do roku 1849.

Panství Škvorec náleželo do roku 1849 ke Kouřimskému kraji. Dne 7. 9. 1848 byl říšským sněmem schválen zákon o zrušení poddanství a robotních břemen, byl tak definitivně ukončen středověký feudální systém.¹⁶ Téhož dne byla zrušena veřejná správa vykonávaná patrimoniálními úřady¹⁷ a byly zřízeny obce jako orgány úřední samosprávy. Císařským nařízením ze dne 26. 6. 1849 se staly základní územní jednotkou tzv. *politické okresy*. Od 1. 1. 1850 navíc došlo ke změně v členění českých zemí, kdy byly změněny historické kraje.¹⁸ Území bývalého panství Škvorec od 1. ledna 1850 patřilo, jak několik let pečlivě u každého zápisu farář vypisoval, do „*kraje pardubského, podkraje černokosteleckého, okresu českobrodského*.“¹⁹ Od 12. 5. 1855 bylo území příslušné do Pražského kraje.²⁰ Po zrušení krajské správy v roce 1868 náleželo území bývalého panství Škvorec do politického okresu Český Brod.²¹ Po dalších změnách územního členění se dnes bývalé panství Škvorec nachází na území Středočeského kraje, zasahuje do území dvou okresů – do okresu Praha-východ a do okresu Kolín.

¹⁵ Kuprová BP, s. 6–9.

¹⁶ F. Čapka, **Dějiny zemí Koruny české v datech**. Praha, 2010, s. 488.

¹⁷ Do 1. 1. 1850 vykonávaly veřejnou správu i nadále patrimoniální úřady, ale za úhradu ze státní pokladny.

¹⁸ J. Janák; Z. Hledíková; J. Dobeš, **Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost**. Praha, 2005, s. 283, 518–519.

¹⁹ Pardubický kraj, podkraj Kostelec nad Černými lesy, okres Český Brod.

²⁰ Š. Mleziva, **Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti**. Praha, 2010, s. 274.

²¹ Tamtéž, s. 775.

Panství Škvorec bylo čistě zemědělskou oblastí a po celé sledované období, tedy i po konci patrimoniální správy, náleželo šlechtickému rodu Lichtenštejnů. K panství náleželo 16 lokalit, které byly všechny do výzkumu zahrnuty: Břežany II.,²² Dobročovice, Hodov, Horka, Hradešín, Květnice, Limuzy, Přišimasy, Rostoklaty, Skřivany, Sluštice, Škvorec, Třebohostice, Tuklaty, Úvaly a Zlatá. Dvě ze sledovaných lokalit měly status městečka – Škvorec a Úvaly.²³ Všechny lokality jsou sledovány i po rozpadu vrchnostenské správy.

V příloze č. 1 jsou zvýrazněny lokality patřící na panství Škvorec v době druhého vojenského mapování, tzv. *Františkova* z let 1836–1852. V příloze č. 2 jsou tytéž lokality vyznačeny do současné mapy. Přiložená mapa je barokní pomůckou,²⁴ která byla zhotovena a používána pro potřeby vrchnostenské kanceláře velkostatku. Na mapě je patrna celá rozloha tehdejšího panství.

²² Římské číslo dvě je součástí úředního názvu obce od roku 1960, kdy zanikl okres Český Brod a Břežany z tohoto okresu byly přiřazeny k okresu Kolín, kde se již nalézaly jiné Břežany. V celé diplomové práci stejně jako v bakalářské práci je používáno pouze historického názvu Břežany. Břežany I. se nacházejí poblíž Kolína a do analýzy nevstupují.

²³ F. Palacký, **Popis království Českého**. Praha, 1848, s. 236.

²⁴ Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA Praha), Velkostatek Škvorec, i. č. 316, Mapa panství Škvorec, rukopis papír, 1 : 1000 vídeňských sáhů, kolorovaná, 192 × 144 cm, doba vzniku 1772–1781.

3. Prameny a literatura

Hlavním pramenem práce jsou církevní matriky, ty jsou v tzv. *protostatistickém* období (16. – 18. století) prakticky jediným zdrojem pro statistiku o pohybu obyvatelstva. Sledované období sice zasahuje do 19. století, ale vzhledem k tomu, že pro panství Škvorec nejsou dochovány soupisy obyvatelstva a pravděpodobně ani soupisy poddaných,²⁵ platí jedinečnost matrik při studiu přirozené měny i pro toto období. Každý badatel používající tento pramen si však musí uvědomit, že nejde o pramen primárně určený k účelu evidence přirozené měny a podle toho musí s matrikami pracovat.

3.1 Vybraná právní nařízení týkající se církevních matrik

Václav Bartůněk píše, že o matrikách v dnešním slova smyslu, tedy jako o evidenci osob, kterým byly udělovány svátosti, mluvil poprvé již druhý lateránský koncil roku 1139.²⁶ Oficiální nařízení k vedení matrik vyšlo však až na tridentském koncilu 11. 11. 1563. Nařízení tridentského koncilu byla pak našim poměrům přizpůsobena diecézními synodami – 1591 olomouckou synodou a 1605 pražskou synodou.²⁷ Za nejstarší dochovanou matriku na našem území je považována matrika oddaných pro Jáchymov založená v roce 1531. Pro většinu farností se však církevní matriky dochovaly až od druhé poloviny 17. století.

V roce 1614 římský tribunál jako první předepsal formulář matričního zápisu (jednotnou větnou latinskou formuli pak nařídila pražská konzistoř v roce 1760) a ke knihám narozených

²⁵ Velkostatek Škvorec uložený v SOA Praha neobsahuje soupisy poddaných. Je možné, že soupisy poddaných se s ostatními dokumenty centralizované lichtenštejnské správy vzniklé po roce 1848 ocitly v Moravském zemském archivu v Brně. Tyto archiválie se nalézají ve fondu *Lichtenštejnská ústřední účtárna Bučovice (1580–1924)*, který není dosud zcela zpracován, a není tedy ani zpřístupněn.

²⁶ V. Bartůněk, **Historický vývoj matrik**. Časopis Rodopisné společnosti v Praze 12, 1940, s. 7. V textu je jako rok konání druhého lateránského koncilu uveden rok 1137.

²⁷ V. Hradecká, **Matriky v průběhu staletí**. <<http://www.genea.cz/informace/rady-do-zacatku/matriky-v-prubehu-staleti/>>.

a oddaných, které byly předepsány tridentským koncilem, přidal ještě povinnost vést knihu zemřelých. Někteří duchovní používali místo předepsaných větných zápisů rubriky, předpokládá se, že si tím chtěli ulehčit práci.²⁸ Na příklad matrika v Olešnici na Moravě vedla oddané a narozené (resp. pokřtěné) v rubrikách od svého vzniku v roce 1663.²⁹ Výjimečná nebyla ani kombinace větného a rubrikovaného zápisu, kdy se na okraj větného zápisu vyčleňoval jeden nebo dva údaje, nejčastěji datum a místo. Zápisy v rubrikách však předepsal až dvorský dekret z 6. 10. 1770, v pražské arcidiecézi bylo nařízeno uvedeno arcibiskupským dekretem ze 7. 11. 1770.³⁰

Císařským patentem z 1. 5. 1781 byly matriky prohlášeny za veřejné listiny, tímto patentem bylo také nařízeno striktně zapisovat kromě data křtu a pohřbu také datum narození a úmrtí. Dne 13. 10. 1781 byl vydán tzv. toleranční patent, který povoloval kromě římskokatolické církve i jiné státem uznávané církve (augšpurské a helvetské vyznání). Povoloval jejich duchovním vést své matriční knihy, které však veřejnými listinami uznány nebyly. Evangeličtí faráři proto museli všechny úkony hlásit římskokatolickým farářům a ti je museli zapsat do svých veřejnoprávně uznaných matrik.³¹

Patent Josefa II. z 20. 2. 1784 předepsal nový formulář pro matriční zápisy, tento formulář byl s úpravami používán až do roku 1949.³² Kromě tohoto nařízení je patent zajímavý z demografického hlediska také tím, že zřejmě poprvé zde byla výslovně řečena důležitost církevních matrik také pro veřejnou správu, a to pomocí zjišťování základních demografických statistik. „*Na registrach neb zápisech odavek, narození a zemřeni nejenom veřejné správě země, nýbrž samotným rodům neb familyim velice záleží. Veřejná správa země nabývá z nich užitečnou známost o rozmnožení neb omešení manželstva, o přírůstku a zhodku narozených, a o rozmnoženém neb zmenšeném mření lidí. [...]*”³³

Dne 19. 7. 1784 byl vydán dvorský dekret, který nařizoval vést matriky pro každou obec v samostatných knihách nebo alespoň v samostatných oddílech knihy. V roce 1790 nařídil dvorský dekret vést k matrikám abecedně řazené indexy.³⁴ Nařízením z 1. 5. 1794 předepisovalo povinnost u nevěsty a matky vždy uvádět obec a panství, odkud žena pochází, a to včetně čísla popisného.³⁵ Guberniální výnos ze dne 1. 6. 1811 nařídil průběžné číslování matričních záznamů.³⁶

Dekret dvorské kanceláře z 26. 11. 1829 povolil vést nekatolickým duchovním všechny tři druhy matrik, ale dál trvala povinnost zapisovat evangelické svátosti do římskokatolických

²⁸ E. Maur, **Vývoj matričního zápisu v Čechách**. HD 6/1972, s. 43.

²⁹ K. Doskočil, **Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů**. Časopis Rodopisné společnosti v Praze 12, 1940, s. 44.

³⁰ E. Maur, **Vývoj matričního zápisu ...**, s. 46. Karel Doskočil se domnívá, že tabelární forma byla zavedena až patentem Josefa II. z 20. 2. 1784. (K. Doskočil, **Vývoj farních matrik ...**, s. 44.)

³¹ V. Hradecká, **Matriky v průběhu staletí**.

³² Tamtéž.

³³ V. Srb, **Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v českých zemích (1785 až 1985)**. HD 18/1985, s. 27–33.

³⁴ V. Hradecká, **Matriky v průběhu staletí**.

³⁵ K. Doskočil, **Vývoj farních matrik ...**, s. 47.

³⁶ E. Maur, **Vývoj matričního zápisu ...**, s. 51.

matrik. Tuto povinnost zrušilo až tzv. Provizorní nařízení z 30. 1. 1849, jímž se i evangelické matriky staly veřejnoprávními listinami.

Vydáním tzv. matričního zákona č. 268/1949 Sb. dne 7. 12. 1949 byla celá matriční agenda zestátněna.³⁷

3.2 Zpracovávané církevní matriky

Církevní matriky použité k výzkumu panství Škvorec jsou uloženy v SOA Praha. Celkem bylo excerpováno 49 římskokatolických a 9 evangelických knih, velká část z nich je volně přístupná v digitalizované formě na webovém portálu www.actapublica.eu.³⁸ Pro získání datové základny o oddaných (1780–1819) a zemřelých (1780–1869), která byla vytvořena pro tuto práci, bylo excerpováno 40 římskokatolických a 4 evangelické knihy.

Nově excerpované matriky vznikaly do roku 1784 na čtyřech farních obvodech, na třech římskokatolických (fara Hradešín, Sluštice a Tuklaty) a jedné evangelické (fara Kšely). V roce 1784 byla pro městečko Úvaly nově založena fara Úvaly. Do roku 1784 patřily Úvaly pod faru Hradešín.

Zpracovávané matriky oddaných a zemřelých byly, stejně jako mnou již zpracované matriky narozených, v podstatě po celé excerpované období psány česky. Latinské zápisy se vyskytovaly pouze krátce z počátku sledovaného období (počátek 80. let 18. století). Němčina byla použita jen v několika kratších obdobích, většinou nepřesahujících jeden kalendářní rok. Průběžně se však v zápisech vyskytují latinská či německá slova nebo spojení, zejména u příčin úmrtí. V tomto případě se latina a němčina střídá s češtinou téměř po celé sledované období, tedy až do konce 60. let 19. století. V některých případech se dokonce jazyky kombinují, farář např. jako příčinu úmrtí zapsal *Lungensucht* a do závorky uvedl *souchotě*, tedy překlad do češtiny. Dále jsou latinská slova používána především u povolání jednotlivých osob (zejména na konci 18. století).

Matriky oddaných do roku 1783 vůbec neuvádějí věk snoubenců, ten se začíná uvádět až v průběhu roku 1784. Od roku 1785 je sňatkový věk zapsán, až na několik málo výjimek, u všech snoubenců. Do roku 1784 je rodinný stav ženichů výslovně uváděn pouze výjimečně (především v případě vdovců). U nevěst je tomu stejně, s tím rozdílem, že u nich lze většinou určit rodinný stav podle informace začínající slovy *dcera* či *vdova*, která je uváděna za jejich jménem.

Od roku 1785 je tedy obsah zápisů v matrice oddaných následující: datum sňatku a místo bydliště nevěsty nebo ženicha (včetně čísla popisného); jméno oddávajícího; jméno ženicha; v případě svobodného ženicha je uveden jeho otec (případně i otcovo povolání), nebo alespoň lokalita, z které ženich pochází; povolání ženicha (především u starších ženichů); věk, rodinný

³⁷ V. Hradecká, **Matriky v průběhu staletí**.

³⁸ Digitalizované církevní matriky se v SOA Praha již nepůjčují v originálech, což s sebou v některých případech, kdy není digitalizace provedena příliš kvalitně (nedostatečné otevření knihy při jejím fotografování), nese určitý problém s excerpací dat. Z tohoto důvodu byla pracovníkům badatelný předložena žádost o zapůjčení originálů a část záznamů byla pořízena přímo z nich.

stav a náboženské vyznání ženicha; jméno nevěsty; v případně svobodné nevěsty je uveden její otec (eventuálně jeho povolání), nebo alespoň lokalita, z které nevěsta pochází; v případě ovdovělé nevěsty je uveden její zesnulý manžel (případně jeho povolání); věk, rodinný stav a náboženské vyznání nevěsty; jména a podpisy svědků (družbů). V případě, že je některý ze snoubenců poddaný jinému než škvoreckému panství, je u něj navíc ještě uvedeno toto panství, nebo pokud je některý ze snoubenců nepoddaný, je v zápise uvedeno *svobodný*. Pokud bylo snoubencům vydáno povolení k sňatku, je o tom v matrice oddaných uveden záznam, ať už se jednalo o otcovské či vrchnostenské povolení nebo o církevní dispens. V některých případech jsou v matrice uváděna data tří ohlášek, příp. *jednou za třikrát*, ve většině případů však farář informace o ohláškách zřejmě zapisoval do *Knihy ohlášek*.

Forma zápisů zemřelých se v průběhu sledovaného období (1780–1869) vyvíjela podstatně více. Zpočátku byly zápisy poměrně stručné, s postupem času se jejich zápis rozšiřoval a stával se podrobnějším. Obsah zápisu v matrice zemřelých je následující: datum a místo úmrtí; jméno pohřbívacího; jméno, pohlaví, věk a náboženské vyznání zesnulého; v případě dětí jméno otce (eventuálně jeho povolání), v případě vdané ženy jméno manžela, případně zemřelého manžela, v případě muže jeho povolání; hřbitov; pokud byl zemřelý poddán jinému panství, je uvedeno toto panství, v případě, že byl zesnulý nepoddaný, je uvedeno *svobodný*; od roku 1784 je uváděna příčina úmrtí.³⁹

Do konce 18. století je uváděno v zápise pouze jedno datum, tedy datum pohřbu. Datum úmrtí začíná být na panství Škvorec zapisováno až v průběhu roku 1795, což je o více než 10 let později, než bylo nařízeno císařským patentem.

Rodinný stav je ve škvoreckých matrikách zemřelých přímo uváděn jen v několika matričních knihách ke konci sledovaného období (od konce 40. let 19. století). Většinou však lze rodinný stav určit opět podle informace uváděné za jménem zemřelého, začínající slovy *dcera, syn, manželka, či vdova*. Problém nastává u dospělých mužů, kde je uvedeno pouze jejich povolání a nedá se z matrik tedy s jistotou určit, zda byl zesnulý muž svobodný, ženatý či vdovec. Přibližně od konce 30. let je u zemřelých dětí uváděna kromě otce také jejich matka. Kolem roku 1800 se u zesnulých vdaných či ovdovělých žen začíná uvádět kromě jména manžela i její jméno za svobodna a místo narození, případně i jméno jejího otce.

Dále je v matrice zemřelých uváděno, zda a kdy byl zesnulý zaopatřen svátostmi posledního pomazání. Pokud k zaopatření nedošlo, pak farář často uvádí, proč se tak nestalo.⁴⁰ Zajímavé je, že důvodem neudělení svátostí byla vždy chyba zemřelého nebo příbuzných, nikdy ne duchovního.

³⁹ Z počátku faráři měli zaznamenávat pouze, zda šlo o přirozenou nebo násilnou smrt, soudilo se, že farář bez lékařské pomoci příčinu smrti neurčí. Postupně (na panství Škvorec od konce 80. let 18. století) se začala uvádět konkrétní příčina úmrtí. (J. Peterka, **Cesta k rodinným kořenům**. Praha, 2006, s. 123.) Tuto praxi potvrzuje na příklad matrika zemřelých Hradešín i. č. 24, kde je v roce 1784 název rubriky „*et modus mortis*“, tedy způsob úmrtí, v jednotlivých zápisech se pak uvádí přirozená/nepřirozená smrt až později je kolonka nadepsána *způsob úmrtí a nemoc*.

⁴⁰ Farář k zápisu zemřelého poznamenal *svátostmi zaopatřena nebyla, byla šílená a zemřela nenadále; z té příčiny, že její manžel zanedbal, nebyla zaopatřena* a podobně (příloha č. 18).

V matrice Kšely i. č. 13 (1859–1884) je navíc u téměř všech zemřelých osob uváděno i datum jejich narození, a to nejen v případě dětí (příloha č. 19). Tato informace je pro další analýzu velmi cenná.

Pro lokalitu Tuklaty byla excerpce zápisů ukončena v roce 1866, neboť pro další období není matrika zemřelých zatím odevzdána. Z tohoto důvodu je počet zemřelých na konci sledovaného období neúplný. Vzhledem k tomu, že se jedná o absenci tří let a o lokalitu, kde během pěti posledních excerpovaných let (1862–1866) umíralo v průměru 13 osob, neovlivnila tato neúplnost výsledky nijak výrazně.

Všechny excerpované matriky byly pravidelně, většinou jednou ročně, vizitovány vikářem. Výjimkou je matrika zemřelých Hradešín i. č. 24 (1774–1802), která byla naposledy vizitována v roce 1785. Od následujícího roku do roku 1802 je vedena jako duplicitní k dalším pěti matrikám.⁴¹ Do roku 1790 jsou však v této matrice jako v jediné zapisování zemřelí v lokalitě Horka, a to i přestože nebyla matrika vizitována. Teprve od následujícího roku se stává matrika Hradešín i. č. 24 duplicitní i pro matriku Hradešín i. č. 6, kde jsou od roku 1791 registrováni zemřelí ve vesnici Horka. Některé jednotlivé záznamy z ostatních vesnic jsou také zapsány pouze v této nevizitované matrice.

Pro zemřelé jsou pro rok 1784 a 1785 duplicitní také matriky Tuklaty i. č. 3 (1730–1785) a Tuklaty i. č. 10 (1785–1825, matrika ve skutečnosti zaznamenává zemřelé již v roce 1784 – jde o chybu v inventáři). Pro rok 1785 je matrika Sluštice i. č. 4 (1774–1785) duplicitní pro matriku Sluštice i. č. 11 (pro zemřelé 1785–1831) a Sluštice i. č. 13 (pro zemřelé 1785–1872).

Další matrikou, která byla celá psána duplicitně pro několik dalších matrik,⁴² je evangelická matrika Kšely i. č. 8 (1784–1849). Tato duplicita vznikla tím, že si evangelický farář vedl vlastní matriku zemřelých, ale musel posílat oznámení o úmrtí katolickému faráři, který úmrtí znovu zaznamenal do římskokatolické matriky. Mohlo by se zdát, že právě z tohoto důvodu by tato matrika nemusela být excerpována vůbec. Po excerpce se však ukázalo, že několik zápisů o úmrtí je uvedeno pouze v této, jinak duplicitní, matrice. Vzhledem k tomu, v jakých letech a pro jaké matriky je tato matrika duplicitní, je evidentní, že některé zápisy nebyly zaznamenány dvakrát, ale dokonce třikrát.

Poněkud zmatená je z počátku evangelická matrika Kšely i. č. 6 (1784–1849), kde se některé zápisy objevují třikrát (pokaždé jinak úplné, v prvním zápise jsou uvedena jen jména snoubenců a věk, v druhém zápise přibyl otec nevěsty apod.), zápisy navíc nejsou vedené chronologicky (rok 1785 začíná dvakrát).

Celkem se jedná o 1 215 záznamů, které jsou v matrikách zemřelých zapsány více než jednou, pokud se nezapočítá matrika Kšely i. č. 8, jedná se o 995 záznamů.

⁴¹ Hradešín i. č. 3, Hradešín i. č. 8, Hradešín i. č. 9, Hradešín i. č. 10, Úvaly i. č. 1. Kromě matriky Hradešín i. č. 8 jde o stejné matriky, pro které byla v případě narozených duplicitní matrika Hradešín i. č. 2.

⁴² Hradešín i. č. 3, Hradešín i. č. 8, Hradešín i. č. 9, Hradešín i. č. 10, Hradešín i. č. 18, Sluštice i. č. 8, Sluštice i. č. 11, Sluštice i. č. 12, Sluštice i. č. 13, Sluštice i. č. 29, Tuklaty i. č. 7, Tuklaty i. č. 10, Tuklaty i. č. 11, Tuklaty i. č. 12, Úvaly i. č. 1, Úvaly i. č. 2, Úvaly i. č. 3.

I u matrik oddaných se vyskytují duplicitní matriky, tentokrát se jedná o matriku Hradešín i. č. 23 (1774–1802), která je od roku 1785 duplicitní pro dalších pět matrik.⁴³ Pro rok 1785 je duplicitní matrika Sluštice i. č. 3 (1784–1785) pro další tři matriky.⁴⁴ Pro část roku 1785 jsou duplicitní také matriky Tuklaty i. č. 3 (1730–1785) a Tuklaty i. č. 9 (1784–1825, matrika ve skutečnosti zaznamenává sňatky až od roku 1785 – chyba v inventáři). Celkem se jedná o 254 duplicitních záznamů.

3.3 Použitá literatura

Hlavní literaturou použitou k zpracování metodiky práce – metody rekonstrukce rodin a následnému výpočtu demografických ukazatelů z rodinných listů – byla práce *Louise Henryho* nazvaná *Techniky historické demografie*⁴⁵ z roku 1980. Jedná se o velmi přehlednou publikaci popisující metody historické demografie. V práci je stručně připomenuta excerptce matričních záznamů předcházející rekonstrukci rodin a zásady samotné rekonstrukce rodin, následuje podrobný popis výpočtu jednotlivých demografických ukazatelů.

Z metodických prací dostupných v češtině je pro historického demografa nepostradatelným zdrojem publikace *Eduarda Maura* nazvaná *Základy historické demografie*.⁴⁶ Publikace byla poprvé vydána již v roce 1978, ačkoli vyšla ještě v dalším vydání, zasloužila by si tato práce vydání další, doplněné především o nové možnosti zpracování dat související s možností využití výpočetní techniky. I přestože tato „obnova“ publikace zatím chybí, jde o práci, která stále přináší každému historicko-demografickému badateli mnoho informací týkající se nejen výpočtů jednotlivých demografických ukazatelů, ale také informace o možných pramenech pro studium historických populací.

Pro popis vybraných nařízeních týkajících se uzavření manželství byly použity především dvě práce *Jirího Klaboucha*, jednak kniha *Manželství a rodina v minulosti*⁴⁷ a zároveň práce *Politický konsens k manželství v Čechách*.⁴⁸ Obě práce se věnují otázkám spojeným s uzavíráním a fungováním manželství v historii nejen na našem území. Autor však přistupuje k problematice značně tendenčně v souladu se vznikem prací v 60. letech 20. století.

Ke srovnání získaných poznatků s vývojem v českých zemích bylo využito publikací *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*,⁴⁹ *Dějiny obyvatelstva českých zemí*⁵⁰ a studie *Ludmily Kárníkové* nazvané *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*.⁵¹ Publikace *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století* vznikla jako výstup z rozsáhlého výzkumu, kterého se účastnila řada odborníků, studentů a dalších pracovníků.

⁴³ Stejně matriky jako v případě zemřelých (viz předchozí poznámka).

⁴⁴ Sluštice i. č. 6, Sluštice i. č. 8, Sluštice i. č. 12.

⁴⁵ L. Henry, *Technique d'analyse en démographie historique*. Paris, 1980.

⁴⁶ E. Maur, *Základy historické demografie*. Praha, 1983.

⁴⁷ J. Klabouch, *Manželství a rodina v minulosti*. Praha, 1962.

⁴⁸ J. Klabouch, *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha, 1960.

⁴⁹ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*

⁵⁰ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha, 1998.

⁵¹ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha, 1965.

Kniha *Dějiny obyvatelstva českých zemí* je jedna z nejucelenějších publikací popisující vývoj obyvatelstva na našem území od příchodu prvních obyvatel až po současnost. Zpracovávaným obdobím se zabývá kapitola *Století demografické statistiky* napsaná *Ludmilou Fialovou*.

Jak již bylo řečeno výše, ke komparaci s lokálními studii byla využita studie *Věry Kalouskové* zabývající se vývojem obyvatelstva ve farnosti Lochenice⁵² a studie *Ladislava Duška* popisující demografický vývoj v Budyni nad Ohří.⁵³ Farnost Lochenice byla vybrána především proto, že se jedná stejně jako v případě panství Škvorec, o zemědělskou oblast položenou nedaleko velkého města. V případě farnosti Lochenice se jedná o město Hradec Králové, v případě panství Škvorec o hlavní město Prahu. Obyvatelstvo obou lokalit tak pravděpodobně bylo podobně ovlivňováno kontaktem s nedalekým městským způsobem života. Studie *Věry Kalouskové* není na rozdíl od předkládané práce založena na metodě rekonstrukce rodin, a proto byla ke komparaci vybrána ještě studie *Ladislava Duška*. *L. Dušek* se jako jeden z prvních na našem území pokusil aplikovat metodu rekonstrukce rodin a ve své práci se tak věnuje velmi podrobně především vývoji plodnosti v Budyni nad Ohří.

K zpracování problematiky nalezenců byla použita nově vydaná publikace *Martiny Halířové* nazvaná *Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914*.⁵⁴ Publikace se zabývá mimo jiné různými podobami dětství a péče o děti, na příklad právě péčí o děti v ústavech a pěstounské péči.

⁵² V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**

⁵³ L. Dušek, **Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...**

⁵⁴ M. Halířová, **Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914**. Pardubice, 2012.

4. Metody práce

4.1 Excerpce matričních záznamů

Zápisy o oddaných a zemřelých byly opět, stejně jako zápisy o narozených v bakalářské práci,⁵⁵ vypisovány pomocí metody jmenné excerpce. Hlavní nevýhodou této metody je její časová náročnost, která se ovšem vyváží hned několika výhodami. Především se pomocí takto excerpovaných dat dá analyzovat větší počet ukazatelů než při sběru dat pomocí jednodušší a časově méně náročné čárkovací metody. Za druhé se pomocí jmenné excerpce dá poměrně lehce kontrolovat případné zdvojení záznamů, což se vzhledem k výše popsanému množství duplicitních záznamů jednoznačně vyplatilo. Navíc je metoda jmenné excerpce nezbytným předpokladem pro metodu rekonstrukce rodin, která byla použita hned v zápětí po excerpci potřebných dat.

Při excerpci dat bylo využito programu MS Office Excel, kam byly přepisovány jednotlivé záznamy z matrik pro každý rok sledovaného období (pro oddané 1780–1819, pro zemřelé 1780–1869) a pro všechny lokality panství Škvorec. Následně byly záznamy pomocí tohoto programu tříděny a dále zpracovávány.

Matriční přepis pro oddané obsahuje všechny údaje uvedené v matrice kromě jména oddávajícího, jmen svědků, povolení k sňatku a dat ohlášek, která jsem pro potřeby plánované analýzy posoudila jako nepotřebné. Pro zemřelé byly vypisovány všechny informace uvedené v matrice s výjimkou jména pohřbívacího a data udělení svátostí (důvod neudělení svátostí však přepsán byl). Je však zřejmé, že i nevpisované údaje nesou určitou informaci, která pro demografické, případně sociální studium může být velmi užitečná (např. hlubší analýza sňatečnosti – důvody pozdních sňatků, sociální postavení rodiny).

Celkem jsem z matrik zemřelých excerpovala 15 491 zápisů, vzhledem ke zdvojeným, případně ztrojeným záznamům se jedná o celkový počet 14 276 zápisů o zemřelých (pohřbených) osobách a mrtvě narozených dětech. Z matrik oddaných jsem vypsala 1 507

⁵⁵ Kuprová BP, s. 19.

zápisů, vzhledem k duplicitním záznamům jde celkem o 1 253 záznamů o uzavřených manželstvích.

Zdvojení, případně ztrojení, excerpovaných záznamů bylo před další analýzou řešeno tak, aby v zpracovávaném souboru dat zůstal pouze jeden záznam. Duplicitní záznamy nebyly vždy zcela totožné, někdy v jednom ze záznamů chybělo povolání otce, příčina úmrtí, nebo se lišilo datum události apod. Z tohoto důvodu byl záznam vstupující do analýzy vytvořen tak, aby obsahoval maximum informací uvedených v jednotlivých zápisech, případně byly poznamenány rozdíly zápisů. Datum události se nikdy nelišilo o více jak dva dny. Přestože tedy bylo vybráno datum jedno (většinou ze záznamu, kde bylo uvedeno více informací) neměl by výběr znamenat zkreslení výsledků.

Do konce 18. století bylo zapisováno v matrikách zemřelých pro panství Škvorec pouze datum pohřbu. Vzhledem k tomu, že mezi úmrtím a pohřbem byl většinou odstup dvou dní, lze tento problém z hlediska analýzy zanedbat.

V matrikách zemřelých se opět vyskytuje lokalita *Lány*, kterou se mi již v rámci bakalářské práce (díky jednomu ze zápisů v matrice narozených) podařilo přiřadit k lokalitě Skřivany.⁵⁶ Dále se v matrice zemřelých objevují jako místa úmrtí *pila* (třikrát), *obora* (jednou), *Vidrholec* (jednou) a *na cestě* (dvakrát). Pila se dle záznamů v matrikách vyskytovala nejspíše v městečku Úvaly, z toho důvodu bylo toto místo k Úvalům přiřazeno. Ostatní z uvedených míst nebylo přiřazeno k žádné konkrétní lokalitě, v případě třídění zemřelých podle lokalit byla tato místa zařazena do kategorie *nezjištěno*. Vidrholec byl dominikální les rozprostírající se na panství Škvorec a částečně na panství Uhříněves.⁵⁷ K úmrtí *na cestě* docházelo v průběhu sledovaných let (1780–1869) častěji, ale kromě zmíněných dvou případů byl vždy zároveň uveden název vesnice jako místo úmrtí a o cestě, jako skutečném místě úmrtí, je zmínka až v poznámce, nebo v rámci příčiny úmrtí.

Třikrát byla jako místo úmrtí uvedena *Praha*, osoba sice zemřela v Praze, ale pohřbena byla na panství Škvorec. V roce 1783 je u zápisu uvedeno: „*pohřben v Úvalech*,“⁵⁸ v roce 1843 je u zápisu pouze poznamenáno: „*zaopatřena v Praze u Sv. Štěpána, 14 dní před smrtí*,“ k pohřbu však došlo na sluštickém hřbitově.⁵⁹ V roce 1868 je u zápisu dokonce připsáno povolení k převozu mrtvé: „*byla z fary u Panny Marie Sněžné zaopatřena, povolení ku převezení mrtvolý dal Magistrát královský, Magistrát hl. města Prahy 6. 7. 1868*.“⁶⁰ Všichni tito zemřelí byli přiřazeni k lokalitě panství podle místa pochování (Úvaly, Sluštice, Limuzy).

V roce 1848 byla jednou jako místo úmrtí uvedena *Vyžlovka*,⁶¹ u zápisu je poznámka: „*umřela na Vyžlovce, p. ČK, žádala ve Slušticích pochována býti*,“ v roce 1855 byla jednou uvedena *Sibřina*,⁶² mrtvá byla pohřbena také na hřbitově ve Slušticích. V roce 1859 se jednou

⁵⁶ Kuprová BP, s. 20.

⁵⁷ Les Vidrholec zmiňuje ve své knize již Bohuslav Balbín. B. Balbín, **Krásy a bohatství české země**. Praha, 1986, s. 214.

⁵⁸ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 24.

⁵⁹ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 29.

⁶⁰ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 12.

⁶¹ Vesnice ležící na sousedním panství Kostelec nad Černými lesy. SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 29.

⁶² Vesnice ležící na panství Uhříněves.

jako místo úmrtí vyskytuje *Český Brod*.⁶³ Všichni zemřelí byli opět přiřazeni k lokalitě podle místa pohřbení (Sluštice, Hradešín).

4.2 Metoda rekonstrukce rodin

Princip a zásady metody rekonstrukce rodin vyložil francouzský historik *Louis Henry* společně s francouzským archivářem *Michelem Fleuryem* poprvé v roce 1956.⁶⁴ *L. Henry* metodu poprvé prakticky použil téhož roku v monografii o populaci Ženevy.⁶⁵ Autor popsal v rámci svých prací metody historické demografie ještě několikrát, k těm významnějším patří *Příručka historické demografie*⁶⁶ z roku 1967 a *Techniky historické demografie*⁶⁷ z roku 1980.

Metoda rekonstrukce rodin je v podstatě založena na aplikaci longitudinální analýzy na data pořízená z církevních matrik. Metoda byla původně vytvořena za účelem studia plodnosti, postupně se však ukázalo, že je možné ji využít i pro studium úmrtnosti, sociální i geografické migrace apod. Já jsem se metodu rekonstrukce rodin pokusila využít především v jejím původním záměru, tedy ke studiu manželské plodnosti – spočtena byla specifická plodnost vdaných žen podle věku a podle délky trvání manželství, délka meziporodních intervalů a věk ženy při posledním porodu. Dále byl na příklad spočten interval mezi ovdověním a dalším sňatkem, počet dětí v rodinách či průměrná délka manželství. Navíc byla rekonstrukce rodin využita k zpřesnění sňatkového věku uváděného v oddacích matrikách.

Metodu rekonstrukce rodin lze rozdělit do tří fází: (1) nejprve je nutné excerpovat potřebná data z matričních knih, (2) pak přichází na řadu samotná rekonstrukce rodin a (3) následně demografické zpracování vytvořených rodinných listů.⁶⁸ Princip použité excerpce matričních zápisů byl popsán v kapitole 4.1.

Časový rozsah excerpce pro panství Škvorec byl zvolen tak, aby odpovídal doporučením *L. Henryho*. Rekonstrukce rodin měla využít záznamy o narozených dětech, které byly excerpovány a zpracovávány v rámci mé bakalářské práce za stoleté období let 1750–1849.⁶⁹ *Henry* doporučuje, aby narození byli excerpováni nejméně 30 let před prvním sňatkem, odtud počátek excerpce oddaných roku 1780 a nejméně 30 let po posledním sňatku, konec excerpce oddaných byl tedy stanoven na rok 1819. Pro zemřelé doporučuje *Henry* excerpovat data ještě

⁶³ U mrtvé je poznamenáno: „*mrtvola tato byla povolena duchovního úřadu Českobrodského od 9. 7. 1859 a politického okresního úřadu českobrodského od 9. 7. 1859 na hradešinském hřbitově pochována a následkem silného zápachu mohla mrtvola tato, dovolením lékařským od 9. 7. 1859, hned druhý den pochována býti.*“ (SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 19.)

⁶⁴ M. Fleury, L. Henry, **Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien.** Paris, 1956.

⁶⁵ L. Henry, **Anciennes familles genevoises. Étude démographique XVIe–XXe siècle.** Paris, 1956.

⁶⁶ L. Henry, **Manuel de démographie historique.** Genève, Paris, 1967.

⁶⁷ L. Henry, **Technique d'analyse ...**

⁶⁸ E. Čáňová, **K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov.** HD 27/2003, s. 246.

⁶⁹ Kuprová BP.

za delší časové období než za narozené, proto byla z matrik zemřelých excerpována data od roku 1780 do roku 1869.⁷⁰

Rekonstrukce rodin je poměrně časově náročná a vyžaduje velkou pečlivost a pozornost. Ve studovaném období je obvyklé, že se v jednu dobu na farnostech vyskytovalo několik rodin stejného příjmení. Vzhledem k poměrně malému počtu používaných křestních jmen je nutné dávat pozor na to, aby nevznikaly fiktivní rodiny, na příklad aby nebyl zaměněn otec se synem.⁷¹ V případě panství Škvorec jde na příklad o rodiny Hladíkových, kdy během sledovaného období uzavřelo manželství přímo na panství 39 Hladíků, z toho 9 Janů, 5 Josefů atd. Proto se jako velmi důležité pro rekonstrukci rodin jeví zápisy, kde jsou uváděny další osoby – jména otců, zemřelých manželů apod.⁷² Situaci navíc u některých osob komplikuje používání přezdívek. Ty jsou naštěstí v matrikách v několika případech uvedeny pomocí spojení *vulgo* i s pravým jménem,⁷³ zápis tak pomáhá propojit rodiny uváděné v matrikách pod dvěma jmény.

Metoda rekonstrukce rodin byla navržena tak, že se každý jednotlivý záznam o sňatku, úmrtí či narození zapisoval na samostatný list papíru nebo kartoteční lístek (pro pozdější snadnější třídění) a následně se lístky třídily a dávaly dohromady tak, jak listy patřily k jednotlivým rodinám.⁷⁴ Já jsem využila místo jednotlivých lístků počítačový program pro genealogy – Ithaksoft Lineage 4.0.⁷⁵ Program sice časově práci příliš neulehčí, ale výrazně zjednoduší práci s tříděním lístků a jistým způsobem i se samotnou rekonstrukcí rodin. Při vkládání dalšího záznamu do databáze nabídne program v případě shody příjmení či data již uložený záznam, na badateli je pak pouze přijmout či odmítnout nabízenou shodu záznamů. Program tak pomáhá předcházet duplicitě záznamů v souboru rodinných listů.

Základem metody rekonstrukce rodin je tedy soubor tzv. *rodinných listů*, do nichž je nejprve přepsán matriční záznam o sňatku, případně předpokládaný záznam o sňatku (pravděpodobné sňatky uzavřené mimo studovanou farnost). Já jsem omezila rekonstrukci rodin pouze na sňatky uzavřené ve studované oblasti, rodinné listy s předpokládaným sňatkem do mé rekonstrukce rodin tedy nevstupují. K zjištěným manželským párům se následně připisují záznamy o narození a úmrtí manželů a o narození, úmrtí a případně sňatku jejich dětí. Rodinný list tak zachycuje založení rodiny (začátek pozorování), děti, které se v rodině narodily, a zánik rodiny smrtí jednoho z partnerů (konec pozorování).

⁷⁰ L. Henry, *Techniques d'analyse ...*, s. 65.

⁷¹ Na tuto problematiku upozorňuje také E. Čáňová, **K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2**. HD 28/2004, s. 203.

⁷² E. Čáňová, **K problematice rekonstrukce rodin ...** (1), s. 247.

⁷³ V roce 1861 je v matrice na příklad uvedeno „Špaček Anna manž. dcera Josefa Špačka nádeníka v Břežanech č. 1 a Anny roz. Židlický /vulgo Židla/ z Břežan“ (SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 7). Viz příloha č. 20.

⁷⁴ Zásady excerptce vedoucí k rekonstrukci rodin jsou popsány v L. Henry, **Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien**. Paris, 1976. V češtině zásady excerptce ve stručnosti shrnuje E. Maur, **Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání**. HD 2/1968, s. 72–83.

⁷⁵ Autory programu jsou Václav a Jiří Krůtovi.

Obr. 2a – Ukázka elektronicky vytvořeného rodinného listu – Jakub Bašta a Kateřina r. Hrdá (první část)

Bašta Jakub *15.10.1775					
	Datum a místo narození	Datum a místo úmrtí	Datum a místo sňatku	Povolání, bydliště	
1	Bašta Jakub 7	15.10.1775 Květnice 6	10.3.1853 Třebohostice 23	21-3-7 22.1.1797 Třebohostice 3	Povolání, bydliště domkář, výminkář Třebohostice 20, 23, 25, 8
	Baštová Barbora roz. Pokorná	26.7.1776 Třebohostice 3	31.12.1804 Třebohostice 23	25 26-6-27	S 24 S 18
	Rodiče manželů				
	Bašta Václav				ing Květnice 6
	Baštová Kateřina				Květnice 6
	Děti	4 11 11			
	Semerádová Anna roz. Baštová	27.11.1797 Třebohostice 8	21 0 10	1. sňatek a datum sňatku Semerád Jan 28.2.1819	
	Magdalena roz. Baštová	21.12.1801 Třebohostice 23	25 4 15	15.9.1803 Třebohostice 23	
	Kateřina roz. Baštová	26.6.1804 Třebohostice 23	27 7 20		
	22				
	23				
	24				
	25				
	26				
	27				
	28				
	29				
	30				
	31				
	32				
	33				
	34				
	35				
	36				
	37				
	38				
	39				
	40				
	41				
	42				
	43				
	44				
	45				
	46				
	47				
	48				
	49				
	50				
	51				
	52				
	53				
	54				
	55				
	56				
	57				
	58				
	59				
	60				
	61				
	62				
	63				
	64				
	65				
	66				
	67				
	68				
	69				
	70				
	71				
	72				
	73				
	74				
	75				
	76				
	77				
	78				
	79				
	80				
	81				
	82				
	83				
	84				
	85				
	86				
	87				
	88				
	89				
	90				
	91				
	92				
	93				
	94				
	95				
	96				
	97				
	98				
	99				
	100				

Obr. 2b – Ukázka elektronicky vytvořeného rodinného listu – Jakub Bašta a Kateřina r. Hrdá (pokračování)

Bašta Jakub *15.10.1775

Děti	V. O. M.	1. sňatek a datum sňatku
Kateřina roz. Bašťová	19.5.1806 Třebohostice 20	17.6.1807 Třebohostice 4
Bašta František	14.12.1807 Třebohostice 23	
Bašta Josef	20.2.1810 Třebohostice 23	
Bašta Václav	8.9.1812 Třebohostice 23	
Bašta Jan Křitel	2.2.1815 Třebohostice 23	14.2.1815 Třebohostice 23
Kateřina roz. Bašťová	22.10.1816 Třebohostice 25	28.10.1816 Třebohostice 23
Bašta Jan Křitel	13.12.1817 Třebohostice 23	8.1.1819 Třebohostice 23
Magdaléna roz. Bašťová	9.5.1820 Třebohostice 23	6.3.1822 Třebohostice 23
Bašta Jan Křitel	22.8.1822 Třebohostice 23	
Marie roz. Bašťová	5.7.1825 Třebohostice 23	1.6.1826 Třebohostice 23
Barbora roz. Bašťová	5.7.1825 Třebohostice 23	

Poznámky: V – věk matky při porodu (v dokončených letech), M – délka trvání manželství (v dokončených letech), IN – délka meziporodního intervalu (v dokončených měsících), VD – délka vdovství muže, S – věk při sňatku uvedený v matrice oddaných, Z – věk při úmrtí uvedený v matrice zemřelých.

V případě ručního přepisování na kartotéční lístky a pozdějším přepisování na rodinné listy, Henry doporučuje dodržovat řadu pravidel pro lepší přehlednost. Jedná se na příklad o rozlišení dat přímo zaznamenaných v matrikách a dat vypočtených z jiných událostí. Henry na příklad navrhuje používat černý inkoust, pokud je datum narození získáno z matriky narozených, a červený inkoust, pokud je datum narození odhadnuto podle věku při úmrtí či sňatku.⁷⁶ Tato problematika je v používaném softwaru vyřešena možností upřesnění zadávaného data pomocí slov *přesně, před, po* či *okolo*.

Při rekonstrukci rodin je třeba si uvědomit především dvě skutečnosti. Do rodinných listů se zapisují pouze děti narozené v daném manželství. Nezapisují se tedy děti narozené mimo manželství, i když šlo o děti narozené stejnému páru před sňatkem a později sňatkem rodičů legitimizované. O něco složitější je to u mrtvě narozených dětí, respektive u dětí nouzově křtěných.⁷⁷ Takové děti se do rodinných listů zapisují, jsou započítávány do celkové počtu narozených dětí, vstupují do výpočtu meziprodních intervalů, ale nevstupují do výpočtu manželské plodnosti.⁷⁸

4.2.1 Typy rodinných listů

Podle úplnosti získaných dat na jednotlivých rodinných listech lze listy podle Henryho rozřadit do jednotlivých kategorií. Pro jejich označení je užíváno kombinací zkratk:⁷⁹

MF1 – listy, u nichž je známo datum sňatku, datum konce pozorování a také datum narození ženy z matriky narozených

MF2a, MF2b – listy, u kterých je známo datum sňatku, datum konce pozorování a datum narození ženy je odvozeno buď podle věku při sňatku (MF2a), nebo věku při úmrtí (MF2b)

MF3 – listy, kde je známo datum sňatku i datum konce pozorování, ale není známo datum narození ženy

MO – listy, u nichž je známo datum sňatku, ale není známo datum konce pozorování (může se vyskytovat také ve všech kombinacích, tedy MO1, MO2a, MO2b a MO3)

EF – listy, kde není známo datum sňatku, ale je známo datum konce pozorování (sňatek mimo sledovanou farnost)

EO – listy, u kterých není známo ani datum sňatku ani datum konce pozorování (manželství páru je předpokládáno podle jiných záznamů v matrikách, např. jsou manželé uvedeni jako rodiče snoubence apod.)

V rámci této práce, kde je rekonstrukce rodin založena pouze na sňatcích uzavřených uvnitř panství, vůbec nevznikly listy označované EF a EO. Podobně je tomu v práci *Ladislava Duška* pro Budyni nad Ohří, který však listy neoznačuje francouzskými zkratkami jako Henry, ale zvolil vlastní označení listů *typ I – typ VI*.⁸⁰

⁷⁶ L. Henry, *Techniques d'analyse ...*, s. 65–66.

⁷⁷ Nouzový křest byl vykonán v případě, kdy byl přímo ohrožen život novorozence, často docházelo ke křtu ještě tzv. *v životě matky*, jde tedy o děti zemřelé označované při porodu jako neživé.

⁷⁸ L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 66.

⁷⁹ Zkratky vznikly z francouzských slov, E – à l'extérieur (mimo obvod), F – fermées (uzavřený), M – mariage (sňatek), O – ouvertes (otevřený). L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 69–70.

⁸⁰ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 147.

Tab. 1 – Rozdělení rekonstruovaných rodinných listů na panství Škvorec podle typů v letech 1780–1819

Období	Typ rodinného listu						celkem
	MF1	MF2a, 2b	MF3	MO1	MO2a, 2b	MO3	
1780–1819	201	267	1	288	422	74	1253

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Díky rozřídění listů do jednotlivých kategorií (tab. 1) lze spočítat tzv. *rentabilitu rekonstrukce rodin* ($\frac{MF}{M} \times 100$).⁸¹ V případě panství Škvorec se podařilo dosáhnout rentability „pouze“ 37,4 %. Tato rentabilita by se mohla zdát poměrně nízká (*Henry* uvádí pro 10 vesnic severozápadní Francie v letech 1740–1769 rentabilitu 62 %⁸²), vysvětlení je však pravděpodobně poměrně jednoduché. Metoda rekonstrukce rodin je určena především pro uzavřenou populaci, respektive populaci pouze s minimální regionální migrací tak, jak ji předpokládají historici raného novověku. V takovém případě totiž nevzniká velké množství listů, u nichž není známo datum konce pozorování. Na panství Škvorec byla však regionální migrace běžnější, daná pravděpodobně položením panství nedaleko od Prahy. Stejně jako jinde i zde byl často sňatek uzavírán v místě bydliště nevěsty, ale manželé pak spolu žili v místě bydliště či pracoviště ženicha.⁸³ Výjimku také pravděpodobně netvořily případy, kdy rodiče ve stáří odcházeli žít k dítěti na jiné panství, v případě panství Škvorec to nebyl problém, neboť sousední panství patřilo stejné vrchnosti. Vzhledem k tomu, že v rámci této práce nebyly dohledávány záznamy o událostech ve farnostech mimo panství Škvorec, vzrůstá tak počet listů, kde není konec pozorování znám (listy označené MO) a tím se rentabilita snižuje.

Analýza manželské plodnosti pracuje pouze s rodinnými listy, kde je znám konec pozorování (listy označené MF).⁸⁴ Takových listů i přes nízkou rentabilitu rekonstrukce rodin vzniklo poměrně velké množství – 469 listů. Pro studovanou oblast tak byl vytvořen dostatečně reprezentativní soubor zrekonstruovaných rodin.

4.2.2 Výpočet demografických ukazatelů z rodinných listů

Pokud jsou vytvořeny rodinné listy, může se přistoupit k odvozování jednotlivých demografických ukazatelů (nejčastěji z rodinných listů, kde je znám konec pozorování – MF). Nejprve je třeba vypočítat věk při sňatku, při úmrtí, na konci pozorování a věk matky při narození dítěte v dokončených letech,⁸⁵ délku trvání manželství v dokončených letech, délku mezipородních intervalů v dokončených měsících, případně délku vdovství v dokončených měsících či letech. Při těchto výpočtech se ukázala další výhoda využívaného genealogického programu, neboť ten počítá věk při sňatku a při úmrtí v přesném věku, z kterého lze snadno dokončený věk vyčíst. Program byl využit i k výpočtu zbývajících „věků“, ty však musely být

⁸¹ L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 69.

⁸² Tamtéž.

⁸³ E. Maur, *Na okraj francouzských metod...*, s. 79.

⁸⁴ L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 70.

⁸⁵ Dokončený věk je věk při posledních narozeninách. (*Mnohojazyčný demografický slovník*. Praha, 2005, s. 50.)

do rodinného listu vytištěného z programu dopsány ručně (obr. 2a a 2b). Věk úmrtí dítěte program počítá automaticky sám, tiskne ho však pouze v rámci tzv. *osobních listů* (listů, kde jsou zaznamenány informace týkající se jednoho člověka). Věk matky při porodu, délku trvání manželství, délku meziporodního intervalu a délku vdovství program sám nepočítá. Data však lze správným zadáním vstupních informací pomocí programu spočítat a na rodinné listy dopsat.

V této fázi je již vše připraveno pro studium manželské plodnosti⁸⁶ a dalších ukazatelů. Manželskou plodnost je možné studovat podle věku ženy a podle délky trvání manželství. Míru manželské plodnosti vypočteme tak, že dělíme celkový počet živě narozených dětí příslušných k věku matky (délce manželství) počtem let manželského života stráveného v dané věkové skupině (skupině trvání manželství).⁸⁷ Výpočty jsou počítány pro pětileté věkové skupiny (skupiny trvání manželství). Přičemž při výpočtu míry manželské plodnosti podle věku ženy se počet let prožitých v manželství rovná pěti, pokud sňatek spadá do nižší věkové skupiny a konec manželství do vyšší. Jinak je počet let menší než pět a téměř vždy se rovná celkovému počtu let strávenému v manželství v dané věkové skupině zvětšenému o 0,5 roku.⁸⁸ Z dalšího zpracování je vhodné vyřadit ty rodinné listy, kde je manželství kratší než 5 let.⁸⁹ Na panství Škvorec bylo takových manželství 81. Já jsem ze zpracování vyřadila ještě ta manželství, u kterých je velká pravděpodobnost, že manželé určitou část svého plodného života strávili mimo panství, kde mohla žena také rodit děti (30 manželství).⁹⁰ Vzhledem k tomu, že do analýzy plodnosti nevstupují bezdětná manželství, kde se žena vdávala po 50. roce věku,⁹¹ pracuje analýza manželské plodnosti celkem s 354 rodinnými listy.

Při výpočtu meziporodních intervalů⁹² se doporučuje vybrat rodiny s vyšším počtem dětí, nejméně se šesti. Zároveň mají do výpočtu vstupovat pouze úplné rodiny, tedy ty, kde se žena v manželství dožila 50 let. Takové požadavky splňuje na panství Škvorec pouze 91 rodin, proto bylo od druhého kritéria upuštěno a do výpočtu vstupují všechny rodiny, kde se narodilo více, jak šest dětí (včetně rodin, kde není známa délka trvání manželství, rodinné listy označené MO). Celkem tedy do výpočtu meziporodních intervalů vstupuje 281 rodinných listů (pouze u 178 je známa délka trvání manželství).

Do pomocné tabulky pro výpočet meziporodních intervalů lze již zapisovat také tzv. *prvoporodní interval*, tedy interval mezi uzavřením sňatku a narozením prvního dítěte. Při vytváření tabulky se v případě narození dvojčat vynechává místo.⁹³ Z pomocné tabulky se

⁸⁶ L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 70–96.

⁸⁷ E. Maur, *Základy ...*, s. 116.

⁸⁸ Na příklad pokud se žena vdává ve 23 letech je počet let strávených v manželství ve věkové skupině 20–24 let roven 1,5.

⁸⁹ Vzhledem k častým předmanželským koncepcím by tyto rodiny mohly mírně zvyšovat celkovou plodnost v daném věku.

⁹⁰ Většinou jde o manželství podruhá, či náněnků, kteří mohli kvůli práci často měnit bydliště. Správnost rozhodnutí o vyřazení těchto rodin, potvrzují i záznamy v matrikách, kdy na panství umírají některým z těchto párů dětí, které se na panství nenarodily.

⁹¹ Bezdětných manželství bylo na panství Škvorec zjištěno celkem 61. Bezdětnými bylo 31 párů, jejichž manželství trvalo méně než 5 let a 30 párů, jejichž manželství trvalo déle, z toho byly 4 manželství, kde se žena vdávala po 50. narozeninách, tedy po předpokládaném konci svého plodného období.

⁹² L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 102–112.

⁹³ Pokud se na příklad v třetím pořadí narodila dvojčata, další dítě se zapíše až na páté pořadí.

spočte zvlášť prvoporodní interval (často se rozlišuje prvoporodní interval pro všechny první porody a pro první porody, které byly počaty v manželství, v takovém případě se počítá interval až od 8. měsíce po sňatku⁹⁴) a zvlášť meziporodní intervaly mezi prvními a mezi posledními pěti porody bez ohledu na počet narozených dětí. Prvoporodní interval byl v této práci počítán ze všech rodinných listů, kde bylo zaznamenáno narození dítěte, a kde nebyl důvod domnívat se, že žena porodila své první dítě mimo panství Škvorec (724 rodinných listů).⁹⁵

Z rekonstrukce rodin lze dále spočítat věk ženy při posledním porodu,⁹⁶ do výpočtu vstupují pouze ženy, které se v manželství dožily 50 let. Navíc se doporučuje se, aby do této analýzy vstupovaly pouze ženy, které se provdaly do 30 let (106 rodinných listů).

Pomocí rekonstruovaných rodinných listů lze spočítat i počet dětí v rodině podle věku ženy při sňatku a podle délky trvání manželství. Do výpočtu nevstupují rodiny, kde existuje jistá pravděpodobnost, že manželé žili určitou část svého plodného období mimo panství Škvorec. Analýza tedy počítá se 439 rodinnými listy.

4.2.3 Rekonstrukce rodin na území českých zemí

Na území českých zemí byla metoda rekonstrukce rodin poprvé použita v roce 1972 *Eliškou Čáňovou a Pavlou Horskou* pro obec Břevnov a o dva roky později *Ladislavem Duškem* pro město Ústí nad Labem.⁹⁷ V 80. letech pak kromě *L. Duška*, který použil metodu rekonstrukce znovu, tentokrát pro Budyni nad Ohří, vytvořil studii na základě této metody ještě *Petr Mužík* pro město Domažlice.⁹⁸ V 90. letech se pokusy o rekonstrukci rodin rozšířily a na základě této metody tak vzniklo několik studií, např. *Wowková, Fialová* (Jablonec nad Nisou), *Brabcová* (Komín), *Čáňová* (Broumov), *Heřmánková* (Únětice).⁹⁹ *Marika Poullová* použila pro Rožmberk nad Vltavou také metodu rekonstrukce rodin, základem jí však byly rodové katastry vedené jako indexy k matrikám. Autorka tak měla rekonstrukci rodin více méně hotovou.¹⁰⁰ Další studie zpracované pomocí rekonstrukce rodin zůstaly v rukopisech, např. *Lašťovková* (Hostivař), *Klusáková* (Stružinec), *Horák* (Kutná Hora).¹⁰¹

⁹⁴ E. Maur, *Základy ...*, s. 120–121.

⁹⁵ Takovým důvodem mohl být na příklad mimopanský původ manželky. Situace, kdy mladá žena odešla porodit své první dítě do domu matky, nebyla výjimečnou. Tuto problematiku zmiňuje na příklad E. Maur, *Základy ...*, s. 69.

⁹⁶ L. Henry, *Technique d'analyse ...*, s. 100–102.

⁹⁷ E. Čáňová, P. Horská, *Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652–1800*. AUC, Philosophica et historica 3, 1972, s. 81–100.; L. Dušek, *Obyvatelstvo města Ústí nad Labem ...*

⁹⁸ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*; P. Mužík, *Obyvatelstvo města Domažlice ...*

⁹⁹ W. Wowková, L. Fialová, *Plodnost vdaných žen v Jablonci nad Nisou do roku 1800*.

Demografie 34, 1992, s. 223–234.; P. Brabcová, *Plodnost vdaných žen ve vesnici Komín v 1. polovině 18. století*. Demografie 39, 1997, s. 101–109.; E. Čáňová, *Demografický výzkum Broumova*. Praha, 1997, s. 69–72.; M. Heřmánková, *Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století*. HD 24/2000, s. 83–108.

¹⁰⁰ M. Poullová, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století*. HD 30/2006, s. 195–218.

¹⁰¹ B. Lašťovková, *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*. Diplomová práce, FF UK, Praha, 1994.; J. Klusáková, *Obyvatelstvo obce Stružince v 18. a 19. století*. Diplomová práce, PřF UK, Praha, 2000.; R. Horák, *Populační vývoj v Kutné Hoře v 18. století*. Dizertační práce, PřF UK, Praha, 2008.

5. Vývoj obyvatelstva na panství Škvorec přirozenou měnou v letech 1780–1869

5.1 Sňatečnost (1780–1819)

Četnost sňatků v populaci a věk při vstupu do manželství jsou ukazatele, které dříve měly významný vliv na vývoj obyvatelstva, především na úroveň plodnosti žen. Mimomanželský styk byl překročením pravidel, proto byla mimomanželská plodnost povětšinou velmi nízká. Manželská plodnost byla naopak v minulosti poměrně vysoká, neboť ženy měly jen minimální možnost a vůli ovlivnit počet porodů. Počet dětí, který se ženě narodil, tedy závisel v podstatě pouze na věku ženy při sňatku a na délce manželství.

S výjimkou počtu sňatků, kdy je zpracováno celé sledované období let 1780–1819, je veškerá analýza týkající se sňatečnosti počítána pouze pro období let 1785–1819. Toto časové omezení bylo zvoleno z toho důvodu, že sňatkový věk se v matrikách do roku 1783 neuvádí vůbec a v roce 1784 pouze výjimečně, podobně je na tom informace o rodinném stavu.¹⁰²

5.1.1 Vybraná nařízení týkající se uzavření manželství

Vlastnímu uzavření manželství předcházely trojí *ohlášky* (veřejná oznámení), které byly závazně zavedeny v roce 1215. Ohlášky byly ústně oznamovány farářem v průběhu tří po sobě jdoucích církevních svátků, zpravidla nedělí. Pokud byli snoubenci z různých farností, probíhaly ohlášky v obou farnostech. Zveřejňovány byly především z toho důvodu, aby kdokoli mohl upozornit na případnou překážku v uzavření manželství. Církevních i feudálních překážek k uzavření manželství nebylo málo. Mezi překážky odvozené z církevního práva patřilo již existující manželství, nedostatečný věk, impotence či přímé příbuzenství. Kromě překážky přímého příbuzenství existovala překážka duchovního příbuzenství (týkající se kmotrů a kmotřenců), překážka švagrovství (platící stejně jako přímé příbuzenství do sedmého stupně),

¹⁰² Blíže viz kap. 3.2.

v jednu dobu dokonce existovala i překážka tzv. *ilegitimního švagrovství*, které vznikalo v důsledku mimomanželských souloží (platila také do sedmého stupně). Řada překážek šla „odpustit“ zaplacením dispensu, který mohl udělit římský papež nebo pověřený církevní hodnostář.¹⁰³

Vrchnost stanovila překážky vlastní, světské. Na příklad pokud se chtěl někdo oženit či vdát na jiné panství, mohl za poplatek získat svolení (zhostný list). Vrchnostenské povolení však bylo třeba i při sňatku s osobou z téhož panství, důvody byly především hospodářské.¹⁰⁴ *Codex Theresianus* (dokončený v roce 1766) uváděl, že vrchnost smí odepřít povolení k sňatku na cizí panství, na příklad pokud je na panství nedostatek pracovních sil. V případě jakéhokoli sňatku, i v rámci jednoho panství, směla vrchnost odmítnout povolení k uzavření manželství, pokud měl jeden ze snoubenců „*pochybné mravní a charakterové vlastnosti*“.¹⁰⁵ *Codex* sice nikdy nenabyl právní moci, ale dá se předpokládat, že nařízení uvedená v tomto zákoníku vycházela především ze stávající praxe.

Od vydání *tolerančního patentu* 20. 10. 1781 bylo za určitých podmínek povoleno uzavřít nábožensky smíšený sňatek katolíka s nekatolíkem. Nekatolík se však musel zavázat, že nebude svému partnerovi bránit v jeho víře. Pokud byl otec katolík, musely být děti vychovávány ve víře katolické.¹⁰⁶ Pokud byl otec nekatolík, syn získal víru otce a dcera víru matky.¹⁰⁷

Feudální povolení sňatků byla zrušena až 1. 11. 1781 *patentem o zrušení tuhého poddanství* (také patent o zrušení nevolnictví). Obyvatelstvo českých zemí tak získalo právo uzavírat manželství bez souhlasu vrchnosti, i přesto však bylo povolení běžně vyžadováno až do zrušení poddanství v roce 1848.¹⁰⁸ Patent také přinesl právo svobodně se stěhovat a poslat děti na studia či do učení.¹⁰⁹ Nařízení sice přineslo řadu významných změn, zůstala však povinnost roboty a ani nově vzniklá práva nepřinesla absolutní svobodu (dál existovaly církevní překážky uzavření manželství, uzavření sňatku navíc ovlivňovala na příklad také cechovní pravidla – před svatbou povinný vandr – apod.)

Dne 16. 1. 1783 byl vydán tzv. *manželský patent* Josefa II., který přenesl všechno rozhodování o manželských sporech z církevních na státní soudy, respektoval však náboženskou povahu manželství (pouze některé kanonické překážky zmírnil, především překážku příbuzenství a švagrovství). Zákoník vstoupil v platnost až 1. 1. 1787.¹¹⁰

Manželské právo, ale také právní poměry rodičů a dětí, či adopci upravoval také *Všeobecný občanský zákoník* z roku 1811.¹¹¹ Zákoník mimo jiné zavedl dolní věkovou hranici plnoletosti na 24 let. Pro mladší snoubence bylo vyžadováno povolení zákonných zástupců.¹¹²

¹⁰³ J. Klabouch, *Manželství a rodina ...*, s. 65–66.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 81–82.

¹⁰⁵ J. Klabouch, *Politický konsens ...*, s. 9.

¹⁰⁶ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 165.

¹⁰⁷ E. Melmuková, *Patent zvaný toleranční*. Praha, 1999, s. 204.

¹⁰⁸ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 160–161.

¹⁰⁹ F. Čapka, *Dějiny zemí Koruny české ...*, s. 416.

¹¹⁰ J. Klabouch, *Manželství a rodina ...*, s. 120.

¹¹¹ Tamtéž, s. 123.

¹¹² L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 161.

Nutnost feudálního povolení k uzavření manželství byla sice zrušena, od roku 1815 se však muselo při žádosti o uzavření sňatku předložit potvrzení o výši výdělku, který musel být dostatečně vysoký, tak aby stačil k užití budoucí rodiny. Navíc musel žadatel předložit potvrzení, že má kde bydlet.¹¹³

Během 19. století vznikla řada dalších překážek k uzavření manželství týkající se určitých kategorií obyvatelstva. Státní úředníci se na příklad od vydání finančního dekretu 29. 7. 1800 směli oženit teprve, když dosáhli daného služebního postavení a minimálního platu, navíc museli získat povolení od svého nadřízeného.¹¹⁴ Snad ještě hůř na tom byli učitelé, kteří se směli oženit pouze, když se stali řídícími školy. Toto omezení bylo zrušeno roku 1869, ale celibát žen, které později začaly ve školství pracovat jako učitelky, platil až do roku 1919. Další kategorií omezenou ve svobodném uzavření sňatku byli vojáci. Do počátku 19. století byla vojenská služba doživotní,¹¹⁵ nebylo tedy možné vojákům zcela odepřít šanci na sňatek. Manželství vojáků se rozdělovala na dvě třídy, manželství první třídy, kdy žena s dětmi žila se svým mužem v kasárnách, byla uzavírána pouze výjimečně. V případě manželství druhé třídy žila manželka vojáka doma a se svým mužem se vídala pouze, když byl voják na dovolené. V případě, že došlo k uzavření sňatku ještě před nástupem vojenské služby (takovým případům byla snaha předcházet) mohli být vojáci zařazeni do náhradní zálohy s šestinedělní službou.¹¹⁶

5.1.2 Počet sňatků

Sňatečnost je na panství Škvorec sledována ve čtyřicetiletém období let 1780–1819. Za celé sledované období byly na panství Škvorec uzavřeny celkem 1 253 sňatky, to představuje v průměru 31,3 sňatku za rok. V rámci jednotlivých let však počet sňatků značně kolísal (obr. 3), obdobně jako v jiných lokalitách českých zemí.

Četnost uzavřených manželství je ovlivněna řadou faktorů, především skladbou obyvatel podle pohlaví a věku. Tuto skladbu však z použitých pramenů (matrik) nelze zjistit, pro získání alespoň přibližné věkově-pohlavní skladby obyvatelstva by bylo třeba prozkoumat jiné prameny, na příklad soupisy poddaných.

Lze se však pokusit o zhodnocení některých dalších faktorů ovlivňujících četnost uzavřených sňatků. Mezi tyto faktory patří životní podmínky ovlivněné hospodářskou situací, válečnými událostmi, výskytem epidemiím, ale také legislativou ovlivňující uzavírání manželství.

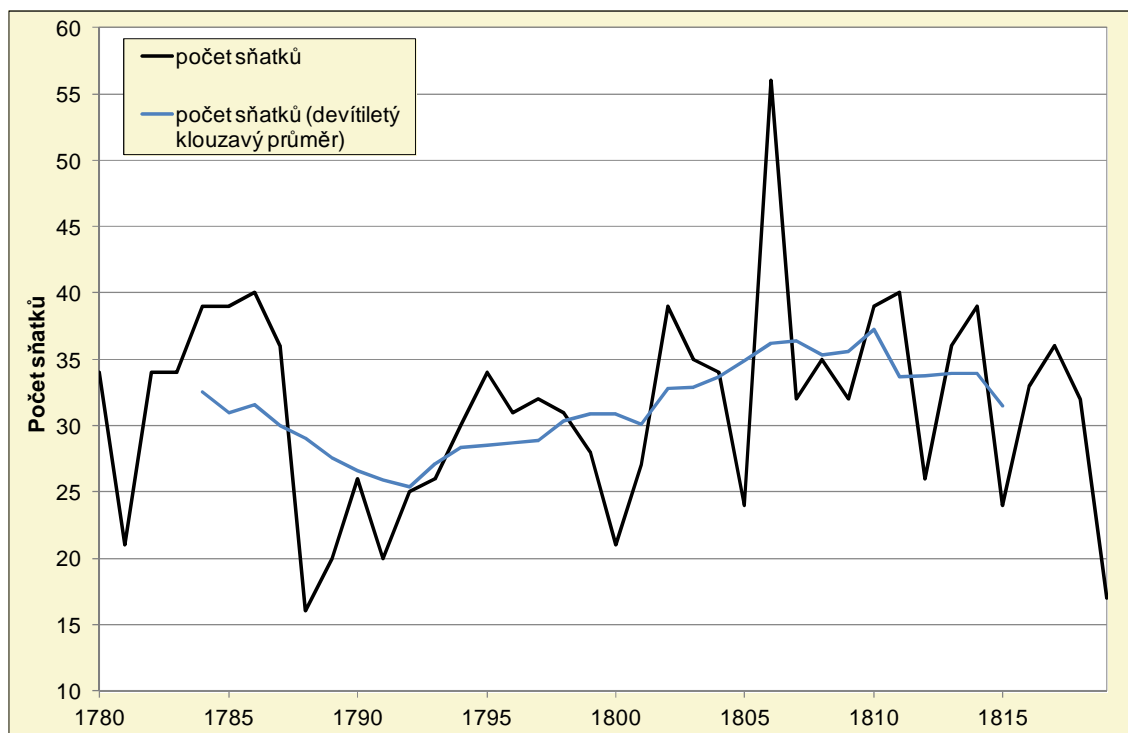
¹¹³ M. Lenderová; K. Rýdl, **Radostné dětství?** Praha, 2006, s. 269.

¹¹⁴ J. Kloubouch, **Politický konsens ...**, s. 16.

¹¹⁵ Doživotní vojenská služba byla ukončena v roce 1802. Od tohoto roku byla délka vojenské služby odstupňována podle zařazení – pěchota měla vojenskou službu dlouhou 10 let, jezdecko 12 let a dělostřelectvo 14 let. (Ministerstvo obrany a Armáda ČR, **Historie základní vojenské služby v českých zemích** <<http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=3895>> .)

¹¹⁶ J. Kloubouch, **Politický konsens ...**, s. 187–190.

Obr. 3 – Počet sňatků na panství Škvorec v letech 1780–1819

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

I přes výrazné roční výkyvy, kterými se četnost sňatků vyznačuje, je znát jistý pokles počtu sňatků ve druhé polovině 80. let 18. století, následovaný trvalejším pozvolným nárůstem počtu uzavřených manželství do konce první dekády 19. století. Přibližně od roku 1810 je možné sledovat nový pokles počtu sňatků.

Lze předpokládat, že vyšší počet sňatků v letech 1784–1787 znamenal i vyšší míru sňatečnosti na panství Škvorec.¹¹⁷ V českých zemích je jako důvod nárůstu míry sňatečnosti v tomto období uváděno zrušení tuhého poddanství v roce 1781.¹¹⁸

Minima uzavřených sňatků bylo v rámci sledovaného období dosaženo v roce 1788, kdy počet klesl na 16 sňatků za rok. Naopak maximum sňatků bylo uzavřeno v roce 1806 – 56 sňatků za rok.

Rozložení sňatků v jednotlivých lokalitách panství Škvorec (příloha č. 4) pravděpodobně odpovídalo početnosti obyvatel v těchto lokalitách. Tuto domněnku však nelze potvrdit, neboť je počet obyvatel jednotlivých lokalit znám až ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století.¹¹⁹ Řešením by mohl být odhad počtu obyvatel pomocí přirozené měny obyvatelstva, o ten se však v rámci této práce nepokouším.

Ve farnosti Lochenice¹²⁰ bylo za rok uzavřeno v průměru daleko méně manželství – 12,6 sňatků. Trend rozložení počtu sňatků během let 1784–1819 byl však ve farnosti Lochenice

¹¹⁷ Míru sňatečnosti na panství Škvorec nelze zjistit, neboť není znám počet obyvatel v daném období.

¹¹⁸ V. Srb, **1000 let obyvatelstva českých zemí**. Praha, 2004, s. 174.

¹¹⁹ Pro rok 1833 je počet obyvatel uveden v publikaci J. G. Sommer, **Das Königreich Böhmen**. Prag, 1844. Pro rok 1843 uvádí počet obyvatel F. Palacký, **Popis království českého**.

¹²⁰ V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**, s. 76.

a na panství Škvorec velmi podobný. Pouze konec první dekády 19. století byl na farnosti Lochenice poznamenán hlubším poklesem počtu sňatků než na panství Škvorec.

5.1.3 Sňatkový věk snoubenců a jejich věkové rozdíly

Věk se v matrikách oddaných pravidelně uváděl od roku 1785. Zapsaný věk však nemusel být až do poloviny 19. století, kdy byla zavedena povinnost předkládat při sňatku křestní list,¹²¹ přesný. Mohlo docházet k chybě zapisujícího, nebo k záměrné úpravě ze strany snoubenců, k tomu pravděpodobně výrazněji docházelo po roce 1811, kdy byl stanoven věk plnoletosti na 24 let. Z toho důvodu byl věk uvedený v matrice oddaných před počátkem analýzy upraven, pokud to bylo možné, podle věku zjištěného rekonstrukcí rodin na věk přesný (resp. věk dokončený). Věk se podařilo zpřesnit u 122 žen a 79 mužů (tab. 2). Vzhledem k tomu, že především u starších snoubenců se příliš často nepodařilo upřesnit věk uvedený v matrice, je u těchto osob dobře pozorovatelná preference věků končících 0 a 5 (obr. 4).

V tabulce 2 je uveden rozdíl věku uvedeného v matrice oddaných a přesného věku určeného pomocí rekonstrukce rodin. Rozdíl menší než dva roky lze považovat za zanedbatelný, neboť šlo pravděpodobně spíše o to, zda byl v matrice uveden věk před nebo po posledních narozeninách. Z toho důvodu není takový rozdíl v tabulce 2 uveden.

Tab. 2 – Rozdíl mezi věkem uvedeným v matrice oddaných a věkem přesným podle pohlaví na panství Škvorec v letech 1785–1819

Rozdíl věku (v letech)		1785–1789		1790–1799		1800–1809		1810–1819		1785–1819	
		muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Nižší než přesný celkem		4	4	8	26	9	17	9	23	30	70
z toho:	více než 5 let	–	–	–	1	1	2	–	–	1	3
	4 roky	–	–	2	6	–	1	–	4	2	11
	3 roky	–	3	2	6	3	4	2	5	7	18
	2 roky	4	1	4	13	5	10	7	14	20	38
Vyšší než přesný celkem		5	7	17	10	20	18	7	17	49	52
z toho:	více než 5 let	–	–	2	1	1	1	–	–	3	2
	4 roky	1	1	1	–	3	2	–	–	5	3
	3 roky	2	1	4	3	4	3	5	5	15	12
	2 roky	2	5	10	6	12	12	2	12	26	35

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

U mužů se podařil přesný věk určit méně často než u žen, neboť muži pocházeli z jiné farnosti více než ženy. U žen byl v matrice častěji uveden věk nižší než skutečný věk, u mužů byl naopak více uváděn věk vyšší. Zjištěný rozdíl mezi uvedeným a skutečným věkem byl nejčastěji plus, minus dva roky, větší rozdíl nebyl příliš častý. Lze se domnívat, že u snoubenců, u kterých se přesný věk určit nepodařilo, byla situace podobná. Zkreslení vzniklé při použití věku uvedeného v matrice se tak vzhledem k malým rozdílům dá zanedbat.

¹²¹ L. Fialová, **Sňatkový věk obyvatelstva Starého Města pražského v 19. století**. Praha, 1996, s. 167.

Tab. 3 – Průměrný sňatkový věk snoubenců podle pořadí sňatku na panství Škvorec v letech 1785–1819

Období	Celkem		První sňatek		Další sňatek	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1785–1789	31,3	24,1	26,3	22,3	44,0	36,5
1790–1799	31,9	25,1	26,4	22,5	46,0	35,5
1800–1809	32,4	25,5	27,0	23,4	46,4	35,5
1810–1819	31,4	24,7	27,2	23,5	44,5	33,9
1785–1819	31,7	24,9	26,7	22,9	45,2	35,3

Poznámka: Věk snoubenců uvedený v matrice oddaných je, pokud to bylo možné, upraven na dokončený věk získaný pomocí metody rekonstrukce rodin.

Průměrný věk mužů při sňatku je počítán podle vzorce $\bar{x}^m = \frac{\sum x^m \times S_x^m}{S^m} + 0,5$, kde x^m je věk mužů při sňatku, S_x^m je počet sňatků mužů ve věku x , S^m je celkový počet sňatků mužů. Obdobně pro ženy.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

V průběhu celého sledovaného období se muži ženili v průměru ve věku téměř 32 let. Ženy se průměrně vdávaly téměř ve věku 25 let (tab. 3). Průměrný věk svobodných snoubenců byl během sledovaného období 26,7 let u mužů a 22,9 let u žen. V průběhu zkoumaného období vzrostl průměrný věk při vstupu do prvního manželství u obou pohlaví přibližně o 1 rok. V jiných lokalitách českých zemí uzavíraly ženy v 18. století první manželství mezi 20 a 25 lety a muži mezi 24 a 30 lety,¹²² v 19. století se pak ženy vdávaly poprvé přibližně ve 23–24 letech a muži se ženili mezi 26 a 28 lety.¹²³ Panství Škvorec se tedy od jiných lokalit českých zemí ničím nevykává.

Alice Velková – Klášterská ukazuje, že na panství Štáhlavy poklesl průměrný sňatkový věk po roce 1787, kdy došlo ke změně dědického práva.¹²⁴ Změna dědického práva byla součástí tzv. manželského patentu, který vstoupil v platnost 1. 1. 1787, právoplatným dědicem se od té doby stává nejstarší syn, pokud neurčila jinak závěť. Do té doby byl dědicem syn nejmladší.¹²⁵ Na základě této změny se změnila životní strategie rodin, kterou se právě *A. Velková* ve svých studiích zabývá. Před změnou dědického práva si pravděpodobně starší synové museli vybudovat své vlastní sociální postavení, nalézt vlastní bydlení a vydělat dostatek peněz, aby mohli založit a uživit vlastní rodinu, jejich sňatkový věk tak byl poměrně vysoký. Po změně dědického práva se situace měnila a sňatkový věk klesal.

Na panství Škvorec však pokles věku při vstupu do manželství u svobodných mužů vysledovat nelze, pravděpodobně z toho důvodu, že není znám sňatkový věk před rokem 1785 a není tak dostatečně dlouhá časová řada pro srovnání. Průměrný sňatkový věk u svobodných mužů poměrně významně klesl mezi lety 1785 a 1787 (z 27,8 na 25,6 let), v roce 1788 byl však věk opět vyšší (26,4 let) a pak již kolísal v podstatě z roku na rok.

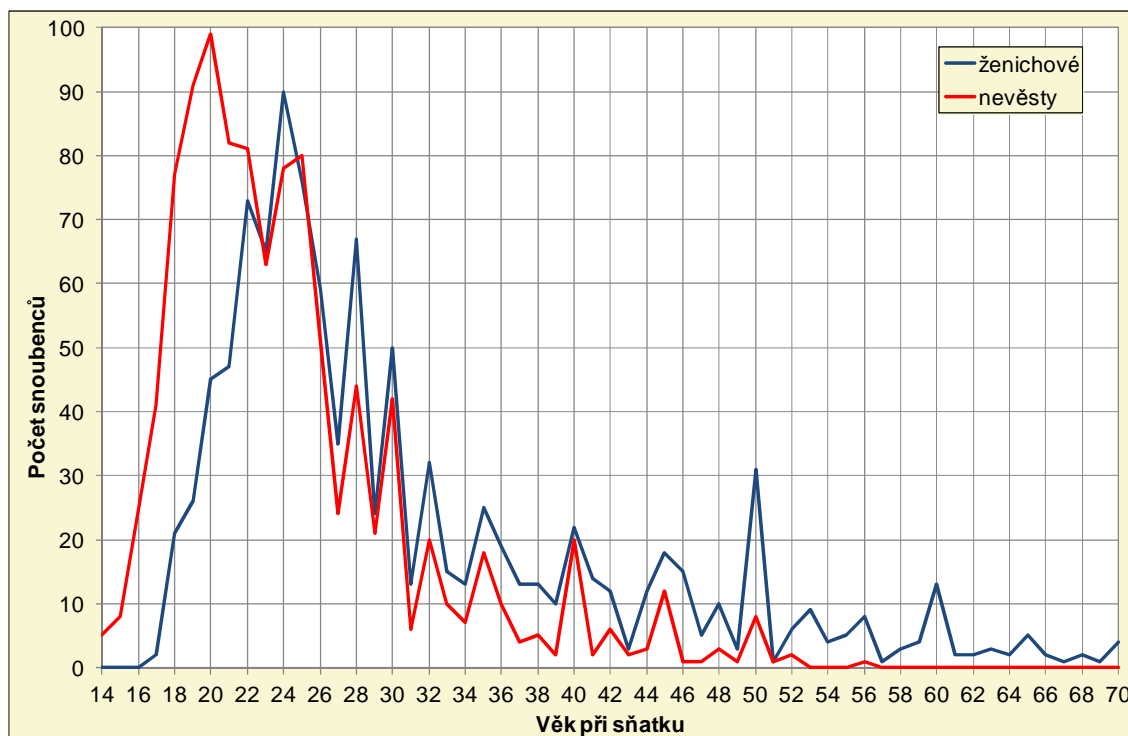
¹²² L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 159.

¹²³ L. Fialová, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století*. HD 12/1987, s. 208.

¹²⁴ A. Klášterská, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století*. HD 22/1998, s. 153.

¹²⁵ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 106.

Obr. 4 – Snoubenci podle věku a pohlaví na panství Škvorec v letech 1785–1819

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Nejčastější věk při vstupu do prvního manželství (modus) byl na panství Škvorec pro muže 24 let a pro ženy 20 let (obr. 4). Poměrně časté byly sňatky svobodných nevěst do 20 let, v průběhu sledovaného období tvořil podíl takových sňatků zhruba jednu čtvrtinu ze všech uzavřených sňatků (příloha č. 5). V podstatě stejná situace je zaznamenána ve shrnutí výsledků zpracovaných sond pro celé české země, ve věkové skupině 15–19 bylo provdáno přibližně 25–33 % žen.¹²⁶ Naproti tomu u svobodných ženichů docházelo ve sledovaném období k takovým sňatkům méně než v 7 % všech případů (příloha č. 6). Nejvíce zastoupenou věkovou skupinou u svobodných mužů i žen byla věková skupina 20–24 let. Mužů v této věkové skupině vstoupilo do prvního manželství během celého sledovaného období téměř 41 % a žen 44 %. U žen byla druhou nejvíce zastoupenou věkovou kategorií již zmíněná skupina do 20 let, u mužů věková skupina 25–29 let. V této věkové skupině se poprvé oženilo 30 % mužů.

Nápadný je pokles počtu uzavřených sňatků u mužů i žen ve věku 23 let (obr. 4), dá se předpokládat, že důvodem pro tuto skutečnost bylo stanovení dolní hranice plnoletosti na 24 let v roce 1811. Snoubenci ve věku 23 let, častěji muži než ženy, pravděpodobně uváděli svůj věk o rok vyšší, aby nemuseli dokládat písemné povolení k sňatku od zákonného zástupce. To však neznamená, že by do manželství vstupovali bez vědomosti svých rodičů, spíše šlo pouze o zjednodušení úředních postupů.

Druhý a další sňatek uzavírali muži v průměru ve věku 45,2 let a ženy ve věku 35,3 let (tab. 3). Průměrný věk vdovců a vdov vstupujících do manželství v průběhu sledovaného období kolísal. U mužů nejprve stoupal a na konci sledovaného období klesl, u žen průměrný

¹²⁶ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 78.

věk při vstupu do dalšího sňatku během celého sledovaného období klesal. Muži nejčastěji vstupovali do druhého či dalšího sňatku ve věku 50 let a ženy ve 40 letech.

Nejmladší nevěstě na panství Škvorec bylo pouhých 13 let,¹²⁷ v matrice oddaných je však uveden věk 16 let, pravděpodobně z toho důvodu, že dle občanského zákoníku bylo možné uzavírat sňatek od 14 let.¹²⁸ Podle kanonického práva však bylo možné uzavřít sňatek v případě žen již od 12 let a v případě mužů od 14 let.¹²⁹ Naopak nejstarší se v roce 1799 vdávala 56 let stará vdova za vdovce o 12 let staršího.

Jako nejmladší vstupovali do manželství dva ženichové v 17 letech (1790, 1817). Nejstaršímu ženichovi bylo 86 let, ten se v roce 1801 oženil s vdovou o 36 let mladší.

Tab. 4 – Věkové rozdíly u protogamních* sňatků na panství Škvorec v letech 1785–1819

Věkový rozdíl	1785–1789		1790–1799		1800–1809		1810–1819		1785–1819	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší celkem	83	87,4	135	77,6	155	74,5	180	83,3	553	79,8
Nad 20 let	–	–	–	–	3	1,4	2	0,9	5	0,7
15–19	3	3,2	6	3,4	8	3,8	7	3,2	24	3,5
10–14	12	12,6	23	13,2	14	6,7	23	10,6	72	10,4
5–9	29	30,5	43	24,7	55	26,4	60	27,8	187	27,0
1–4	39	41,1	63	36,2	75	36,1	88	40,7	265	38,2
Žádný	5	5,3	14	8,0	8	3,8	12	5,6	39	5,6
1–4	7	7,4	22	12,6	36	17,3	16	7,4	81	11,7
5–9	–	–	2	1,1	8	3,8	8	3,7	18	2,6
10–14	–	–	1	0,6	–	–	–	–	1	0,1
15–19	–	–	–	–	1	0,5	–	–	1	0,1
Nad 20 let	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Ženy starší celkem	7	7,4	25	14,4	45	21,6	24	11,1	101	14,6
Celkem	95	100,0	174	100,0	208	100,0	216	100,0	693	100,0

Poznámky: * Sňatek mezi dvěma svobodnými snoubenci.

Věk snoubenců uvedený v matrice oddaných je, pokud to bylo možné, upraven na dokončený věk získaný pomocí metody rekonstrukce rodin.

V obdobích 1785–1789, 1810–1819 není v matrice věk uveden u jednoho nebo obou svobodných snoubenců u jednoho páru, v období 1790–1799, 1800–1809 není věk u jednoho nebo obou svobodných snoubenců uveden u dvou párů, celkem tedy není v tabulce uvedeno šest protogamních párů.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

¹²⁷ Rozárie Mikolášková se vdávala v roce 1800 za Matěje Eliáše, kterému podle matriky bylo 22 let (SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných a zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 10). V kolika letech porodila Rozárie první dítě nebylo zjištěno, neboť se s manželem odstěhovala do Vyžlovky (vesnice ležící na sousedním panství Kostelec nad Černými lesy).

¹²⁸ J. Klabouch, **Manželství a rodina ...**, s. 190.

¹²⁹ Na tuto hranici stanovilo minimální sňatkový věk již antické římské právo (J. Kincl, V. Urfus, M. Skřejpek, **Římské právo**. Praha, 1995, s. 136.). Středověké kanonické právo tuto hranici přejalo. Minimální věková hranice pro vstup do manželství byla v rámci kanonického práva zvýšena na 14 let u žen a na 16 let u mužů až kodexem z roku 1917 (**1917 Codex Iuris Canonici**, kán. 1067, § 1). Současný kodex z roku 1983 tuto hranici potvrdil (F. Polášek, **Codex Iuris Canonici** (1983), kán. 1083, § 1).

Po celé sledované období byl u protogamních sňatků (oba snoubenci svobodní) ve více než třech čtvrtinách případů starší muž (tab. 4), nejčastěji o 1–4 roky (téměř 40 % sňatků). Velmi často byl muž starší také o 5–9 let, k takovým sňatkům docházelo ve více než čtvrtině případů. Svobodní snoubenci byli stejně staří zhruba ve 4–8 % případů. Pravděpodobnost, že bude u protogamního sňatku starší žena byla přibližně stejně vysoká jako pravděpodobnost, že muž bude starší o více jak 10 let. Muži se ženili starší pravděpodobně především z ekonomických důvodů.

Tab. 5 – Věkové rozdíly u palingamních* sňatků na panství Škvorec v letech 1785–1819

Věkový rozdíl	vdovec–svobodná		svobodný–vdova		vdovec–vdova	
	počet	%	počet	%	počet	%
Muži starší celkem	209	97,2	34	37,0	76	95,0
Nad 25 let	35	16,3	–	–	14	17,5
20–24	45	20,9	–	–	13	16,3
15–19	45	20,9	–	–	16	20,0
10–14	37	17,2	6	6,5	16	20,0
5–9	31	14,4	14	15,2	11	13,8
1–4	16	7,4	14	15,2	6	7,5
Žádný	3	1,4	6	6,5	1	1,3
1–4	3	1,4	20	21,7	3	3,8
5–9	–	–	16	17,4	–	–
10–14	–	–	9	9,8	–	–
15–19	–	–	5	5,4	–	–
20–24	–	–	2	2,2	–	–
Nad 25 let	–	–	0	0,0	–	–
Ženy starší celkem	3	1,4	52	56,5	3	3,8
Celkem	215	100,0	92	100,0	80	100,0

Poznámky: * Sňatek jiný než mezi dvěma svobodnými snoubenci.

Věk snoubenců uvedený v matrice oddaných je, pokud to bylo možné, upraven na dokončený věk získaný pomocí metody rekonstrukce rodin.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Pokud uzavírali sňatek oba ovdovělí snoubenci, pak byl ženich téměř vždy starší než nevěsta, nejčastěji o 10–19 let (tab. 5). Pokud uzavírala sňatek vdova se svobodným ženichem, byla více než v polovině případů starší. Poměrně často se však stávalo (více než jedna třetina případů), že byl v takovém případě starší muž, šlo povětšinou o případy, kdy žena ovdověla velmi mladá. Při sňatku ovdovělé nevěsty a svobodného ženicha byla nejčastěji vdova starší o 1–4 roky (21,7 %). Ze všech ostatních palingamních sňatků, zde také nejčastěji docházelo k tomu, že byli oba snoubenci stejně staří (6,5 %). V případě, že uzavíral manželství vdovec se svobodnou nevěstou, ženil se ve více než v 97 % případů s mladší ženou, nejčastěji byla nevěsta mladší o 15–24 let.

Na panství Škvorec byl nejvyšší věkový rozdíl mezi snoubenci, kteří uzavřeli manželství v roce 1809, rozdíl činil 50 let.¹³⁰ V případě sňatku, kdy byla starší žena, byl na panství Škvorec zaznamenán maximální věkový rozdíl 20 let. Tento sňatek byl uzavřen v roce 1787.¹³¹

Ve farnosti Lochenice¹³² vstupovali muži ve sledovaném období do prvního manželství v průměru ve věku 25,7 let, byli tedy přibližně o rok mladší než muži na panství Škvorec. U žen byl věk při uzavření prvního manželství v obou lokalitách téměř stejný (22,8 a 22,9 let). V období let 1785–1819 se ve farnosti Lochenice svobodné ženy do 20 let vdávaly ve třetině případů, tedy ještě častěji než na panství Škvorec. U svobodných mužů do 20 let byla situace stejná jako na panství Škvorec, ve věkové skupině 20–24 let však vstupovali do prvního manželství muži v lochenické farnosti o něco málo častěji (48 %) než muži na panství Škvorec. Ve farnosti Lochenice lze na rozdíl od panství Škvorec u protogamních sňatků pozorovat v daleko větší míře zastoupení stejně starých snoubenců. V lochenické farnosti uzavíralo sňatek téměř 30 % stejně starých svobodných snoubenců, na panství Škvorec takový sňatek uzavíralo jen necelých 6 % snoubenců.

V Budyni nad Ohří¹³³ byl věk při prvním sňatku oproti panství Škvorec vyšší u mužů i u žen zhruba o 2 roky. Nejčastěji vstupovali svobodní snoubenci do manželství mezi 25 a 29 lety (kolem 40 %). Jen necelých 15 % žen se v Budyni vdávalo do 20 let. Tato zjištění potvrzují předpokládané rozdíly mezi městy a venkovem. Průměrný věkový rozdíl mezi snoubenci je však v obou lokalitách stejný (3–4 roky).

5.1.4 Rodinný stav snoubenců

Většina sňatků uzavíraných na panství Škvorec byla mezi svobodnými snoubenci, jednalo se v průměru o 64,4 % sňatků (tab. 6). V průběhu sledovaného období zůstával podíl protogamních sňatků více méně konstantní. Vdovci se znovu oženili poměrně často, sňatky vdovce se svobodnou dívkou tvořily téměř jednu pětinu ze všech uzavíraných sňatků (19,8 %). V necelých 7,5 % případů se ovdovělý muž oženil s ovdovělou ženou. Vdovy vstupovaly do dalších manželství výrazně méně často než vdovci. Podíl ovdovělých nevěst tvořil v průměru pouze necelých 16 %, z toho se vdova o něco málo častěji vdávala za svobodného mládence než za ovdovělého muže (8,5 %, resp. 7,4 %). Důvodem pravděpodobně byla snaha svobodných mládců vylepšit sňatkem své sociální postavení. Vdovci navíc volili za své manželky častěji mladší ženy bez závazků, které jim byly zároveň schopny rodit další potomky, než vdovy.

Příčinou zvýšení podílu druhých a dalších sňatků vdovců v letech 1800–1809 byla epidemie tyfu, která se na území českých zemí, panství Škvorec nevyjímaje, odehrála v roce 1806.¹³⁴ Naopak příčinou výraznějšího snížení druhých a dalších sňatků vdov v období 1810–1819 mohlo být rozhodnutí Všeobecného občanského zákoníku z roku 1811. Zákoník stanovil, že

¹³⁰ Václav Novotný (70 let, vdovec) uzavřel sňatek s 20letou svobodnou Annou Šimonkovou (SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 18).

¹³¹ Kateřina Mrázková (50 let, vdova) se vdala za 30letého svobodného vojáka Karla Vacka (SOA Praha, Sběrka matrik, matrika oddaných, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 9).

¹³² V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 79–84.

¹³³ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 174–176.

¹³⁴ L. Fialová, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti ...*, s. 209.

ženě po smrti manžela náleží vdovský plat, nárok na něj však zaniká v okamžiku nového sňatku.¹³⁵ Ženy tak nemusely mít zájem uzavírat nový sňatek, neboť byly určitým způsobem zajištěny i bez něho.

Většinou se soudí, že pokud měla žena na výběr, volila další sňatek, že záleželo pouze na jejím věku a na tom, zda měla budoucímu manželovi co nabídnout z hlediska majetku, či sociálního postupu.¹³⁶ Já se však domnívám, že vdova ne vždy toužila potom uzavřít nový sňatek. Předpokládám, že právě žena, která byla dostatečně finančně zajištěná, byla schopnou hospodyní a měla již dospělé, či dospívající děti, nemusela chtít uzavřít nový sňatek. Naopak vlastně poprvé v životě byla vlastní paní, která mohla samostatně rozhodovat, aniž by se stavěla proti sociálním normám. Jisté nezávislosti vdov na mužských členech rodiny si všimli na příklad i autoři knihy *Člověk českého raného novověku*.¹³⁷

Tab. 6 – Snoubenci podle rodinného stavu na panství Škvorec v letech 1785–1819

Období	Svobodný–svobodná		Vdovec–svobodná		Svobodný–vdova		Vdovec–vdova		Celkem počet
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
1785–1789	96	64,4	33	22,1	11	7,4	9	6,0	149
1790–1799	176	62,4	50	17,7	27	9,6	29	10,3	282
1800–1809	210	62,9	69	20,7	31	9,3	24	7,2	334
1810–1819	217	67,6	63	19,6	23	7,2	18	5,6	321
1785–1819	699	64,4	215	19,8	92	8,5	80	7,4	1086

Poznámky: V období 1785–1789 nebyl v případě dvou sňatků uveden rodinný stav u jednoho nebo obou snoubenců, v období 1790–1799, 1800–1809, 1810–1819 nebyl v případě jednoho sňatku uveden rodinný stav u jednoho nebo obou snoubenců. Celkem tedy v tabulce není uvedeno pět sňatků.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

U 168 z 295 ovdovělých ženichů se podařilo díky rekonstrukci rodin zjistit interval mezi úmrtím předchozí partnerky a jejich dalším sňatkem. V případě ovdovělých žen se podařilo zjistit délku vdovství ve 100 ze 172 případů. Přestože se délka vdovství nepodařila určit u všech ovdovělých snoubenců, potvrzuje analýza známé skutečnosti. Muži se znovu ženili velmi rychle (příloha č. 7), v průměru vstupovali do dalšího manželství přibližně po 7 měsících od svého ovdovění, nejčastěji však byli vdovci méně než 3 měsíce. Do jednoho roku od smrti partnerky se oženilo 87,5 % mužů. Nejkratší dobu byl vdovcem Václav Toman, soused z Úval 45. Ten ovdověl 8. 5. 1804 ve věku 28 let, kdy zemřela jeho manželka Anna (24 let). Václav se dne 15. 5. 1805 podruhé oženil, byl tak vdovcem přesně 7 dní.¹³⁸

Ženy vstupovaly do dalšího sňatku po výrazně delší době než muži. Průměrně byla žena vdovou přibližně 16 měsíců. I přesto se do jednoho roku od smrti partnera znovu vdalo 62 % žen. Nejrychleji vstoupila do nového sňatku vdova Kateřina Nejedlá (37 let), která ovdověla

¹³⁵ I. Schelleová, K. Schelle, *Civilní kodexy 1811–1950–1964*. Brno, 1993. Obecný zákoník občanský 1811, Hlava 28.6, § 1242–1244.

¹³⁶ Např. A. Velková, *Venkovské ženy v letech 1650–1850*. Pardubice, 2006, s. 139.

¹³⁷ V. Bůžek; P. Král (Eds.), *Člověk českého raného novověku*. Praha, 2007, s. 26.

¹³⁸ Anna v manželství s Václavem porodila dvě děti – Josefa a Jana Nepomuckého. Jan zemřel ve věku jednoho roku a pěti měsíců ještě před matčinou smrtí. Josef zemřel na spálu ve svých 5 letech 14. 4. 1806.

4. 7. 1796 a nový sňatek uzavřela již 26. 7. 1796, vdovou byla 22 dní. Tento případ je však na panství ojedinělý, i přestože sňatky vdov do 3 měsíců od smrti manžela nejsou výjimkou.

Jako důvod pro krátké vdovství mužů a jejich častější vstupování do dalšího sňatku se uvádí, že se ovdovělý muž snažil co nejrychleji najít náhradní matku pro své, často ještě malé, děti a zároveň hospodyně pro svou domácnost.¹³⁹ Jeden z účelů druhého manželství přiblížil již pobělohorský vrchnostenský úředník *Jan Nikodém Mařana Bohdanecký z Hodkova*: „*Seznajíce v stavu svém vdovském v hospodářství svém domácím špatný zisk, umínil jsem se zase jinou hospodyně zaopatřiti*“¹⁴⁰ Přestože nebyl podíl sňatků vdovců zanedbatelný, nebyli vdovci bez výjimky žádanými ženichy. Ovdovělý muž nevěstě nenabízel protivěnem hospodářství, neboť to bylo v budoucnu určeno jednomu z dětí z prvního manželství. Ovdovělí muži tak častěji než svobodní uzavírali sňatek se ženou z nižší sociální skupiny, které sňatek nabízel především vzestup na sociálním žebříčku.

Interval mezi úmrtím manžela a novým sňatkem ženy ke konci sledovaného období pravděpodobně prodlužoval občanský zákoník z roku 1811. Ten stanovil, že se vdova nesmí znovu vdát, pokud je těhotná. Mladé vdovy tak mohly žádat o povolení k sňatku již tři měsíce po smrti manžela pouze na základě potvrzení od lékaře, či porodní báby.¹⁴¹

Ve srovnání s českými zeměmi bylo na panství Škvorec uzavřeno více opakovaných sňatků. Zhruba 20 % ze všech uzavřených sňatků bylo v jiných lokalitách českých zemí sňatkem palingamním,¹⁴² na panství Škvorec byla takových sňatků uzavřena více jak jedna třetina. Tudíž byl na panství Škvorec uzavřen menší podíl sňatků svobodných snoubenců, než jaký byl zjištěn souhrnem zpracovaných sond pro české země.

Ve farnosti Lochenice¹⁴³ bylo protogamních sňatků o 15 procentních bodů více než na panství Škvorec. Analogicky k tomu bylo na farnosti Lochenice méně palingamních sňatků – 11,8 % sňatků vdovce se svobodnou dívkou, 3,9 % sňatků vdovy se svobodným mláďencem a pouze 1,8 % sňatků obou ovdovělých snoubenců. Rozdíl v podílu sňatků ovdovělých snoubenců na panství Škvorec a ve farnosti Lochenice tak činí 5,6 procentních bodů. I v Budyni nad Ohří¹⁴⁴ bylo uzavřeno více sňatků obou svobodných snoubenců než na panství Škvorec (přibližně 70 % ze všech sňatků za období 1701–1850). Důvodem vyšších podílů palingamních sňatků na panství Škvorec mohla být jednak vyšší úmrtnost, ale současně také na příklad dobré finanční zabezpečení ovdovělých mužů, kteří si tak mohli dovolit uzavřít nový sňatek.

V Budyni nad Ohří¹⁴⁵ vstupovalo do jednoho roku od svého ovdovění 67 % mužů a 39 % žen, tedy výrazně méně než na panství Škvorec.

¹³⁹ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 80.

¹⁴⁰ J. Hrdlička, *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*. České Budějovice, 2003. Citace převzata z V. Bůžek, P. Král (Eds.), *Člověk českého raného novověku*, s. 27.

¹⁴¹ I. Schelleová, K. Schelle, *Civilní kodexy ...*, Obecný občanský zákoník 1811, Hlava 2, § 120.

¹⁴² L. Fialová, *Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století*. Studie k sociálním dějinám 19. století 7/I, 1997, s. 49.

¹⁴³ V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 85.

¹⁴⁴ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 177–178.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 182.

5.1.5 Sociální původ snoubenců

Z matrik oddaných na panství Škvorec lze také pro období let 1800–1819 získat sociální původ snoubenců. Před sledovaným obdobím byl sociální původ nevěst uváděn v zápisech pouze sporadicky. Sociálním původem je myšleno sociální postavení snoubenců při sňatku, jde vlastně o sociální zázemí.¹⁴⁶ U ženichů je sociální původ určen podle jejich povolání, či povolání jejich otce. U svobodných nevěst je sociální původ určen podle jejich povolání, ale to pouze výjimečně, nebo podle povolání jejich otce. U ovdovělých nevěst je sociální původ určen podle povolání zesnulého manžela. Je třeba si uvědomit, že při určování sociálního postavení jsou kombinovány dvě generace, generace otců (především u nevěst a mladých ženichů) a generace samotných ženichů. Vzhledem k tomu, že panství Škvorec bylo v generaci otců i synů především zemědělskou lokalitou, nemělo by při spojení dvou generací docházet k velkému zkreslení.

Povolání uvedená v jednotlivých zápisech byla rozdělena do sedmi sociálních skupin,¹⁴⁷ do kterých byli snoubenci tříděni, a následně byl jejich sociální původ podle rodinného stavu vzájemně porovnáván. Palingamní sňatky členěné podle rodinného stavu snoubenců nejsou příliš početně zastoupeny, proto zde není srovnání jejich sociálního postavení věnován prostor (příloha č. 8, 9 a 10).¹⁴⁸

Sociální skupiny jsou označeny následovně: (1) *vrchnostenský úředník* (do této skupiny jsou zařazena povolání jako kontribuční, revírník apod.), (2) *dominikální, obecní zaměstnanec* (např. učitel,¹⁴⁹ myslivec, posel; do této skupiny jsou zařazeny také osoby svobodné a vojáci), (3) *sedlák, chalupník*¹⁵⁰ (do skupiny jsou zařazeni také sousedé), (4) *domkář*,¹⁵¹ (5) *řemeslník* (včetně tovaryšů), (6) *nádeník, podruh* (do této kategorie jsou zařazeni i sloužící, děvečky a obyvatelé), (7) *žebrák* (také komedianti, potulní muzikanti apod.).

Je zřejmé, že většinou se svobodní muži snažili uzavřít společensky homogamní sňatek (tab. 7). Nejvíce je tuto snahu možné pozorovat u sedláků a chalupníků, kterých bylo na panství s největší pravděpodobností také nejvíce. Řemeslníci se nejčastěji ženili s dcerou jiného řemeslníka, či s dcerou sedláka. Podruzi a nádeníci také nejčastěji uzavírali homogamní sňatek, ti však pravděpodobně ne zcela dobrovolně. I přesto není malý podíl podruhů, kteří se oženili

¹⁴⁶ Stejně i V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 87.

¹⁴⁷ Stejně sociální skupiny byly využity v bakalářské práci (Kuprová BP, s. 34), v této práci byla pouze přidána sedmá kategorie – *žebrák*.

¹⁴⁸ U dvou párů není ani u jednoho ze snoubenců zjištěn rodinný stav, proto nejsou uvedeny ani v jedné ze čtyř tabulek.

¹⁴⁹ Zde došlo k jediné změně. Učitelé byli v rámci bakalářské práce zařazeni mezi řemeslníky. Jejich počet na panství je však s řemeslníky nesrovnatelný, a proto byli nyní zařazeni mezi taktéž méně početnou skupinu dominikálních a obecních zaměstnanců. Postoj společnosti vůči učitelům a dominikálním a obecním zaměstnancům nebyl vždy jednoznačný.

¹⁵⁰ Mezi sedlákem a chalupníkem byl rozdíl ve velikosti vlastněného pozemku. Velikost pozemku, která tvoří mezník mezi těmito dvěma skupinami, byla však v každé vesnici jiná (R. Kuprová, *Obraz rustikální zástavby škvoreckého panství na podkladě písemných pramenů 18. století*, Ústí nad Labem, 2010.), proto jsou pro účely mé práce tyto skupiny osob sloučeny v jednu.

¹⁵¹ Skupina domkářů byla ponechána samostatně. Domkáři byli totiž svým postavením výjimeční, měli sice vlastní dům vystavěný na obecním pozemku, nevlastnili však příliš velký, popř. žádný pozemek, většinou proto museli pracovat na panském, či vykonávat řemeslo.

s dcerou domkáře či sedláka, pravděpodobně s dcerou svého zaměstnavatele. Otec nevěsty mohl k sňatku svolit mimo jiné z toho důvodu, že ženicha dobře znal, věděl, že je pracovitý, a že jeho dceru svou prací uživí.

Tab. 7 – Sociální postavení svobodných snoubenců z pohledu muže na panství Škvorec v letech 1800–1819 (v %)

Sociální skupina – muži	Sociální skupina – ženy								Celkem abs. počet
	1	2	3	4	5	6	nej.	celkem	
1*	20,0	40,0	–	–	20,0	–	20,0	100,0	5
2	3,1	9,4	21,9	15,6	12,5	9,4	28,1	100,0	32
3	–	6,4	57,6	6,4	11,2	2,4	16,0	100,0	125
4	–	–	18,8	25,0	12,5	25,0	18,8	100,0	16
5	0,8	5,5	24,4	19,7	24,4	7,1	18,1	100,0	127
6	–	6,7	16,0	21,3	6,7	32,0	17,3	100,0	75
Nezj.	2,1	4,3	27,7	14,9	12,8	2,1	36,2	100,0	47
Celkem	0,9	6,3	32,3	15,2	14,8	10,3	20,1	100,0	427

Poznámky: 1 = vrchnostenský úředník, 2 = dominikální, obecní zaměstnanec, 3 = sedlák, chalupník, 4 = domkář, 5 = řemeslník, 6 = nádeník, podruh.

* možnost zkreslených výsledků vzhledem k malému počtu pozorovaných událostí.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Jediní, kdo příliš často neuzavírali společensky homogamní sňatek, byli synové dominikálních a obecních zaměstnanců. Vzhledem k tomu, že tato sociální skupina nebyla na panství příliš početně zastoupena, neměli k tomu nejspíše ani příležitost. Muži tak museli vybírat svou budoucí ženu ze sociálně nižších kategorií. Nejčastěji si za svou manželku vybrali dceru sedláka či chalupníka.

Tab. 8 – Sociální postavení svobodných snoubenců z pohledu žen na panství Škvorec v letech 1800–1819 (v %)

Sociální skupina – muži	Sociální skupina – ženy								Celkem abs. počet
	1*	2*	3	4	5	6	nej.	celkem	
1	25,0	7,4	–	–	1,6	–	1,2	1,2	4
2	25,0	11,1	5,1	7,7	6,3	6,8	10,5	7,5	27
3	–	29,6	52,2	12,3	22,2	6,8	23,3	29,3	138
4	–	–	2,2	6,2	3,2	9,1	3,5	3,7	65
5	25,0	25,9	22,5	38,5	49,2	20,5	26,7	29,7	63
6	–	18,5	8,7	24,6	7,9	54,5	15,1	17,6	44
Nezj.	25,0	7,4	9,4	10,8	9,5	2,3	19,8	11,0	86
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	427

Poznámky: 1 = vrchnostenský úředník, 2 = dominikální, obecní zaměstnanec, 3 = sedlák, chalupník, 4 = domkář, 5 = řemeslník, 6 = nádeník, podruh.

* možnost zkreslených výsledků vzhledem k malému počtu pozorovaných událostí.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Z pohledu nevěst je situace obdobná (tab. 8). Většina svobodných dívek uzavírala sňatek s mužem ze stejné sociální kategorie. Pokud se dcerám sedláků a chalupníků nepodařilo uzavřít společensky homogamní sňatek, vdávaly se nejčastěji s řemeslníkem. Společensky heterogamní sňatek nejčastěji uzavíraly dcery domkářů, ty nejčastěji vstoupily do manželství s řemeslníkem či podruhem. Ze svobodných dívek nejčastěji uzavíraly homogamní sňatek dcery podruhů a nádeníků, ty pravděpodobně opravdu neměly budoucímu ženichovi z vyšší sociální kategorie co „nabídnout“.

V. Kalousková analyzovala sociální původ snoubenců pro farnost Lochenice.¹⁵² Sociální kategorie sice vytvořila odlišně (7 kategorií: sedlák, chalupník, dělník v zemědělství, řemeslník, tovaryš, dělník mimo zemědělství, ostatní) a analýzu zpracovala pro všechny typy sňatků dohromady, i přesto je však určité srovnání s panstvím Škvorec možné. Ve farnosti Lochenice byla, stejně jako na Škvorecku, společensky nejuzavřenější skupinou z pohledu ženichů skupina sedlák a chalupník. Ve farnosti Lochenice si na rozdíl od panství Škvorec řemeslníci volili za manželku nejčastěji dceru chalupníků a společensky homogamní sňatek uzavírali méně. I v Lochenicích se ukázalo, že sociálně níže postavené ženy uzavíraly homogamní sňatek častěji než muži stejného sociálního postavení.

5.1.6 Regionální původ snoubenců

Při zpracovávání matrik oddaných je zajímavé se zaměřit také na regionální původ snoubenců. Ve sledovaném období je poměrně náročné systematicky sledovat migraci obyvatelstva. Z toho důvodu je údaj o původu snoubenců uvedený v matrice jedna z mála možných příležitostí, jak si vytvořit alespoň představu o tom, jak často a na jaké vzdálenosti se na přelomu 18. a 19. století lidé stěhovali.

V matrice oddaných na panství Škvorec byla lokalita, odkud ženich či nevěsta pocházeli, uváděna od začátku sledovaného období, tedy od roku 1780. V minulosti se při volbě místa sňatku podle kanonického práva dávala přednost farnosti nevěsty, tu zrušil až *Kodex kanonického práva* z roku 1917.¹⁵³ I přesto sňatek mimopanské nevěsty nebyl na panství Škvorec zcela výjimečný. Tzv. cizí nevěsta se vdávala ve farnostech panství Škvorec téměř ve 12 % všech případech (150 nevěst). Ke stejným číslům dospěly i výzkumy pro 18. století v Bretani, v krajích Maine a Blésois.¹⁵⁴ Ženich byl „cizí“ ve 425 případech, jedna třetina všech ženichů tedy pocházela z jiného než škvoreckého panství.

Lokality byly pro další analýzu rozděleny podle současných okresů České republiky, v případě hlavního města Prahy podle městských obvodů. K správnému zařazení soudobých lokalit do dnešních okresů (městských obvodů) bylo využito soudobé (*Popis království českého*,

¹⁵² V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**, s. 87–94. *Věra Kalousková* analyzovala sociální původ pouze místních ženichů, do mé analýzy vstupují všichni ženichové, u kterých se povedlo určit sociální postavení.

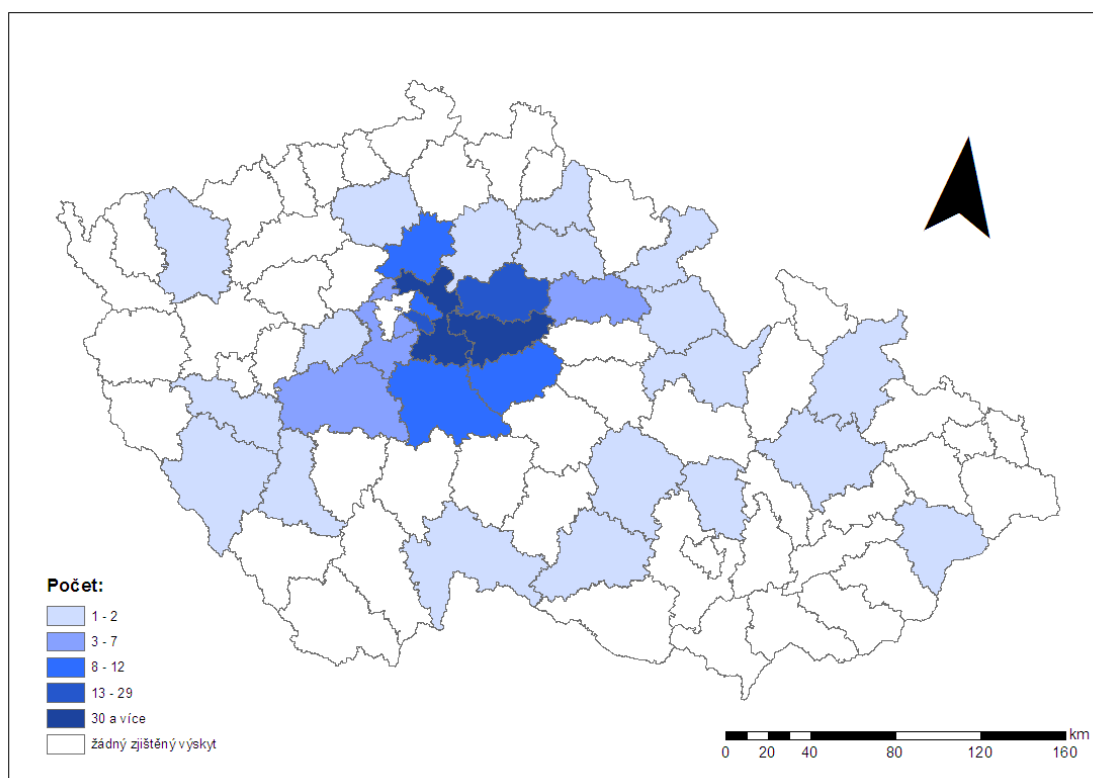
¹⁵³ J. R. Tretera, **Církevní právo**. Praha, 1993, s. 178.

¹⁵⁴ A. Fillon, **Les Trois Bagues aux doigts, amours villageoises au XVIIIe siècle**. Paris, 1989, s. 51.; F. Lebrun, **La Vie conjugale sous l'ancien régime**. Paris, 1975, s. 27. Převzato z J. C. Bologne, **Svatby**. Praha, 1997, s. 220.

Seznam míst v království českém)¹⁵⁵ i současné literatury (*Historický místopis země Moravskoslezské, Statistický lexikon obcí ČR*)¹⁵⁶. Pokud zapisovatel uvedl do matriky obec bez přesnějšího určení (pomocí panství či země) a vyskytovalo se na našem území více lokalit téhož jména, byla pro zařazení vybrána nejbližší lokalita daného jména. Pět lokalit uvedených u mužů a dvě lokality u žen se nepodařilo určit a zařadit do současných okresů. Důvodem může být nepřesný zápis faráře, či mé špatné čtení.

Jestliže nebyl regionální původ snoubenců uveden, předpokládá se, že byl snoubenec místní, tedy z panství Škvorec. Pro lepší přehlednost byly lokality mimopanských ženichů a nevěst podle četnosti vykresleny do kartogramů.

Obr. 5 – Regionální původ mimopanských ženichů na panství Škvorec v letech 1780–1819 (současné okresy)

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

„Cizí“ ženichové nejčastěji pocházeli z okresů Praha-východ a Kolín (obr. 5), na území těchto okresů se dnes rozkládá i bývalé panství Škvorec. Nejvíce ženichů tedy pocházelo z obcí sousedních panství – panství Kounice, Uhřetěves, Kostelec nad Černými lesy. Všechna tato panství vlastnili stejní majitelé – Lichtenštejnové. Vzhledem k této skutečnosti pravděpodobně nebylo složité získat povolení k sňatku na jiné panství.

Na druhém místě v četnosti původu ženichů byl blízký okres Nymburk a městský obvod Praha 10. Poměrně čteně byly zastoupeny také okresy Benešov, Kutná Hora, Mělník a městský

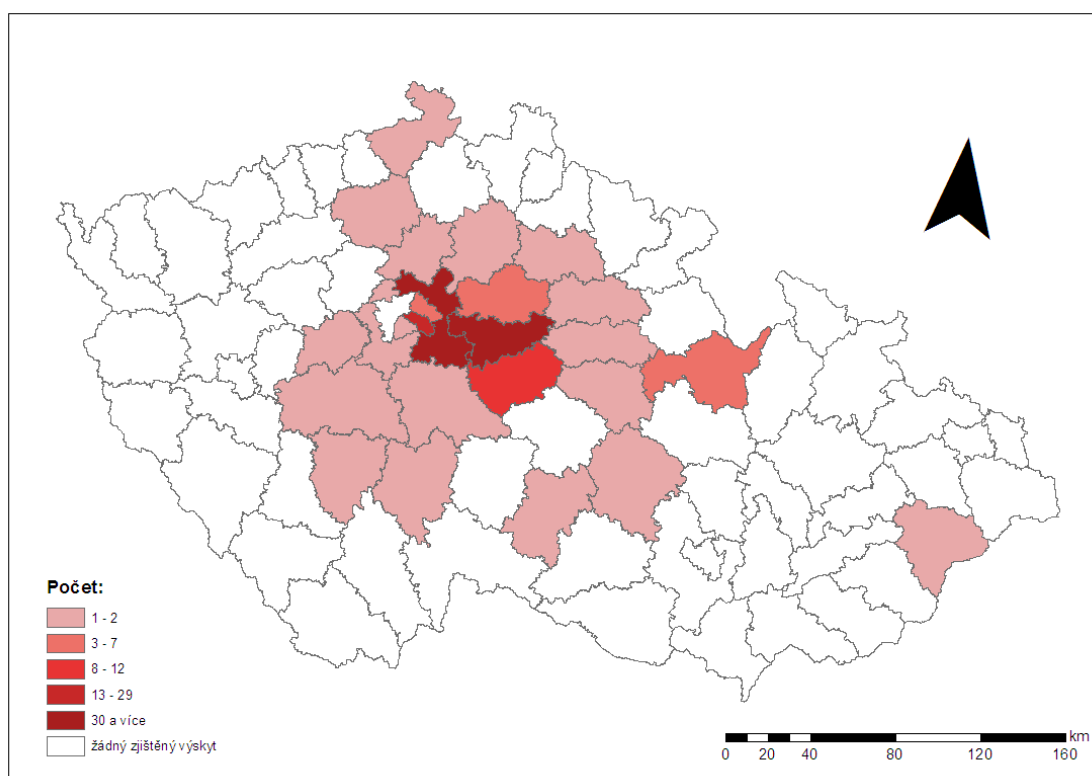
¹⁵⁵ F. Palacký, *Popis království Českého.; Seznam míst v království Českém*. Praha, 1878.

¹⁵⁶ L. Hosák, *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha, 2004.; *Statistický lexikon obcí ČR*. Praha, 2005.

obvod Praha 9. Ženichové tedy nejčastěji pocházeli z východní části Středočeského kraje a východního okraje Prahy.

Na panství Škvorec však uzavřeli manželství i ženichové ze západních Čech (okres Karlovy Vary), nebo naopak z Moravy a Slezska (okres Bruntál, Olomouc, Vsetín). Nejvzdálenější ženichové pocházeli dnes již ze zahraničí. Jeden ženich pocházel z Dolního Rakouska, okres Tulln (v matrice zapsáno *Tulbing in Austria*¹⁵⁷) a jeden z Pruského Slezska, vojvodina Lodž (v matrice *Altlubetz domini Opaviensis*¹⁵⁸), tito ženichové nejsou v kartogramu zaneseni.

Obr. 6 – Regionální původ mimopanských nevěst na panství Škvorec v letech 1780–1819 (současné okresy)

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

U mimopanských nevěst bylo nejčastější místo původu stejné jako u mužů. Nejčastěji „cizí“ ženy pocházely ze sousedních panství, tedy z dnešních okresů Praha-východ a Kolín (obr. 6). Poměrně hodně nevěst přišlo také ze současného městského obvodu Praha 10 a z okresu Kutná Hora. Původ nevěst byl více než u mužů koncentrován ve středních Čechách a v okresech sousedících s dnešním Středočeským krajem. Nejvzdálenější nevěsta však pocházela z Moravy – okres Vsetín. Ani jedna z nevěst nepocházela v dnešním smyslu ze zahraničí.

Ladislav Dušek má lokality původu snoubenců rozděleny nikoli do okresů, nýbrž podle vzdálenosti od Budyně nad Ohří.¹⁵⁹ I tak však došel k obdobným závěrům, za přibližně stejné území jako na panství Škvorec lze v případě Budyně nad Ohří považovat samotné město

¹⁵⁷ SOA Praha, Sbírka matrik, matrika oddaných, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 23.

¹⁵⁸ SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 3.

¹⁵⁹ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 184–185.

a okruh do 10 km od města (tzn. farnost a blízké farnosti). Zhruba 22 % ženichů pocházelo mimo tento okruh. V případě nevěst je blízkost poměrů panství Škvorec a Budyně ještě větší, přibližně 12 % nevěst pocházelo mimo Budyni nad Ohří a okruh do 10 km od města.

5.1.7 Délka manželství

Pomocí metody rekonstrukce rodin se u 469 manželství uzavřených během let 1780–1819 podařilo zjistit délku těchto svazků (listy označené MF). Manželství, u nichž byl zjištěn jejich zánik, byla téměř shodně ukončena smrtí manžela a manželky (53,3, resp. 46,5 %). V jednom případě zemřeli manželé ve stejný den (13. 12. 1861), žena, dle zápisu v matrice zemřelých, zemřela ve tři hodiny ráno a muž v jedenáct hodin dopoledne. Jak poznamenal také farář, muž byl vdovcem právě 8 hodin. Příčinou úmrtí byl v obou případech zánět plic.¹⁶⁰

Téměř polovina z ukončených manželství (47 %) skončila do 15 let od uzavření sňatku (tab. 9). Nejčastěji manželství netrvalo ani 5 let. Průměrná délka manželství na panství Škvorec byla 19 let.

Nejkratší manželství trvalo pouze 1 měsíc a 21 dní, šlo o manželství Jana a Magdalény Novákových, které bylo předčasně ukončeno Janovou smrtí ve věku 50 let. Naopak František a Anna Stránští strávili v nejdelším manželství na panství Škvorec 57 let.

Tab. 9 – Manželství podle délky trvání na panství Škvorec v letech 1780–1819

	Délka manželství (v letech)										Celkem
	0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50+	
Počet	81	70	70	54	42	43	41	26	32	10	469
Podíl (v %)	17,3	14,9	14,9	11,5	9,0	9,2	8,7	5,5	6,8	2,1	100,0

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

I v Budyni nad Ohří¹⁶¹ byla většina manželství ukončena do 15 let od uzavření sňatku. Průměrná délka manželství byla v Budyni v polovině 18. století velmi podobná jako na panství Škvorec v letech 1780–1819 (18,4 versus 19 let).¹⁶²

5.1.8 Definitivní celibát

Definitivní celibát udává počet osob starších 50 let, které během svého života nevstoupily do manželství, předpokládá se, že první sňatky se po 50. roce života již prakticky neuzavíraly.¹⁶³ Alespoň přibližný počet tzv. *trvale svobodných osob* lze získat z matrik zemřelých. Na panství Škvorec byl počet svobodných zemřelých osob starších 50 let sledován po celé zkoumané období (1780–1869). Z počátku sledovaného období jsou výsledné hodnoty pravděpodobně poněkud podhodnocené, na panství Škvorec totiž nebyl rodinný stav téměř až dokonce 40. let 19. století v matrikách výslovně uváděn. Problém nastal i v případě, že byl rodinný stav v matrice uveden, tato informace totiž nebyla vždy zcela spolehlivá. Farář často vdovce i vdovy

¹⁶⁰ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 29.

¹⁶¹ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 201.

¹⁶² L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 46.

¹⁶³ E. Maur, *Základy ...*, s. 112.

označoval jako svobodné, kolony pro ovdovělé existovaly v matrikách pouze výjimečně. Poměrně vzácně farář řešil absenci sloupečku pro ovdovělé připsáním slova *vdovec* či *vdova*. Pravdou však je, že svým způsobem měl farář pravdu, když označoval vdovce a vdovy jako svobodné osoby. Rodinný stav svobodný může být chápán jako stav, který umožňuje uzavřít sňatek.

Pokud není v matrice rodinný stav uveden, lze ho u žen ve většině případů určit podle širšího záznamu zesnulé, který obsahuje slovo *dcera*, *manželka*, či *vdova*. Zde by tedy mělo být podhodnocení po celé sledované období minimální. U mužů je však situace poněkud složitější, u dospělých mužů bylo v matrice uváděno většinou pouze jejich povolání, z kterého nelze rodinný stav usuzovat. K určení rodinného stavu mužů ve starším období nejvíce napomohla rekonstrukce rodin. Je však pravdou, že většina mužů označených v matrice jako *svobodní* byli buď církevní duchovní, nebo měli v zápise uveden záznam začínající slovem *syn*.

Tab. 10 – Definitivní celibát a zemřelí starší 50 let podle rodinného stavu na panství Škvorec v letech 1780–1869

Období	Zemřelí ve věku 50 + celkem		Z toho:								Definitivní celibát (%)	
			ovdovělí		sezdaní		svobodní		nejz.			
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1780–1799	233	274	3	125	26	97	2	5	202	47	0,9	1,8
1800–1819	273	326	14	108	53	129	4	9	202	80	1,5	2,8
1820–1839	346	363	41	194	51	126	1	16	253	27	0,3	4,4
1840–1859	277	347	57	186	128	130	9	29	83	2	3,2	8,4
1860–1869	182	230	48	118	109	95	8	16	17	1	4,4	7,0
1780–1869	1311	1540	163	731	367	577	24	75	757	157	1,8	4,9

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na panství Škvorec v letech 1780–1869 zemřelo přesně 99 osob starších 50 let, které se podařilo s jistotou určit jako svobodné (tab. 10). Na panství Škvorec tak bylo 1,8 % trvale svobodných mužů a 4,9 % trvale svobodných žen.

Narůstající podíl trvale svobodných mužů a žen na panství Škvorec v čase podporuje domněnku o podhodnocení definitivního celibátu. Podhodnocení naznačuje i srovnání s jinými lokalitami českých zemí. Podle souhrnu zpracovaných studií zůstávalo v českých zemích trvale svobodnými přibližně 5 % mužů a o něco více žen.¹⁶⁴ K těmto závěrům se hodnoty na panství Škvorec přibližují až od 40. let 19. století, tedy přibližně od stejné doby, od které byl ve škvoreckých matrikách uváděn rodinný stav, čímž se zpřesnil výpočet definitivního celibátu. Podle *Ludmily Fialové* však podíl trvale svobodných osob v českých zemích s největší pravděpodobností nepřesahoval 2–5 %.¹⁶⁵ Pokud by platil tento podíl, pak by údaje zjištěné pro panství Škvorec podhodnocené být nemusely. Pak by však bylo nutné se pokusit najít vysvětlení nárůstu podílu trvale svobodných osob v čase.

¹⁶⁴ Přírození měna obyvatelstva ..., s. 78.

¹⁶⁵ L. Fialová, Sňatečnost obyvatelstva ..., s. 45.

Nižší podíl trvale svobodných mužů je dán pohlavně-věkovou skladbou populace.¹⁶⁶ V dětském věku umíralo více chlapců, mladí muži byli odváděni na vojnu a v populaci tak zůstával větší podíl mladých sňatkuschopných žen než stejně starých mužů. Ženy z toho důvodu zůstávaly častěji doživotně svobodnými.

U 58 žen bylo uvedeno jejich sociální postavení (jejich zaměstnání), či sociální původ (zaměstnání jejich otce, případně matky). V případě uvažování stejných sociálních kategorií jako výše, se ukazuje, že svobodnými zůstávaly především ženy z nižších sociálních vrstev. Do sociální kategorie *podruh, nádeník* náleželo 36 % trvale svobodných žen, přibližně jedna pětina žen byla z rodiny řemeslníků. Ze sociální skupiny *sedlák, chalupník* však také zůstávalo poměrně hodně žen po celý život svobodných – 15 %.

V případě mužů se podařilo zjistit sociální postavení u 21 případů, z toho 8 (38 %) trvale svobodných mužů náleželo mezi církevní duchovní (v různém stupni svěcení). Ti celoživotně dodržovali celibát v pravém slova smyslu. Muži dále pocházeli stejně často ze sociální kategorie *sedlák, chalupník, domkář a podruh, nádeník*.

Ve farnosti Lochenice¹⁶⁷ byl definitivní celibát zjišťován až v letech 1887–1899, tedy později než na panství Škvorec, v té době tam zůstávalo trvale svobodných 7 % mužů a 18 % žen.

V posledních dvou sledovaných obdobích je poměrně malý počet osob, u kterých nebyl zjištěn rodinný stav. Tabulka 10 proto také naznačuje, že se ženy dožívaly vyššího věku než muži, neboť ti daleko častěji umírali v manželství.¹⁶⁸

5.1.9 Sezónní průběh sňatečnosti

Sezónní rozložení sňatečnosti vypovídá především o každodenním chování obyvatelstva. To především proto, že jde o jediný demografický jev, který mohl člověk časově opravdu ovlivnit. Ke svatbě na venkově patřilo svatební veselí, každá svatba byla záležitostí v podstatě celé vesnice.¹⁶⁹ Výběr doby uzavření sňatku výrazným způsobem ovlivňoval cyklus zemědělského a církevního roku. Před významnými církevními svátky bylo uzavření sňatku církví zakázáno, lidé se měli věnovat především duchovní činnosti. Pražské arcibiskupství mohlo během těchto období udělit výjimku, pár však musel uzavřít svatbu „v klidu“, bez svatebního průvodu a veselí.¹⁷⁰ Povolení k takovému sňatku mohlo být uděleno těžce nemocným osobám, nebo páru, který očekával potomka (aby se křtiny nekonaly dříve než svatba).¹⁷¹

Nejvýznamnějším křesťanským svátkem jsou Velikonoce (památka umučení a vzkříšení Krista). Velikonoce jsou svátkem tzv. pohyblivým, jejichž termín určuje lunární kalendář,

¹⁶⁶ L. Fialová, **Sňatečnost obyvatelstva ...**, s. 48.

¹⁶⁷ V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**, s. 86–87.

¹⁶⁸ Podrobněji kap. 5.3.3.

¹⁶⁹ Venkovské svatební veselí raného novověku, to co jim předcházelo i následovalo, v západní Evropě popisuje např. J. C. Bologne, **Svatby**, s. 207–230. Na území českých zemí probíhalo svatební veselí velmi podobně.

¹⁷⁰ J. Grulich, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku. HD 24/2000, s. 79.

¹⁷¹ I. Hermann, **Blednoucí obrázky**. Praha, b.d. (1922), s. 221. Převzato z M. Lenderová, T. Jiránek, M. Macková, **Z ději české každodennosti**. Praha, 2010, s. 150.

mohou tak připadat na období mezi 22. březnem a 25. dubnem.¹⁷² Velikonocím předchází šest týdnů dlouhá postní doba. Postní období je určené především k duchovní přípravě, a proto se právě během této doby nesmějí konat žádné slavnosti. Poslední svatby před Velikonocemi se tak mohly konat od 5. února do 10. března. Druhým významným křesťanským svátkem jsou Vánoce, ty připadající na 25. prosince. Vánocům předchází adventní doba, která začíná první adventní nedělí (mezi 27. listopadem a 3. prosincem) a během níž se také nesmějí konat žádné slavnosti. Post před Velikonocemi tak v průběhu let snižoval počet sňatků v březnu a dubnu a advent před Vánoci v prosinci.

Postnímu období před Velikonocemi předchází období masopustu, které trvá od Tří králů (3. ledna) až do Popeleční středy, kterou začíná právě období půstu. Masopust byl dříve ve své podstatě přípravou na půst, člověk se měl dobře najíst, na vesnici se konaly zábavy a mezi ně patřily na příklad právě svatby. Během ledna a února se tak uzavíralo velké množství sňatků.

Počet sňatků v průběhu roku na panství Škvorec, stejně jako v jiných lokalitách českých zemí, výrazně kolísal, což dokazuje i hodnota variačního koeficientu (tab. 11). Na panství Škvorec bylo maximum sňatků uzavíráno během masopustu (leden, únor) a v listopadu, kdy byla v podstatě poslední možnost uzavřít sňatek v daném roce. Listopad byl jako měsíc pro sňatek také výhodný z toho důvodu, že před zimou byla snaha snižovat stav dobytka, aby se nemusel krmit přes zimu.¹⁷³ Z dnešního pohledu je zajímavý poměrně vysoký počet sňatků v květnu, na konci 19. a ve 20. století byl měsíc květen spojován s pověrou „v máji nevěsta na máry“. Ve sledované době souvisel vyšší počet sňatků v květnu pravděpodobně jednak s hospodářským cyklem, květen byl z hlediska zemědělského méně pracovním měsícem než měsíce předchozí a následující. Zároveň v květnu pravděpodobně docházelo ke kompenzaci nízkého počtu sňatků během půstu.

Tab. 11 – Měsíční index počtu uzavřených sňatků na panství Škvorec v letech 1780–1819

Období	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	var
1780–1789	281	199	–	45	105	68	78	39	79	82	204	8	87
1790–1799	212	181	22	25	134	104	78	43	125	104	163	–	68
1800–1809	215	203	–	53	182	78	91	55	95	95	124	–	72
1810–1819	187	167	11	66	156	96	103	65	59	107	177	–	63
1780–1819	224	188	8	48	145	86	88	51	89	97	166	2	70

Poznámky: Rozdílné délky měsíce byly odstraněny pomocí korekčních ukazatelů (únor: 0,9283, měsíce se 30 dny: 0,9856, měsíc se 31 dny: 1,0185).

Var – variační koeficient.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Nejméně sňatků bylo uzavíráno v prosinci, kromě období let 1780–1789 nebyl v prosinci uzavřen žádný sňatek. V prvním sledovaném období byly v prosinci uzavřeny dva sňatky. Jakub Navrátil (voják, 24 let) uzavřel sňatek 13. 12. 1785 s Apolenou Tučkovou (21 let).¹⁷⁴ Apolena porodila ještě téhož roku (29. 12.) syna Františka Xaverského. Pravděpodobně z důvodu jejího

¹⁷² M. Bláhová, *Historická chronologie*. Praha, 2001, s. 232.

¹⁷³ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 82.

¹⁷⁴ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 10. Viz příloha č. 21.

těhotenství s vojákem, který byl s největší pravděpodobností doma (ve Škvorci) pouze na dovolené, dostali snoubenci povolení k sňatku i v období adventu. František zemřel jako 15 dní staré miminko. Druhý prosincový sňatek byl mezi Vítem Novotným (56 let, vdovec) a Kateřinou Prokšovou (26 let, vdova) uzavřen 2. 12. 1786.¹⁷⁵ Tento sňatek však církevním předpisům neodporuje, neboť snoubenci vstoupili do manželství poslední možný den před adventem. Advent v roce 1786 začínal v neděli 3. 12.¹⁷⁶

Další minimum připadlo na měsíc březen a následně duben, to souviselo se zmiňovaným obdobím půstu před Velikonocemi a jarními pracemi na poli. Poměrně málo sňatků bylo uzavíráno v srpnu, kdy byly zemědělské práce v plném proudu. Naopak v září, kromě období let 1810–1819, počet uzavřených sňatků výrazně stoupl. V říjnu došlo většinou ještě k dalšímu nárůstu počtu sňatků. Důvodem velkého počtu sňatků na začátku podzimu pravděpodobně byly jednak končící práce na poli a zároveň dostatek potravin na bohaté svatební hostiny. Svatební veselí se tak patrně spojovalo s oslavami ukončení žní – dožínkami. V neposlední řadě pravděpodobně uzavírali sňatek také snoubenci, kteří v průběhu teplých letních večerů v červnu a červenci počali potomka.

Vysoký počet sňatků v lednu a únoru, případně květnu, by zároveň odpovídal teorii, že sňatek měl být uzavírán tak, aby první porod nepřipadal na letní měsíce, kdy byla velká pracovní zátěž a vyšší riziko nebezpečné infekce.¹⁷⁷ Pravděpodobně se nejčastěji počítalo s tím, že nevěsta otěhotní brzy po svatbě. V případě zimních svateb to znamenalo porod v druhé půlce podzimu, v případě května na přelomu jara a zimy. Pouze počet sňatků v listopadu této teorii odporuje, tyto děti se nejspíše rodily na přelomu léta a podzimu, tedy v období žní.

Ludmila Fialová upozorňuje, že data o sezónnosti sňatků lze do jisté míry použít i jako zdroj informace o spolehlivosti matričních záznamů.¹⁷⁸ V případě, že analýza potvrzuje známé skutečnosti o sezónnosti sňatků, pak lze zpracovávané matriky považovat za spolehlivé. Sezónnost uzavíraných sňatků na panství Škvorec se plně shoduje se sezónností sledovanou v průměru českých zemí,¹⁷⁹ i v Budyni nad Ohří¹⁸⁰ a Lochenicích.¹⁸¹

5.2 Plodnost (1780–1819)

Počet narozených dětí v manželství a mimo manželství, četnost vícečetných porodů a sezónní rozložení narozených dětí na panství Škvorec v letech 1750–1849 bylo předmětem mé bakalářské práce.¹⁸² Poznatky získané v rámci bakalářské práce jsou pro účely této práce převzaty, a pokud není potřeba, nejsou znovu uváděny. Došlo pouze k několika drobným

¹⁷⁵ SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 10.

¹⁷⁶ M. Bláhová, *Historická chronologie*, s. 557.

¹⁷⁷ R. von Dülmen, *Kultura a každodenní život v raném novověku I*. Praha, 1999, s. 154.

¹⁷⁸ L. Fialová, *K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století*.

HD 18/1994, s. 159.

¹⁷⁹ L. Fialová, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*.

Demografie 37, 1995, s. 16–19.

¹⁸⁰ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 172.

¹⁸¹ V. Kalousková, *Demografický vývoj farností Lochenice ...*, s. 123.

¹⁸² Kuprová BP.

úpravám, které byly provedeny na základě metody rekonstrukce rodin. Jedná se především o úpravu počtu dětí narozených mimo manželství v řádu jednotek. Na příklad zápis Anny Kroupové narozené 12. 4. 1784 ve Škvorci byl typickým zápisem manželského dítěte (otec Bartoloměj Kroupa byl zapsán v kolonce *otec* bez udání informace o legalizaci). Farář sice dítě označil čárkou do kolonky jako nemanželské, při excerpci však bylo dítě (vzhledem k formě zápisu) považováno za manželské. Domnívala jsem se, že šlo o chybu faráře ve výběru správné kolonky. Pomocí rekonstrukce rodin však bylo zjištěno, že Anna byla ve skutečnosti opravdu dítětem narozeným mimo manželství. Rodiče uzavřeli sňatek až 27. 4. 1784. Farář zápis o narození Anny zaznamenal postupem typickým pro manželské děti, pravděpodobně z toho důvodu, že v době jejího narození již byly, jak je v matrice poznamenáno, vyhlášeny ohlášky pro sňatek rodičů. Případně mohl farář zápis o narození zapisovat do matriky až po sňatku rodičů.

V následující kapitole je pozornost věnována ukazatelům získaným pomocí metody rekonstrukce rodin v období let 1780–1819, především manželské plodnosti žen. Míra manželské plodnosti udává průměrný počet dětí narozených jedné ženě za jeden rok manželského života. Tato míra závisela především na věku ženy při sňatku, na délce trvání manželství, ale samozřejmě také na věku muže a zdravotním stavu obou manželů. V této kapitole je míra plodnosti sledována podle prvních dvou uvedených souvislostí.

Postup výpočtu demografických ukazatelů a důvod rozdílného počtu rodinných listů vstupujících do jednotlivých analýz byl podrobněji popsán v kapitole 4.2.2.

5.2.1 Plodnost podle věku při sňatku

Na panství Škvorec byla ve sledovaném období úroveň manželské plodnosti poměrně vysoká, nejvyšší byla u žen ve věku 20–29 let (tab. 12). Věková skupina 20–24 let je zároveň skupinou, ve které nejvíce žen uzavíralo sňatek. Zajímavé je srovnání míry plodnosti a počtu sňatků uzavíraných ve věkové skupině do 20 let, tato skupina byla v počtu uzavíraných sňatků na druhém místě, plodnost je zde však nižší než plodnost věkové skupiny 25–29 let, kde bylo sňatků uzavíráno méně. Tato situace má pravděpodobně dvě příčiny. Prvním důvodem je, že největší část nevěst ze skupiny do 20 let, tvořily nevěsty 19leté, které rodily své první děti přibližně rok po svatbě, zvyšovaly tedy plodnost věkové skupiny 20–24 let. Jako druhý důvod se nabízí možnost, že ženy vdávající se velmi mladé měly větší interval mezi vstupem do manželství a porozením prvního potomka.¹⁸³ Plodnost žen do 35 let věku přesahovala hodnotu 0,4, tzn. že jedna žena porodila v průměru v dané věkové skupině dvě živě narozené děti. Ve věkové skupině 35–39 let dosahovala plodnost hodnoty 0,3, žena tak mezi 35. a 39. rokem měla v průměru 1,5 dítěte. Výjimečné nebyly ani porody žen po dosažení 40 let věku. Totožná situace byla v 18. století v jiných lokalitách českých zemí.¹⁸⁴

¹⁸³ Ke stejným závěrům dospěl *L. Henry* při analýze plodnosti ve farnosti Crulai. *E. Gautier, L. Henry, La Population de Crulai, paroisse normande*. Paris, 1958, s. 103–104.

¹⁸⁴ *L. Fialová et al., Dějiny obyvatelstva ...*, s. 167–168.

Tab. 12 – Míry manželské plodnosti podle věku a věku při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819

Věk ženy při sňatku	Věk ženy							Počet rodin *
	do 20	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
do 20	0,393	0,450	0,431	0,393	0,332	0,145	0,035	82
20–24		0,479	0,416	0,417	0,309	0,190	0,026	126
25–29			0,423	0,386	0,284	0,156	0,035	75
30–34				0,422	0,219	0,179	0,073	28
35–39					0,299	0,148	0,028	21
40–44***						0,094	0,063	15
45–49***							0,105	6
Celkem	0,393	0,463	0,422	0,402	0,298	0,164	0,037	353**

Poznámky: * počet rodin, z kterých byla míra manželské plodnosti počítána – z rodinných listů, u kterých je známa délka trvání manželství (listy označené MF), byly vyloučeny ty rodiny, kde manželství trvalo méně než 5 let, bezdětné rodiny a rodiny, u nichž existuje pravděpodobnost, že část svého plodného života strávily mimo panství.

** do výpočtu nevstupuje jedna rodina, kde není znám věk ženy.

*** možnost zkreslení, vzhledem k malému počtu pozorování.

Míra manželské plodnosti podle věku při sňatku je počítána podle vzorce $f_x^y = \frac{N_x^{v,y}}{T_x^y}$, kde f_x^y je plodnost žen ve věku x (věková skupina x až x+4), které vstoupily do manželství ve věku y (věková skupina y až y+4), $N_x^{v,y}$ je počet živě narozených dětí ženám ve věku x, které vstoupily do manželství ve věku y, T_x^y je počet let, které ve věku x strávily v manželství ženy, které se vdaly ve věku y.

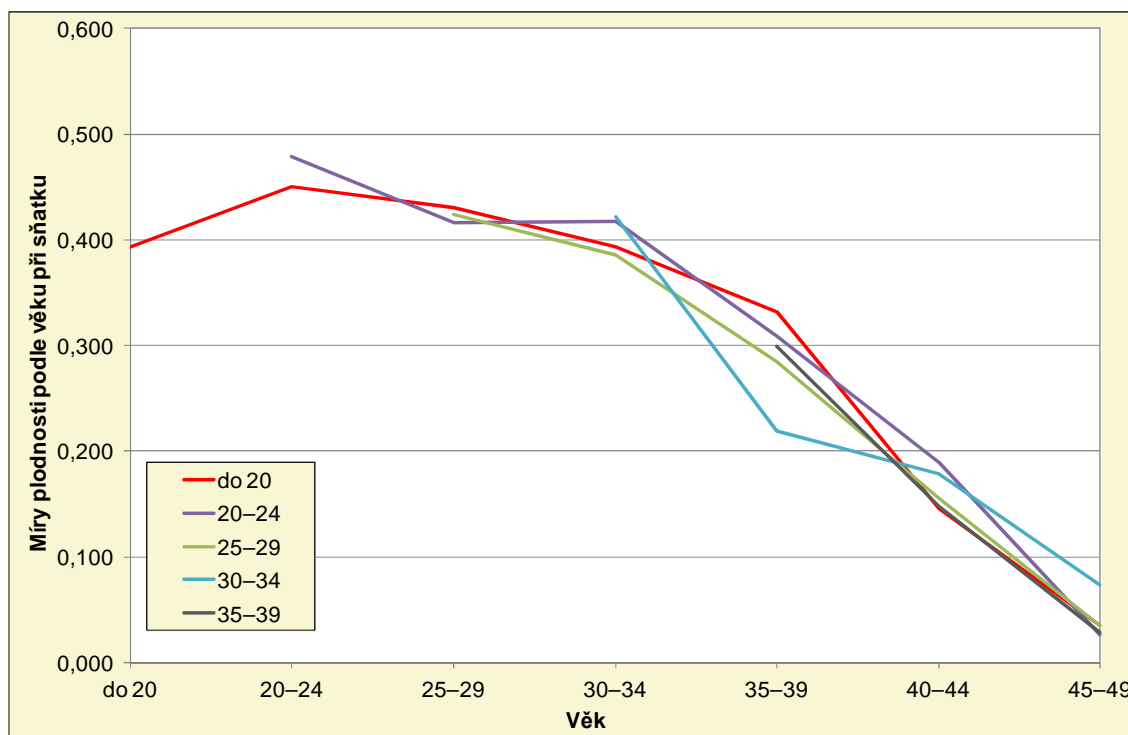
Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Rozložení úrovně plodnosti podle věku v závislosti na věku při sňatku (tab. 12) ukazuje, že čím později ženy uzavíraly manželství, tím déle rodily děti. Situace je nejjasnější v případě plodnosti žen ve věku 35–39 let, v této skupině byla nejvyšší plodnost u žen vstupujících do manželství právě mezi 35. a 39. rokem.

U každého sňatkového věku byla nejvyšší plodnost v první věkové kategorii, to souvisí s tím, že se první děti rodily nejčastěji rok po svatbě, mimo jiné také z důvodů četných předmanželských početí. Jedinou výjimku tvořila již zmíněná skupina do 20 let.

Z obr. 7 je patrné, že u žen do 20 let a žen ve věku 25–34 let byla plodnost v první věkové skupině téměř stejná, výrazně vyšší byla pouze u žen ve věku od 20 do 24 let. Zároveň je možné sledovat, že plodnost u žen vdaných v nejmladší věkové skupině nejprve rostla, pak do 40 let mírně klesala a od 40. roku věku byl pokles plodnosti těchto žen výrazně strmější. Tento výraznější pokles je pravděpodobně dán snížením počtu žen, které se vdávaly mladší 20 let (v důsledku úmrtí či ovdovění), případně jejich rostoucí sterilitou či dalšími zdravotními komplikacemi.

Obr. 7 – Míry manželské plodnosti podle věku (osa x) a věku při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819

Poznámky: Plodnost žen vdaných mezi 40. a 49. rokem nebyla do grafu zanesena pro malý počet pozorovaných událostí.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Míra manželské plodnosti byla v Budyni nad Ohří¹⁸⁵ v 1. polovině 19. století vyšší než na panství Škvorec, ve 2. polovině 18. století byla však o něco nižší. Dá se tak předpokládat, že ve sledovaném období (1780–1819), byla plodnost v Budyni velmi podobná jako na panství Škvorec. Míra manželské plodnosti nejmladší věkové skupiny (do 20 let) byla v Budyni stejně jako na Škvorecku nižší než plodnost žen ve věku 20–24 let.

5.2.2 Plodnost podle délky trvání manželství

Míra manželské plodnosti se počítá také podle délky trvání manželství, ta totiž také výrazně ovlivňovala plodnost žen 18. a 19. století. Ženy, které vstupovaly do manželství v nízkém věku, měly větší naději prožít v manželství delší plodné období. Většina manželství na panství Škvorec však, jak již bylo uvedeno, končila do 15 let od uzavření sňatku.

Na panství Škvorec byla míra plodnosti nejvyšší během prvních 5 let manželství, do 5 let od sňatku se průměrně jedné ženě narodily dvě živě narozené děti. S prodlužující se délkou manželství míra plodnosti na Škvorecku klesala.

¹⁸⁵ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 187–189.

Tab. 13 – Míry manželské plodnosti podle věku při sňatku a délky trvání manželství na panství Škvorec v letech 1780–1819

Věk ženy při sňatku	Délka trvání manželství v letech							Počet rodin *
	0–4	5–9	10–14	15–19	20–24	25–29	30–34	
do 20	0,432	0,431	0,395	0,362	0,250	0,058	0,007	82
20–24	0,456	0,405	0,355	0,280	0,104	0,004	0,000	126
25–29	0,408	0,377	0,250	0,118	0,024	0,010	0,000	75
30–34	0,293	0,220	0,122	0,000	0,000	0,000	0,000	28
35–39	0,238	0,106	0,041	0,000	0,000	0,000	–	21
40–44**	0,107	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	15
45–49**	0,033	0,000	0,000	0,000	0,000	–	–	6
Nezj.**	0,600	0,400	0,400	0,222	–	–	–	1
Celkem	0,393	0,353	0,301	0,246	0,126	0,023	0,002	354

Poznámky: * počet rodin, z kterých byla míra manželské plodnosti počítána – z rodinných listů, u kterých je známa délka trvání manželství (listy označené MF), byly vyloučeny ty rodiny, kde manželství trvalo méně než 5 let, bezdětné rodiny a rodiny, u nichž existuje pravděpodobnost, že část svého plodného života strávily mimo panství.

** možnost zkreslení výsledků vzhledem k malému počtu pozorovaných událostí.

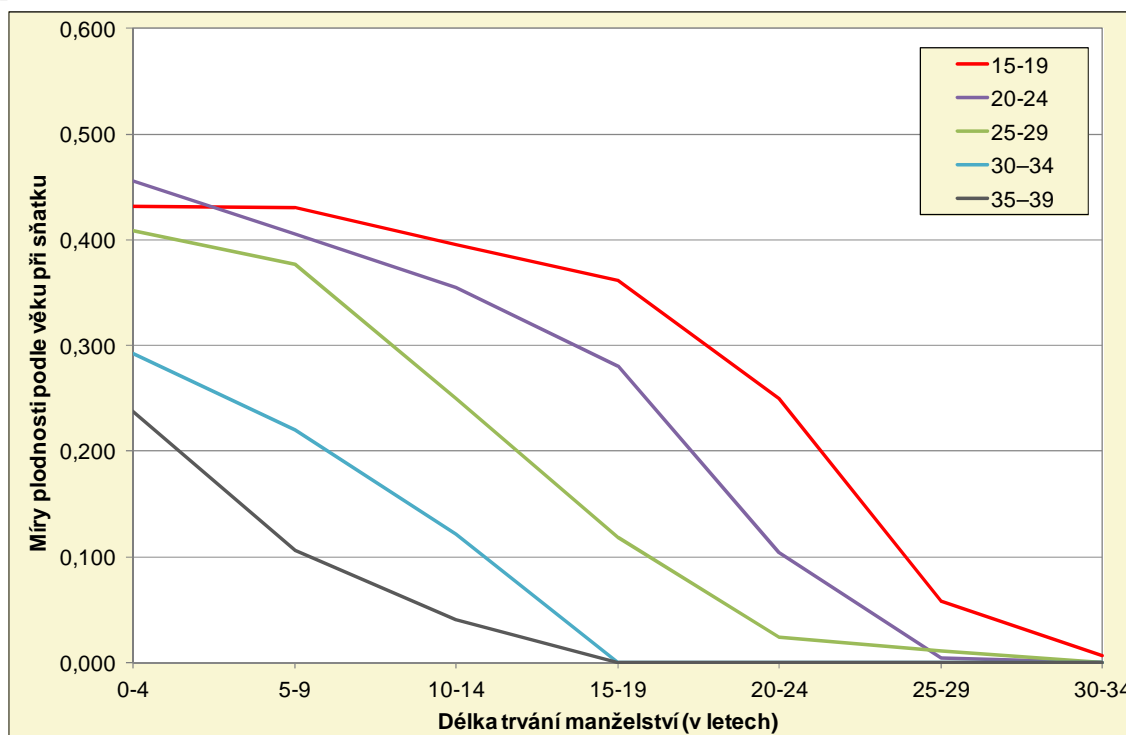
Míra manželské plodnosti podle délky trvání manželství je počítána podle vzorce $f_t^y = \frac{N_t^{v,y}}{T_t^y}$, kde f_t^y je plodnost žen, které se vdaly ve věku y (věková skupina y až $y+4$) po t letech trvání manželství (délka trvání t až $t+4$), $N_t^{v,y}$ je počet živě narozených dětí ženám, které se vdaly ve věku y , po t letech trvání manželství, T_t^y je počet let, po která v délce trvání manželství t trvalo manželství žen, které se vdaly ve věku y .

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Ženy vstupující do manželství do 30 let měly míru plodnosti vyšší nebo rovnu hodnotě 0,4 během prvních 10 let manželství, u nejmladších žen dokonce během prvních 15 let. Nejvyšší plodnosti dosahovaly během prvních pěti let manželského života ženy, které se vdaly mezi 20 a 24 lety.

Uvedené hodnoty ještě lépe vystihuje následující graf (obr. 8). Názorně je vidět, že plodnost žen vdaných do 30 let věku během prvních deseti let manželství byla výrazně vyšší než plodnost žen vdaných po 30. roce věku. Je také možné sledovat, že plodnost žen vstupujících do manželství do 20 let klesala nejpomaleji ze všech.

Obr. 8 – Míry manželské plodnosti podle věku při sňatku a podle délky trvání manželství na panství Škvorec v letech 1780–1819

Poznámky: Plodnost žen vdaných mezi 40. a 49. rokem nebyla do grafu zanesena pro malý počet pozorovaných událostí.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Ladislav Dušek sleduje míru manželské plodnosti podle délky trvání manželství pro Budyni nad Ohří poněkud odlišně než já, sleduje pouze plodnost během prvních pěti let manželství a následně plodnost velmi mladých a naopak pozdně plodných žen.¹⁸⁶ Z toho důvodu bohužel nelze provést srovnání získaných zjištění.

5.2.3 Meziporodní intervaly

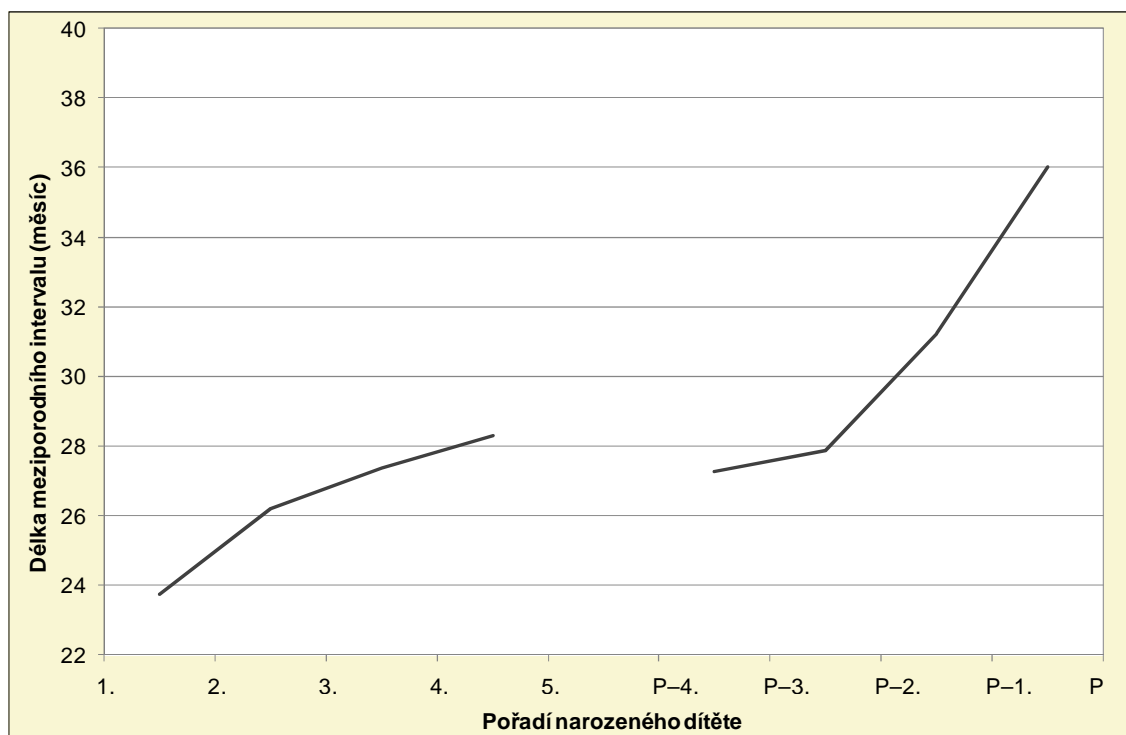
Pomocí rekonstrukce rodin lze spočítat i *meziporodní intervaly*, tedy intervaly mezi narozením dvou dětí po sobě jdoucího pořadí. Meziporodní intervaly byly počítány u rodin, kde se narodilo více jak šest dětí (se známým i neznámým datem konce pozorování – listy MF i MO). Do výpočtu meziporodních intervalů byly zahrnuty i neobvykle dlouhé intervaly. Větší délka meziporodních intervalů může být způsobena řadou faktorů – gynekologická onemocnění, dočasná sterilita po porodu, spontánní potraty, pokles sexuální aktivity,¹⁸⁷ ale jednoduše také nepřítomnost manžela, ať už z důvodu válečného tažení, či zaměstnání mimo domov,¹⁸⁸ případně porod mimo farnost.

¹⁸⁶ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 191–199.

¹⁸⁷ P. Horská et al., *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990, s. 296.

¹⁸⁸ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství?*, s. 138.

Obr. 9 – Délka meziporodních intervalů podle pořadí narozených dětí na panství Škvorec v letech 1780–1819

Poznámky: P – poslední narozené dítě.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na panství Škvorec měly vdané ženy na počátku manželství mezi narozenými dětmi interval 24 až 28 měsíců (obr. 9). Na konci plodného období byl interval mezi porody delší, dosahoval délky 27 až 36 měsíců. Výrazně nejdelší interval byl mezi narozením předposledního a posledního dítěte. Interval se zvýšil oproti předchozímu o celých 5 měsíců, vzrostl z 31 na 36 měsíců. V jiných lokalitách českých zemí byla situace totožná. Jedinou odchylkou je skutečnost, že ze souhrnu studií za české země je zřejmé, že se meziporodní interval plynule prodlužoval s rostoucím pořadím dítěte (ke konci reprodukčního období rychleji).¹⁸⁹ Na panství Škvorec byl interval mezi čtvrtým a pátým porodem od konce reprodukčního období kratší než interval mezi dětmi čtvrtého a pátého pořadí, a to přesně o jeden měsíc. Z jakého důvodu tomu tak bylo se lze jen těžko dohadovat, nezdá se však, že by k této anomálii došlo chybnou excerpcí či chybným výpočtem.

Jestliže dítě předešlého pořadí zemřelo do jednoho roku věku, narodilo se ženě další dítě v průměru o 8 měsíců dříve, než pokud předešlé dítě přežilo. Henry spolu s lékaři z konce 18. století přisuzoval tento jev sterilitě matek v době kojení.¹⁹⁰ Dnešní lékaři se k tomuto vysvětlení staví kriticky, přestože je podloženo řadou statistických údajů z celé řady evropských území.¹⁹¹

¹⁸⁹ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 44.

¹⁹⁰ L. Henry, *Manuel de démographie historique*, s. 105.

¹⁹¹ P. Horská et al., *Dětství rodina a stáří ...*, s. 297.

V Budyni nad Ohří byla situace týkající se meziporodních intervalů obdobná.¹⁹² Meziporodní interval mezi prvními pěti dětmi se v Budyni pohyboval na přelomu 18. a 19. století mezi 23 a 27 měsíci. Mezi posledními pěti dětmi byl meziporodní interval 26 až 39 měsíců. S výjimkou intervalu mezi narozením předposledního a posledního dítěte tak byl meziporodní interval v Budyni nad Ohří v průměru o jeden měsíc kratší než na panství Škvorec. I v Budyni nad Ohří byly intervaly mezi porody kratší, pokud dítě předešlého pořadí zemřelo v kojeneckém věku.

5.2.4 Interval mezi sňatkem a prvním porodem

Zvlášť se analyzuje tzv. *prvoporodní interval*, tedy interval mezi uzavřením sňatku a narozením prvního potomka. V rámci tohoto intervalu se sleduje problematika předmanželských početí, v některých případech srovnávaná s podílem dětí narozených mimo manželství. Mezi předmanželské koncepce se zahrnují početí, která vedou k narození dítěte před 8. měsícem po sňatku. Je nutné si uvědomit, že některé porody do konce 7. měsíce od uzavření sňatku mohou být předčasné a mohou tak patřit do manželských koncepcí. Pravděpodobně však nedochází k velkému zkreslení, neboť se dá předpokládat, že docházelo k alespoň přibližné kompenzaci počtu dětí počatých v manželství a narozených do 8. měsíce po sňatku a počtu dětí počatých mimo manželství a narozených po 8. měsíci manželství.

Tab. 14 – Počet dětí narozených v prvním pořadí podle doby uplynulé od sňatku rodičů a věku ženy při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819

Věk ženy při sňatku	Děti 1. pořadí celkem	Doba uplynulá od sňatku v měsících					% narozených do 8 měsíců od sňatku *
		0–7	8–12	13–18	19–24	25+	
15–19	161	18	46	49	18	30	11,2
20–24	281	59	110	55	30	27	21,0
25–29	166	45	64	31	11	15	27,1
30–39	81	9	33	17	11	11	11,3
40–49**	9	1	2	2	1	3	10,7
Nezj.	26	6	8	6	2	4	23,1
Celkem	724	138	263	160	73	90	19,1

Poznámky: * 0–7 dokončených měsíců.

** možnost zkreslení výsledků vzhledem k malému počtu pozorovaných událostí.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na panství Škvorec byla délka průměrného prvoporodního intervalu 14 měsíců. Více než jedna polovina dětí prvního pořadí (55,4 %) se narodila do jednoho roku od sňatku (tab. 14). V jiných lokalitách českých zemí se do jednoho roku po sňatku rodilo více dětí (až 80 %).¹⁹³ Na panství Škvorec se nejvíce dětí narodilo během 9. měsíce manželství (příloha č. 11). Již během prvních 7 měsíců po sňatku se narodila v průměru jedna pětina všech dětí prvního pořadí.

¹⁹² L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 214–220.

¹⁹³ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 167.

Největší podíl předmanželských koncepcí byl u žen, které se vdávaly mezi 20 a 29 lety. Nejdříve se na panství Škvorec dítě narodilo již druhý den po uzavření sňatku rodičů.

Při srovnání podílu předmanželských koncepcí a podílu dětí narozených mimo manželství na panství Škvorec s ostatními lokalitami českých zemí lze pozorovat, že nejen podíl dětí narozených mimo manželství zde byl v průměru vyšší. Na panství Škvorec dosahoval v letech 1780–1819 podíl nemanželských dětí 7,3 %, ve venkovských oblastech českých zemí činil tento podíl přibližně 1–4 %.¹⁹⁴ Podíl předmanželských koncepcí dosahoval na panství Škvorec v rámci zpracovaných studií za české země také spíše vyšších hodnot, během celého sledovaného období dosahoval v průměru jedné pětiny. Na příklad v Hostivaři činil tento podíl v 18. století 13 %, na panství Rožmberk v 1. polovině 19. století 19 %.¹⁹⁵ V Budyni nad Ohří v letech 1751–1800 dosahoval tento podíl 13,4 % a v první polovině 19. století 21,3 %.¹⁹⁶ Nejvyšší hodnota podílu předmanželských koncepcí byla na území českých zemí zaznamenána v Jablonci nad Nisou, kde mezi lety 1780–1799 dosáhla téměř 28 %.¹⁹⁷

Zjištěné hodnoty naznačují, že obyvatelé panství v plné míře nedodržovali nábožensky stanovenou předmanželskou sexuální zdrženlivost. Nedomnívám se však, že by situace byla tak jednoduchá, aby se dalo říci, že děti narozené do 8 měsíců po svatbě jsou děti chtěné, počaté sexuálním stykem po zásnubách, a děti narozené mimo manželství jsou děti nechtěné.¹⁹⁸ Jak jsem se pokusila prokázat již v bakalářské práci,¹⁹⁹ děti narozené mimo manželství nebyly vždy dětmi nechtěnými. Část párů pravděpodobně děti chtěla, chtěla dokonce uzavřít manželství, ale z nejrůznějších důvodů zabraňujícím jejich sňatku nemohla. Zároveň mohly být na veřejnosti za manžele považovány ty páry, které uzavřely manželský slib, případně již uzavřely manželskou smlouvu, a pohlavní styk před oficiálním uzavřením manželství tak mohl být tolerován.²⁰⁰ V takovém případě by děti počaté před manželstvím byly opravdu dětmi chtěnými a ve své podstatě i plánovanými. Domnívám se však, že určitá část dětí narozených do 8 měsíců po sňatku byla dětmi „nechtěnými“, neplánovanými. Partneři ovšem, na rozdíl od rodičů dětí narozených mimo manželství, měli příležitost se vzít a nic jim v tom nebránilo. Část z takto narozených dětí naopak mohla být dětmi chtěnými, ale počatými ještě před zásnubami. Pár si tak mohl svým způsobem vymoci povolení rodičů k sňatku.

5.2.5 Věk ženy při posledním porodu

Z hlediska míry plodnosti je důležitá délka fertilního období ženy, proto se zjišťuje věk ženy při posledním porodu. Velká část žen se konce reprodukčního období v manželství nedožila. Průměrný věk ženy na konci manželství byl na panství Škvorec necelých 45 let. Aby nedocházelo k velkým zkreslením, počítá se věk ženy při posledním porodu pouze u žen

¹⁹⁴ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 47.

¹⁹⁵ M. Poullová, *Plodnost vdaných žen ...* s. 64.

¹⁹⁶ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 209.

¹⁹⁷ W. Wowková, L. Fialová, *Plodnost vdaných žen ...*, s. 230.

¹⁹⁸ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 49.

¹⁹⁹ Kuprová BP, s. 41.

²⁰⁰ R. van Dülmen, *Kultura a každodenní život ...*, s. 150.

provdaných do 30 let a samozřejmě pouze u těch, které své 50. narozeniny oslavily v manželství a ukončily tedy své plodné období jako vdané.

Tab. 15 – Ženy podle věku při posledním porodu na panství Škvorec v letech 1780–1819

Věk ženy při sňatku	Věk při posledním porodu					celkem	Průměrný věk
	20–29	30–34	35–39	40–44	45+		
do 20	0	4	7	16	5	32	40,9
20–24	0	2	13	26	7	48	41,3
25–29	1	0	9	12	4	26	41,1
Celkem	1	6	29	54	16	106	41,1

Poznámky: Průměrný věk je vypočten podle vzorce $\bar{x} = \frac{\sum x^{PP} \times N_x^{v,PP}}{N^{v,PP}} + 0,5$, kde x^{PP} je věk žen při posledním porodu, $N_x^{v,PP}$ je počet živě narozených dětí posledního pořadí pro ženy ve věku x , $N^{v,PP}$ je celkový počet živě narozených dětí posledního pořadí. Počítáno pouze pro ženy, které se vdaly do 30 let a v manželství se dožily svých 50. narozenin.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Průměrný věk žen při posledním porodu se ve sledovaném období příliš neměnil, v průměru rodily ženy naposledy ve věku 41 let (tab. 15). Po 40. roce věku rodilo své poslední dítě 66 % žen, které se vdaly do 30 let a dožily se v manželství 50. narozenin. Ženy na panství Škvorec rodily své poslední potomky vzhledem k ostatním lokalitám českých zemí spíše ve vyšším věku. Věk při posledním porodu se v jiných lokalitách českých zemí pohybuje v rozmezí 38–42 let.²⁰¹ Věk při narození posledního dítěte se podle věku při uzavření manželství lišil jen velmi málo. Běžně platí, že ženy, které vstupovaly do manželství později, rodily déle.²⁰² Na panství Škvorec byla tato tendence podle věku při posledním porodu zatelná pouze minimálně. Ženy uzavírající manželství do 20 let rodily své poslední děti přibližně o půl roku dříve než ženy, které vstoupily do manželství ve věku 20–24 let. U žen uzavírajících manželství mezi 25 a 29 lety byl však věk při posledním porodu o něco málo nižší než u žen vstupujících do manželství o pět let dříve.

V nejvyšším věku porodila dítě Kateřina Šemberová, která vstoupila do manželství ve svých 26 letech a při narození posledního dítěte jí bylo 52 let (zemřela jako vdaná ve věku 57 let).

V Budyni nad Ohří²⁰³ činil průměrný věk při posledním porodu na přelomu 18. a 19. století necelých 35 let. Při vyloučení žen, které porodily své poslední dítě před 30. rokem, dosahuje průměrný věk při posledním porodu 38 let. Zdá se, že v městském prostředí rodily ženy kratší dobu než na vesnici.

5.2.6 Počet dětí v rodině

Rekonstrukce rodin umožňuje určit, kolik dětí se v rodině narodilo. Nelze však přesně zjistit, kolik dětí v rodině opravdu žilo. I kdyby byly rodinné listy úplné, což pro panství Škvorec zatím

²⁰¹ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 43.

²⁰² W. Wowková, L. Fialová, *Plodnost vdaných žen ...*, s. 232.

²⁰³ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 206–207.

nejsou, bylo by obtížné zjistit počet dětí žijících v rodině vzhledem k častým porodům a úmrtím různě starých dětí, situaci komplikuje také brzký odchod dětí do služby či do učení.²⁰⁴

Počet dětí v rodině je uveden podle věku ženy při sňatku a podle délky trvání manželství, neboť, jak již bylo řečeno výše, tyto skutečnosti výrazně ovlivňují úroveň plodnosti, a tudíž i počet dětí narozených do rodiny.

Tab. 16 – Počet dětí v rodině podle věku ženy při sňatku na panství Škvorec v letech 1780–1819

Věk ženy při sňatku	Počet dětí v rodině						Celkem narozených dětí	Počet rodin *	Průměrný počet dětí
	0	1–2	3–4	5–7	8–10	11+			
do 20	3	7	12	23	28	19	667	92	7,3
20–24	8	23	28	45	41	11	894	156	5,7
25–29	4	20	21	31	12	–	391	88	4,4
30–34	9	16	13	4	–	–	95	42	2,3
35–39	7	11	5	1	–	–	41	24	1,7
40–49***	20	5	1	–	–	–	8	26	0,3
50+	10	–	–	–	–	–	–	10	–
Celkem	61	82	80	104	81**	30	2097	438**	4,8

Poznámky: * počet rodin, u kterých byla zjišťován počet dětí v rodině – z rodinných listů, u kterých je známa délka trvání manželství (listy označené MF), byly vyloučeny ty rodiny, u nichž existuje pravděpodobnost, že část svého plodného života strávily mimo panství.

** do výpočtu nevstupuje jedna rodina s 8 dětmi, kde není znám věk ženy.

*** možnost zkreslení výsledků vzhledem k malému počtu pozorovaných událostí.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Průměrný počet dětí narozených do jedné rodiny na panství Škvorec postupně klesal s rostoucím věkem ženy při sňatku (tab. 16). V rodinách, kde se žena vdávala do 20 let, se narodilo průměrně 7,3 dětí. Obdobně tomu bylo i jinde v českých zemích, kdy ženy vdávající se mladší 20 let porodily v průměru 6–9 dětí.²⁰⁵ V rodinách, kde ženě při sňatku bylo mezi 20 a 24 lety, se na panství Škvorec nejčastěji narodilo průměrně 5,7 dětí. Rodičům, kteří uzavřeli sňatek mezi ženinými 25. a 29. narozeninami, se narodily v průměru 4,4 děti. V případě, že se žena vdávala starší 30 let, se do rodiny narodilo již méně než 2,5 dítěte.

Osm a více dětí se nejčastěji narodilo v rodinách, kde se žena vdávala před svými 25. narozeninami. Bezdětnost potkala nejčastěji páry, jejichž manželství trvalo velmi krátkou dobu (tab. 17), rodiny, kde se žena vdávala po svých 40. narozeninách, tedy na sklonku svého plodného období (tab. 16), nebo rodiny, kde byl mezi partnery velký věkový rozdíl, případně, kde muž dosahoval vyššího věku (60 a více let).

²⁰⁴ Důkaz o časném odchodu do učení poskytují i jeden záznam v matrice zemřelých. V roce 1826 umírá v Břežanech 11 let starý Josef Novotný, u kterého je kromě jeho rodičů také poznamenáno jeho povolání – *učedník krejčovský* (SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 7). Viz příloha č. 22.

²⁰⁵ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 168.

Tab. 17 – Počet dětí v rodině podle délky trvání manželství na panství Škvorec v letech 1780–1819

Délka trvání manželství	Počet dětí v rodině						Celkem narozených dětí	Počet rodin*	Průměrný počet dětí	Průměrná délka manželství
	0	1–2	3–4	5–7	8–10	11+				
0–4	31	44	6	0	0	0	82	81	1,0	2,5
5–9	11	19	31	5	0	0	163	66	2,5	7,5
10–14	6	7	18	32	2	0	272	65	4,2	12,4
15–19	6	3	10	20	11	1	266	51	5,2	17,5
20–24	3	5	3	14	12	3	245	40	6,1	22,1
25–29	3	1	5	13	12	5	270	39	6,9	27,0
30–34	0	1	3	9	17	6	283	36	7,9	32,6
35–39	0	1	2	5	11	5	203	24	8,5	37,3
40–44	1	1	1	4	4	3	105	14	7,5	43,2
45–49	0	0	1	2	7	5	139	15	9,3	46,8
50+	0	0	0	0	6	2	77	8	9,6	52,6
Celkem	61	82	80	104	82	30	2105	439	4,8	19,0

Poznámky: * počet rodin, u kterých byla zjišťován počet dětí v rodině – z rodinných listů, u kterých je známa délka trvání manželství (listy označené MF), byly vyloučeny ty rodiny, u nichž existuje pravděpodobnost, že část svého plodného života strávily mimo panství.

Průměrná délka trvání manželství je počítána podle vzorce $\bar{t} = \frac{\sum_0^n t \times M_t^{ukon}}{M^{ukon}} + 0,5$, kde t je délka trvání manželství, M_t^{ukon} je počet ukončených manželství v délce trvání t , M^{ukon} je celkový počet ukončených manželství.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Průměrný počet dětí v rodině plynule vzrůstal s délkou trvání manželství (tab. 17). V rodinách, kde manželství trvalo méně než 5 let, se narodilo v průměru pouze jedno dítě. V manželství jehož délka se pohybovala mezi 10 a 14 lety se průměrně narodily 4 děti. Při délce manželství nad 15 let se v rodině narodilo v průměru minimálně 5 dětí.

Na jednu rodinu na panství Škvorec v letech 1780–1819 připadalo v průměru 4,8 narozených dětí. To je o něco méně než v jiných lokalitách českých zemí, kde v průměru na jednu rodinu připadalo 5,5 dítěte.²⁰⁶

Průměrný počet dětí v rodině bývá totožný s počtem porodů připadajících na jeden sňatek pouze v uzavřených a stacionárních populacích, tedy v populacích s konstantním řádem vymírání, konstantním řádem rození a nulovým přirozeným přírůstkem.²⁰⁷ Panství Škvorec se v letech 1780–1819 jako taková populace nejeví – poměrně velký odchod počtu oddaných párů mimo sledovanou oblast, stoupající počet narozených dětí, kolísající počet zemřelých a nenulový přirozený přírůstek.²⁰⁸ Pohlavně-věková struktura známa není. Přesto byl na panství Škvorec počet porodů na jeden sňatek velmi blízký průměrnému počtu dětí v rodině – 5,2 porodů na jeden sňatek ku 4,8 dětem narozeným v jedné rodině. Situace je poměrně překvapivá i vzhledem k relativně vysokému podílu dětí narozených mimo manželství.

²⁰⁶ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 45.

²⁰⁷ E. Maur, *Základy ...*, s. 114.

²⁰⁸ Viz kapitola 5.4.

V Budyni nad Ohří²⁰⁹ dosahoval průměrný počet dětí v rodině přibližně hodnoty 4,2 a počet porodů na jeden sňatek hodnoty kolem 4,7. Oproti tomu je pro Budyni uváděn vyšší průměrný počet dětí podle věku při sňatku.²¹⁰ Domnívám se, že tento rozdíl je dán poměrně malým počtem pozorování, které *Ladislav Dušek* použil.

5.3 Úmrtnost (1780–1869)

Počet úmrtí byl ve sledovaném období let 1780–1869 ovlivňován řadou faktorů, vliv měla nejen ekonomická situace, válečné operace či hygienické a stravovací návyky. Svou úlohu hrály také rozšiřující se lékařské znalosti a s tím související zlepšení zdravotní péče a prevence. Na přelomu 18. a 19. století je za jeden z největších postupů v oblasti prevence nemocí považováno zavedení očkování proti neštovicím. V českých zemích bylo očkování zavedeno již v roce 1800.²¹¹ Očkování se však rozšířilo na celé území českých zemí až po roce 1814.²¹²

V průběhu sledovaného období se na území českých zemí výrazně zlepšila úmrtnost a zcela vymizely tzv. demografické krize běžné pro předešlé období.²¹³ Tyto změny jsou spojovány s nástupem tzv. demografické revoluce, jejíž počátek je v českých zemích datován přibližně do 30. let 19. století. I přes výrazné zlepšení úmrtnosti zůstávala úmrtnost kojenců ve sledovaném období stále značně vysoká.²¹⁴

Pro lokalitu Tuklaty byla excerpce zápisů ukončena v roce 1866,²¹⁵ z tohoto důvodu je počet zemřelých na konci sledovaného období neúplný. Nejedná se pravděpodobně o velký počet zemřelých, neboť během pěti posledních excerpovaných let (1862–1866) umíralo v Tuklatech v průměru 13 osob, a tak by neměly být výsledky touto absencí příliš ovlivněny.

5.3.1 Počet zemřelých

V letech 1780–1869 bylo v matrikách zemřelých na panství Škvorec zaznamenáno 14 276 neduplicitních záznamů o úmrtí. Z toho 1 472 zápisů o úmrtí se týkalo nalezců, ti byli z celkového počtu zemřelých vyřazeni a je o nich pojednáno v samostatné kapitole. Pokud by nebyli nalezcem ze zemřelých vyřazeni, zvyšovali by výrazným způsobem kojeneckou a dětskou úmrtnost. Dalších 314 zápisů se týkalo mrtvě narozených dětí. Na panství Škvorec tedy zemřelo celkem 12 490 osob, tedy přibližně 139 osob ročně. Počet zemřelých v jednotlivých letech výrazně kolísal (obr. 10). I přes tyto výrazné meziroční změny je znát téměř nepřetržitý nárůst počtu zemřelých do počátku druhého desetiletí 19. století. Následoval přibližně desetiletý poměrně výrazný pokles počtu zemřelých, který na počátku 20. let 19. století vystřídal opět nárůst počtu zesnulých. Nárůst se zastavil přibližně v polovině 30. let,

²⁰⁹ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 200–201.

²¹⁰ Tamtéž, s. 206.

²¹¹ L. Fialová et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 176.

²¹² L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva ...*, s. 73.

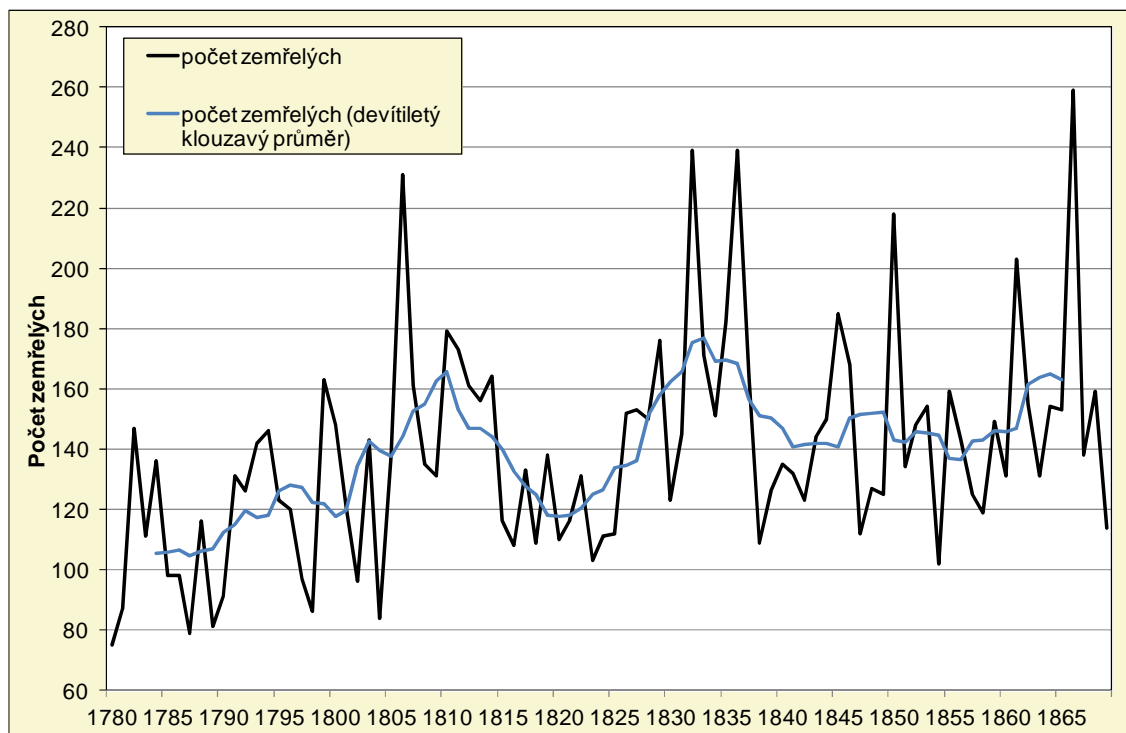
²¹³ Tamtéž, s. 71.

²¹⁴ Tamtéž, s. 70.

²¹⁵ Pro další období není matrika zemřelých pro obec Tuklaty odevzdána.

kdy došlo k mírnému poklesu počtu zemřelých, následovanému stagnací až do poloviny 60. let, kdy došlo opět k mírnému nárůstu tohoto počtu.

Obr. 10 – Počet zemřelých na panství Škvorec v letech 1780–1869

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Během sledovaného období na panství Škvorec několikrát přesáhl počet zemřelých 200 osob za rok; v roce 1806, 1832, 1836, 1850, 1861 a 1866. V roce 1806 dosáhla úmrtnost v českých zemích vysokých hodnot především z důvodu napoleonských válek.²¹⁶ I přestože se napoleonské války panství Škvorec určitým způsobem dotkly,²¹⁷ měla na vzrůst počtu zemřelých osob v tomto roce vliv pravděpodobně spíše epidemie tyfu, která měla v českých zemích v tomto roce na svědomí také vysoký počet zemřelých.²¹⁸ V matrikách zemřelých se přímo *tyfus* jako příčina úmrtí neobjevuje v tomto roce ani jednou. Úmrtí na tyfus se tak pravděpodobně skrývají pod různými horečnatými onemocněními, která tuto nemoc provázejí. V roce 1806 byla *horká nemoc*, *horká*, či *nervová zimnice* uvedena jako příčina úmrtí u přibližně 18 % zemřelých (41 z 231 zemřelých). V roce předcházejícím na horečnatá onemocnění zemřelo 8,7 % všech zemřelých a v roce následujícím 10 %. Léta 1806–1814 jsou v českých zemích spojována s velkým podílem zemřelých na neštovice, zemřelo na ně v těchto letech 6 % všech zemřelých.²¹⁹ Na panství Škvorec byl tento podíl ještě o něco větší, za těchto 9 let dosáhl podíl osob zemřelých na neštovice 9,5 %. Na rozdíl od českých zemí bylo na panství Škvorec dosaženo nejvyššího podílu zemřelých osob na neštovice vždy o rok později a ve výrazně vyšší míře. V českých zemích bylo nejvyššího podílu dosaženo v letech 1806

²¹⁶ L. Dokoupil et al., *Přírozená měna ...*, s. 60.

²¹⁷ Důkazem je sedm francouzských vojáků zapsaných v matrice zemřelých v roce 1813.

²¹⁸ L. Fialová, *Vývoj sňatečnosti a plodnosti ...*, s. 209.

²¹⁹ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva ...*, s. 72.

(5,3 %), 1810 (11,5 %) a 1811 (9,8 %),²²⁰ na panství Škvorec v letech 1807 (22,4 %), 1811 (27,7 %) a 1812 (13,7 %).

V roce 1832 v českých zemích výrazně vzrostla úmrtnost, byla tak zaznamenána první vlna epidemie cholery.²²¹ Na panství Škvorec zemřela na cholera v roce 1832 jedna třetina všech zemřelých osob (79 z 239 zemřelých). Cholera byla v matrikách zemřelých v tomto roce označena jako *cholera, bruchruhe*,²²² či *epidemie bruch*. V roce 1836 proběhla na panství Škvorec druhá větší vlna cholery, tentokrát na ni zemřelo minimálně 27,6 % všech zemřelých osob v tomto roce (66 z 239 zemřelých). Minimálně proto, že u dalších 13 osob (5,4 %) bylo jako příčina úmrtí uvedeno *durchfall*. Tato nemoc je do češtiny většinou překládána jako *střevní úplavice*,²²³ v roce 1861 byla v matrice zemřelých Tuklaty i. č. 7 však přeložena jako *průjem*.²²⁴ Průjem, jak známo, je hlavním projevem onemocnění cholerou.

V roce 1850 byl na území českých zemí zaznamenán jeden z tzv. hladových roků 40. a poloviny 50. let,²²⁵ doprovázený cholerou.²²⁶ Na panství Škvorec byl v tomto roce zaznamenán oproti předešlým a následujícím rokům zvýšený výskyt *dyzenterie*, nebo-li *úplavice*. Na tuto nemoc v roce 1850 zemřelo 9,6 % zemřelých (21 z 218), v předešlých a následujících letech to byly pouze ojedinělé případy příčiny úmrtí. Na cholera zemřelo v tomto roce 7,3 % zemřelých (16 z 218). V roce 1861 proběhla na panství Škvorec vlna spály, v tomto roce na *spálu (scharlach)* zemřelo 21,6 % všech zemřelých osob (44 z 203 zemřelých).

Rok 1866 byl na území českých zemí typický válečnými událostmi (rakousko-pruská válka) provázenými epidemiemi cholery a neštovic.²²⁷ Na panství Škvorec v tomto roce dosáhl počet zemřelých maxima, zemřelo 259 osob. *Cholera* byla uvedena jako příčina úmrtí u 30,5 % zemřelých, *průjem* u dalších 11,2 %. Dá se tak předpokládat, že ve skutečnosti na cholera zemřelo 41,7 % všech zemřelých v tomto roce (108 z 259 zemřelých). *Neštovice* byly v tomto roce mezi příčinami úmrtí uvedeny pouze jednou.

Počet zemřelých podle jednotlivých sledovaných lokalit (příloha č. 12) závisel pravděpodobně na počtu obyvatel jednotlivých obcí. Z dostupné literatury je počet obyvatel ve sledovaném období znám pouze pro roky 1833, 1843, 1850 a 1869. Pro tyto roky se lze pokusit o výpočet hrubé míry úmrtnosti.

²²⁰ Tamtéž.

²²¹ L. Dokoupil, L. Nesládková, **Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století**. HD 12/1987, s. 196.

²²² V roce 1849 je v matrice Hradešín i. č. 19 u příčiny *bruchruhe* v závorce uvedena cholera.

²²³ B. Lutonský, J. Černý, **Latinsko-německo-český slovník nemocí, úrazů a příčin smrti a výrazů s nimi souvisejících (nejen) pro genealogy**. Praha, 1995, s. 46.

²²⁴ Stejně *durch-fall* překládá i Rankův slovník. J. Rank, **Nový slovník kapesní jazyka českého i německého. Díl II., díl německo-český**. Vídeň, Praha, Lipsko, 1798, s. 245.

²²⁵ L. Dokoupil, L. Nesládková, **Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti ...**, s. 196.

²²⁶ L. Kárníková, **Vývoj obyvatelstva ...**, s. 74.

²²⁷ L. Dokoupil, L. Nesládková, **Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti ...**, s. 196.

Tab. 18 – Hrubá míra úmrtnosti podle jednotlivých lokalit na panství Škvorec v letech 1833, 1843, 1850 a 1869

Lokalita	Počet obyvatel				Počet zemřelých (pětiletý průměr)				Hrubá míra úmrtnosti (%)			
	1833	1843	1850	1869	1833	1843	1850	1869	1833	1843	1850	1869
Břežany	465	465	461	571	22	13	13	13	47,3	28,0	27,3	22,8
Dobročovice	224	224	411	297	10	7	15	13	42,9	32,1	37,0	44,9
Hodov	26	26	.	.	1	0**	.	.	38,5	15,4	.	.
Horka	84	84	.	.	4	3	.	.	47,6	31,0	.	.
Hradešín	288	288	345	352	12	11	13	7	43,1	39,6	38,8	18,9
Květnice	201	201	.	.	6	4	.	.	29,9	18,9	.	.
Limuzy	305	305	329	308	9	7	6	8	30,2	21,6	18,8	27,1
Přišimasy	285	285	656	649	15	10	21	23	51,9	33,7	31,7	35,4
Rostoklaty	226	226	244	282	7	6	7	6	31,0	24,8	28,7	22,5
Skřivany	166	166	.	.	6	7	.	.	34,9	43,4	.	.
Sluštice	382	382	529	395	12	12	15	9	30,4	31,9	27,6	23,6
Škvorec	867	876	914	966	33	30	25	32	38,1	33,8	27,6	32,8
Třebohostice	203	203	210	253	8	5	8	6	37,4	25,6	40,0	25,0
Tuklaty*	297	297	329	351	9	7	10	.	31,6	24,9	30,4	.
Úvaly	459	459	530	818	19	22	21	18	41,0	48,8	39,2	21,6
Zlatá	124	124	.	108	5	3	.	3	43,5	21,0	.	27,8
Panství celkem	4602	4611	4958	5242	178	147	154	139	38,6	31,8	31,1	25,9

Poznámky: $hmú = \frac{D}{P} \times 1000$, kde D je počet zemřelých a P je počet obyvatel.

S výjimkou roku 1869 je počet zemřelých uveden jako pětiletý průměr, kdy je rok, pro který je znám počet obyvatel, uprostřed intervalu. Např. pro rok 1833 je počet zemřelých uveden jako průměr zemřelých za roky 1831–1835. Pro rok 1869 je uveden počet zemřelých, vzhledem ke konci sledovaného období, jako tříletý, za roky 1867–1869.

Pro roky 1850 a 1869 byly počty zemřelých upraveny podle toho, jak je uveden počet obyvatel za jednotlivé lokality.

* pro rok 1869 není znám počet zemřelých, neboť matrika zemřelých není pro Tuklaty od roku 1866 odevzdána.

** hodnota 0,4.

Zdroj: Počet obyvatel: 1833 – J. G. Sommer: Das Königreich Böhmen; 1843 – F. Palacký: Popis království Českého; 1850, 1869 – Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 (počet obyvatel v obci Horka a Skřivany je obsažen v počtu za obec Přišimasy, počet obyvatel v Hodově je zahrnut v obci Úvaly, počet obyvatel v obci Květnice je zahrnut v obci Dobročovice a počet obyvatel v obci Zlatá je pro rok 1850 obsažen v počtu za obec Sluštice). Počet zemřelých: církevní matriky.

Vlastní výpočty.

Hodnota hrubé míry úmrtnosti v jednotlivých lokalitách se pohybovala průměrně kolem hodnoty 32 %, v čase se průměr snižoval (tab. 18). Díky srovnání jednotlivých let je vidět, že žádná ze sledovaných lokalit neměla vyšší či nižší úmrtnost ve všech sledovaných letech než jiná. Potvrzuje se tak předpoklad, že počet zemřelých závisel především na lidnatosti obce.

Celková míra úmrtnosti na panství Škvorec od 30. let 19. století klesala, i zde tak lze v této době pravděpodobně pozorovat počátek demografické revoluce. Ve srovnání s českými zeměmi byla ve sledovaných letech úmrtnost na panství Škvorec vyšší. V českých zemích dosahovala hrubá míra úmrtnosti v roce 1833 hodnoty 31,7 %, v roce 1843 hodnoty 28,8 % a v roce 1850 hodnoty 30,3 %.²²⁸ Nižší hodnota byla na panství Škvorec sledována pouze v roce 1869, hrubá

²²⁸ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva ...*, s. 336.

míra úmrtnosti zde dosáhla hodnoty 25,9 ‰, v českých zemích přitom činila 31,6 ‰. Na panství Škvorec však není zjištěný počet úmrtí v tomto roce konečný, neboť pro obec Tuklaty není od roku 1866 odevzdána matrika zemřelých. Tato skutečnost s největší pravděpodobností snižuje celkovou míru úmrtnosti. Za předpokladu, že by v Tuklatech v posledních třech letech zemřel průměrně stejný počet osob jako za posledních zjištěných 10 let, pak by hodnota hrubé míry úmrtnosti v roce 1869 na panství Škvorec vzrostla na hodnotu 28,2 ‰. I tak by byla hodnota nižší než v českých zemích. Vzhledem ke klesajícímu rozdílu mezi mírou úmrtnosti v českých zemích a na panství Škvorec, se dá předpokládat, že na panství Škvorec se úmrtnostní poměry zlepšovaly o něco rychleji než v průměru českých zemí.

Největším rozdílem při srovnání vývoje počtu zemřelých na panství Škvorec a ve farnosti Lochenice je rok 1866. Přestože byly Lochenice²²⁹ velmi blízko válečným střetům u Hradce Králové, nebyl počet zemřelých v tomto roce pro Lochenice nijak výjimečný. Otázkou zůstává, zda nebyla úmrtí lochenických obyvatel zaznamenána jinde. Nejvíce osob zemřelo ve farnosti Lochenice v roce 1806, důvodem byly jak napoleonské války, tak tyfus. Hrubá míra úmrtnosti byla ve farnosti Lochenice v letech 1843 a 1869 nižší než na panství Škvorec, v roce 1850 byla vyšší. S Budyní nad Ohří nelze srovnání provést, neboť *Ladislav Dušek* se věnuje úmrtnosti pouze z hlediska věku.

5.3.2 Průměrný věk zemřelých

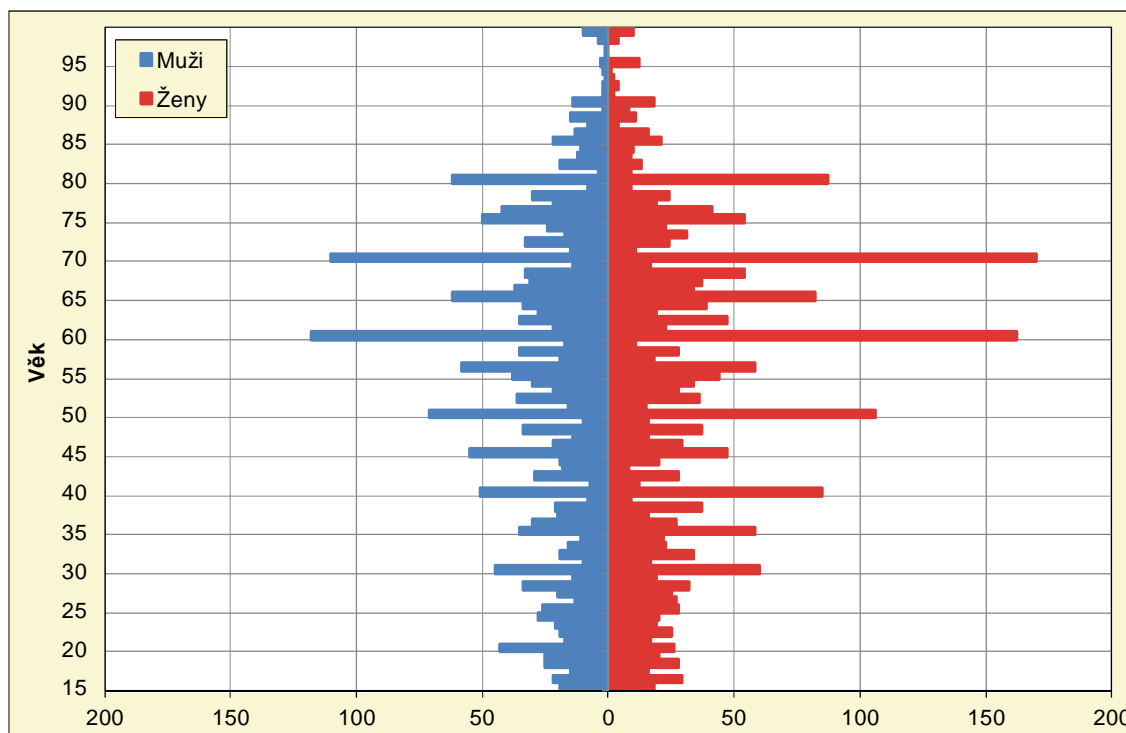
Věk zemřelých byl v matrikách uváděn od začátku sledovaného období, u záznamů se však projevila jasná preference některých věků (obr. 11). Věk byl často uváděn v letech končících nulou či pětkou. Častěji u žen a mužů starších 50 let, o něco silněji u žen. To pravděpodobně souviselo s tím, že řada lidí svůj přesný věk neznala, nebo rodina neznala věk zemřelého.

Vypovídací hodnota *průměrného věku zemřelých* je z tohoto důvodu velmi omezená, navíc jde o ukazatel, který je závislý na věkové struktuře žijícího obyvatelstva. Pouze ve stacionární populaci se průměrný věk zemřelých rovná naději dožití.²³⁰ I přesto se v historické demografii ukazatel *průměrný věk zemřelých* počítá, alespoň jako orientační hodnota pro vývoj v čase. Rozlišuje se přitom *průměrný věk všech zemřelých* a vzhledem k vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti *průměrný věk zemřelých starších 15 let*.

²²⁹ V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 102–104.

²³⁰ E. Maur, *Základy ...*, s. 126.

Obr. 11 – Složení zemřelých podle věku a pohlaví na panství Škvorec v letech 1780–1869

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Průměrný věk všech zemřelých se přibližně do desátých let 19. století v podstatě neměnil, ve 20. letech došlo k nárůstu průměrného věku. Poté průměrný věk opět mírně poklesl, aby mohl v 60. letech výrazně vzrůst (tab. 19). Na konci sledovaného období byl průměrný věk zemřelých na panství Škvorec výrazně vyšší než v českých zemích (o 9 let u mužů a téměř 10 let u žen). Průměrný věk zemřelých starších 15 let dosahoval v 60. letech hodnoty kolem 56 let, v českých zemích se tato hodnota pohybovala kolem 38 let.²³¹

Průměrný věk všech zemřelých se v celém sledovaném období pohyboval kolem 32 let. Při srovnání počátku a konce sledovaného období lze pozorovat, že průměrný věk zemřelých stoupl téměř o 7 let (z 29,7 na 36,6 let). Muži se dožívali v 60. letech 19. století dokonce o 9 let více než v 80. letech 18. století (35,9 let). Při vyloučení dětské složky dosahoval průměrný věk zemřelých výrazně vyšších hodnot, v průměru se pohyboval kolem 55 let. Průměrný věk zemřelých starších 15 let začal narůstat již v průběhu let 1810–1819. Ve 30. letech došlo k výraznému poklesu průměrného věku zemřelých starších 15 let, především v souvislosti s epidemií cholery. Ve 40. letech začal průměrný věk opět narůstat. Vyššího věku se v rámci všech zemřelých, především kvůli mužské nadúmrtosti v dětském věku, dožívaly ženy, a to v průměru o 1,5 roku. V rámci zemřelých starších 15 let se naopak vyššího věku dožívali muži, v průměru přibližně o 1 rok.

²³¹ L. Fialová, et al., *Dějiny obyvatelstva ...*, s. 157.

Tab. 19 – Průměrný věk zemřelých podle pohlaví na panství Škvorec v letech 1780–1869

Období	Průměrný věk					
	všech zemřelých			zemřelých ve věku 15 +		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
1780–1789	26,8	32,6	29,7	53,0	54,1	53,6
1790–1799	29,6	29,6	29,6	54,1	53,2	53,7
1800–1809	28,0	29,6	28,8	55,7	51,6	53,4
1810–1819	28,0	30,7	29,4	56,6	54,3	55,4
1820–1829	33,2	35,5	34,3	59,1	56,2	57,5
1830–1839	33,8	33,8	33,8	53,1	53,3	53,2
1840–1849	34,9	32,4	33,6	56,4	53,8	55,0
1850–1859	31,2	34,3	32,9	54,4	55,1	54,8
1860–1869	35,9	37,2	36,6	55,2	56,9	56,1
1780–1869	31,4	32,9	32,2	55,3	54,4	54,8

Poznámky: Průměrný věk zemřelých mužů je počítán podle vzorce $\bar{x}^m = \frac{\sum x^m \times D_x^m}{D^m}$, kde x^m je věk mužů při úmrtí, D_x^m je počet zemřelých mužů ve věku x a D^m je celkový počet zemřelých mužů. Obdobně pro ženy.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Ve farnosti Lochenice²³² se lidé dožívali v průměru o 3 roky nižšího věku než na panství Škvorec. Průměrný věk zemřelých starších 15 let byl naopak v Lochenicích přibližně o 2,3 roku vyšší. Tato skutečnost by mimo jiné naznačovala, že lochenická farnost měla vyšší kojeneckou a dětskou úmrtnost než jaká byla na panství Škvorec, tak tomu ovšem není. Kojenecká úmrtnost byla ve farnosti Lochenice nižší než na panství Škvorec a podíl věkové skupiny 0–14 let na celkové úmrtnosti byl na farnosti Lochenice také nižší než na panství Škvorec. Příčinu by tedy bylo třeba hledat jinde.

Obdobná situace se ukázala při srovnání panství Škvorec s Budyní nad Ohří.²³³ V Budyni se průměrný věk všech zemřelých pohyboval okolo 27 let (u mužů kolem 25 let a u žen kolem 30 let), to je v průměru o 5 let nižší věk než na panství Škvorec. Průměrný věk zemřelých starších 15 let byl v Budyni nad Ohří u mužů v průměru nižší o jeden rok, u žen byl však v průměru o 2 roky vyšší než na panství Škvorec. V Budyni nad Ohří přesáhl průměrný věk žen starších 15 let v některých obdobích dokonce hranici 60 let.

5.3.3 Skladba zemřelých podle věku

Pokud není k dispozici pohlavně-věková struktura populace, což pro panství Škvorec zatím není, lze úmrtnost dospělých hodnotit velmi obtížně. Jistou vypovídací hodnotu má pouze skladba zemřelých podle velkých věkových skupin. Zemřelí na panství Škvorec byli rozděleni do tří základních věkových skupin: dětská složka (0–14 let), reprodukční složka (15–49 let) a postreprodukční složka (50 a více let).

Na panství Škvorec, stejně jako v českých zemích, tvořila největší podíl zemřelých podle věku dětská složka (obr. 12). Po celé sledované období kolísal podíl věkové kategorie 0–14 let

²³² V. Kalousková, **Demografický vývoj farností Lochenice ...**, s. 106–108.

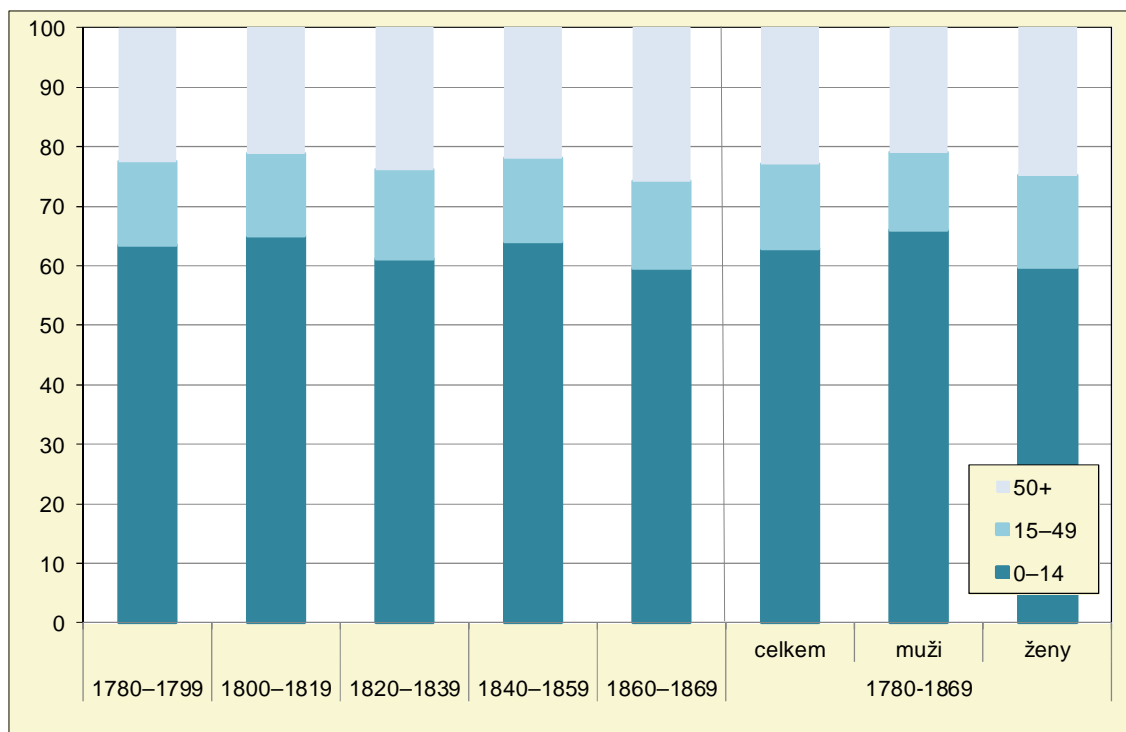
²³³ L. Dušek, **Obyvatelstva Budyně nad Ohří ...**, s. 231.

kolem hodnoty 60 %. Největší podíl dětí zemřel v období let 1800–1819 (65 %). Jak již bylo řečeno, toto období bylo na panství Škvorec, stejně jako v celých českých zemích, poznamenáno epidemií neštovic. Pod 60 % klesl podíl úmrtí dětské složky pouze v posledním vymezeném období (1860–1869).

Podíl úmrtí tzv. reprodukční složky obyvatelstva (15–49 let) vykazoval vůbec nejmenší variabilitu ze všech tří složek obyvatelstva (příloha č. 13 – v absolutních počtech a příloha č. 14 – v relativních počtech). Podíl této složky na úmrtnosti činil po celé sledované období přibližně 14 %. Největšího podílu bylo dosaženo v období let 1820–1839, kdy v českých zemích, panství Škvorec nevyjímaje, opakovaně propukaly silné epidemie cholery.

Tzv. postreprodukční složka (50 a více let) se na úmrtnosti na panství Škvorec podílela podílem kolem 23 %. Vzhledem k téměř konstantnímu podílu zemřelých v reprodukčním věku doplňovala úmrtnost lidí nad 50 let úmrtnost dětské složky obyvatelstva. Nejméně osob se postreprodukčního věku dožilo v letech 1800–1819, naopak nejvíce v letech 1860–1869 (příloha č. 13 a 14). V tomto období propukla epidemie cholery, která měla za následek smrt především starších lidí. Podíl dětské a postreprodukční složky na celkové úmrtnosti mohl být v tomto období však do jisté míry opět zkreslen nedokončenou excerpcí úmrtí za obec Tuklaty. Tendence však pravděpodobně odpovídá skutečnosti. Podíl zemřelých osob nad 50 let se v průběhu sledovaného období mírně zvyšoval, což zároveň znamenalo, že se více lidí dožívalo vyššího věku.

Obr. 12 – Zemřelí podle věkových skupin na panství Škvorec v letech 1780–1869

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na obr. 12 je patrné, že ve sledovaném období v rámci dětské složky umíralo více chlapců než dívek (přibližně o 6%). Rozdíl v úmrtnosti obou pohlaví v dětském věku byl po celé

sledované období více méně konstantní (dosahoval hodnoty od 5,4 do 7,6 procentního bodu).²³⁴ Reprodukčního a postreprodukčního věku se tak dožilo více žen (přibližně o 2, resp. 4%).

Na farnosti Lochenice²³⁵ se věku nad 50 let dožívalo daleko více osob, podíl postreprodukční složky zde dosahoval v letech 1784–1859 hodnoty kolem 33 %. Děti do 15 let umíralo v Lochenicích méně než na panství Škvorec (50 ku 60 %). Na panství Škvorec, na rozdíl od farnosti Lochenice, nedošlo z hlediska úmrtnosti v žádném roce k otočení či alespoň vyrovnání poměru jednotlivých věkových kategorií. Na farnosti Lochenice na příklad v roce 1867 zemřelo více osob v postreprodukčním věku (60 %) než osob v dětském věku (15 %).

5.3.4 Dětská a kojenecká úmrtnost

Podrobněji se lze věnovat dětské a především kojenecké úmrtnosti.

Podíl zemřelých dětí klesal s rostoucím věkem dítěte (tab. 20). Do jednoho roku věku zemřelo během celého sledovaného období 52 % ze všech dětí, které zemřeli mladší 15 let, dalších 38 % dětí zemřelo do 5 let věku. Podíl dětí umírajících do jednoho roku věku v průběhu sledovaného období nepřetržitě narůstal. Do jednoho roku věku, stejně jako v celých českých zemích,²³⁶ umírala přibližně čtvrtina živě narozených dětí. Úměrně tomu po celé sledované období docházelo k poklesu podílu zemřelých dětí ve skupině 1–4 roky. Jedinou výjimku tvořilo období let 1800–1819, kdy mnoho dětí umíralo především na neštovice. V tomto období vzrostl nejen podíl zemřelých do jednoho roku, ale také podíl zemřelých ve věkové kategorii 1–4 roky. Podíl dětí zemřelých mezi 5. a 15. rokem se v průběhu sledovaného období příliš neměnil.

Ve farnosti Lochenice²³⁷ umíral ještě větší podíl dětí do jednoho roku věku než na panství Škvorec, v průměru 60 % ze všech dětí do 15 let. Úměrně tomu umíral menší podíl ve starší věkové kategorii 1–4 roky.

Tab. 20 – Zemřelé děti podle pohlaví a věkových skupin na panství Škvorec v letech 1780–1869 (v %)

Období	0		1–4		5–9		10–14		Celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1780–1799	45,7	44,7	41,9	43,1	9,6	9,8	2,7	2,5	100,0	100,0
1800–1819	47,0	44,1	44,3	44,9	6,6	8,6	2,0	2,5	100,0	100,0
1820–1839	58,1	50,9	32,7	38,5	7,0	8,5	2,2	2,1	100,0	100,0
1840–1859	61,3	54,1	31,0	34,5	5,9	8,6	1,8	2,8	100,0	100,0
1860–1869	62,4	53,6	29,0	36,3	5,8	7,2	2,8	2,9	100,0	100,0
1780–1869	54,5	49,3	36,3	39,6	7,0	8,6	2,2	2,5	100,0	100,0

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Z tab. 20 je zároveň možné pozorovat, že největší rozdíl v úmrtnosti chlapců a dívek se týkal dětí do jednoho roku věku (příloha č. 15 – v absolutních počtech). Vyrovnává se tak

²³⁴ Vývoj počtu úmrtí v jednotlivých věkových skupinách podrobněji viz příloha č. 12.

²³⁵ V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**, s. 108–109.

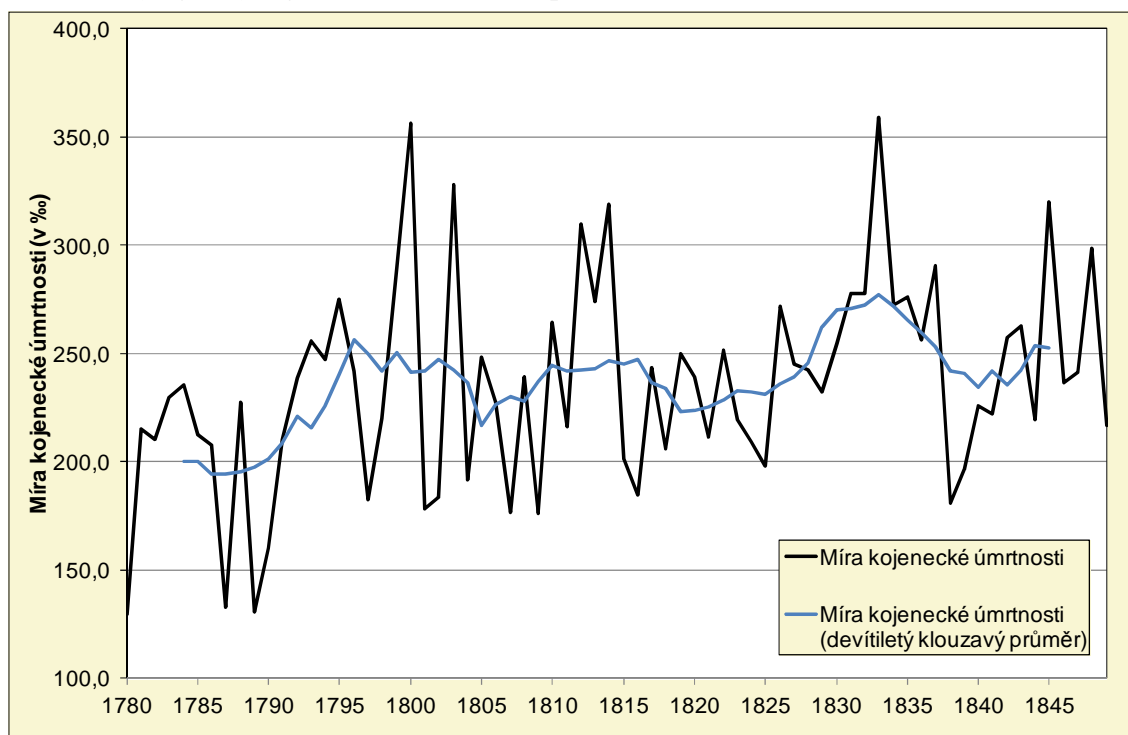
²³⁶ L. Kárníková, **Vývoj obyvatelstva ...**, s. 130.

²³⁷ V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**, s. 109.

poměr pohlaví dětí po narození, neboť se vždy rodí více chlapců než dívek. Po celé sledované období umíralo do jednoho roku výrazně více chlapců, v průměru o 5,2 procentního bodu. Ve věku 1–4 roky byl již rozdíl v podílu zemřelých chlapců a dívek výrazně nižší, mezi 5. a 10. rokem dokonce umíralo v průměru více dívek. Vyšší úmrtnost chlapců do jednoho roku (především do šesti měsíců od narození) se dává do souvislosti s větší náchylností chlapců k různým onemocněním.²³⁸

Excerpovaná data dovolují zjistit míru kojenecké úmrtnosti pro období let 1780–1849. V historické demografii je zvykem zjišťovat kromě samotné kojenecké úmrtnosti také její složky – poporodní, časnou novorozeneckou, neonatální (novorozeneckou) a postneonatální (ponovorozeneckou) úmrtnost. Pro stejné období je také možné spočítat míru perinatální úmrtnosti a míru mrtvorozenosti (tab. 21).

Obr. 13 – Vývoj míry kojenecké úmrtnosti na panství Škvorec v letech 1780–1849

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na panství Škvorec se míra kojenecké úmrtnosti v průměru pohybovala kolem hodnoty 240 zemřelých dětí na 1000 živě narozených (obr. 13). Nejnižší hodnoty kojenecké úmrtnosti 129,6 % bylo dosaženo v roce 1780. Ještě v dalších dvou letech byla hodnota kojenecké úmrtnosti nižší než 150 %, v roce 1787 a 1789. Tyto roky zapříčinily, že v 80. letech 19. století dosahovala míra kojenecké úmrtnosti „pouze“ 190,7 % (tab. 21). Otázkou zůstává, z jakého důvodu byla na panství v této době míra úmrtnosti dětí do jednoho roku tak nízká. Souvislost lze hledat v podregistraci počtu zemřelých dětí. Matriční zápisy ani podíl zemřelých dětí do jednoho roku ze všech dětí do 15 let v tomto období (pro muže 54,5 % a pro ženy 49,3 %) však

²³⁸ O. Nováková, *Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a 1. polovině 20. století*. Demografie 45, 2003, s. 184.

Tab. 21 – Kojenecká, perinatální úmrtnost a mrtvorozenost na panství Škvorec v letech 1780–1849 (v ‰)

Období	Poporodní (0–2 dny)		Časná (0–6 dní)		Neonatální (0–27 dní)		Postneonatální (28–364 dní)		Kojenecká (0–364 dní)				Perinatální (mrtvě nar. + 0–6 dní)		Mrtvorozenost			
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	celkem	ČZ*	muži	ženy	muži	ženy	celkem	ČZ*
1780–1789	20,3	17,1	29,2	28,6	91,3	65,7	105,2	118,6	196,5	184,3	190,7	.	35,0	33,7	12,5	16,8	18,4	.
1790–1799	30,7	12,5	40,0	20,0	90,7	71,1	153,3	150,9	244,0	221,9	232,6	.	46,2	24,8	6,6	5,0	5,7	.
1800–1809	28,6	25,5	37,7	31,5	91,4	82,4	156,6	126,1	248,0	208,5	228,8	.	39,7	37,3	4,5	7,2	5,8	.
1810–1819	29,6	25,3	46,6	34,5	95,2	82,9	161,9	151,9	257,1	234,8	246,4	280	51,1	48,6	13,6	15,8	16,8	9,5
1820–1829	22,8	10,4	31,1	16,1	83,9	51,8	177,2	147,3	261,1	199,1	231,7	252	48,7	29,5	23,4	14,8	21,4	12,1
1830–1839	16,3	14,3	25,4	23,9	70,7	67,9	222,8	166,3	293,5	234,2	264,7	261	48,7	45,6	23,9	23,3	25,4	14,5
1840–1849	22,9	15,4	34,9	20,2	90,8	62,6	178,9	166,7	269,7	229,3	250,0	256	64,6	49,3	33,6	33,5	36,2	16,3
1780–1849	24,1	17,1	34,7	24,7	87,1	69,0	168,8	148,8	255,9	217,8	237,4	.	48,6	39,3	18,1	17,6	19,6	.

Poznámky: Kojenecká úmrtnost a její složky jsou vztahovány k živě narozeným dětem ($k_{0-2} = \frac{D_{0-2dny}}{N^v} \times 1000$, $k_{0-6} = \frac{D_{0-6dny}}{N^v} \times 1000$, $k_{0-27} = \frac{D_{0-27dny}}{N^v} \times 1000$, $k_{28-364} = \frac{D_{28-364dny}}{N^v} \times 1000$, $k_u = \frac{D_0}{N^v} \times 1000$, kde D je počet zemřelých a N^v je počet živě narozených dětí), perinatální úmrtnost a mrtvorozenost ke všem narozeným dětem (míra perinatální úmrtnosti $upe_u = \frac{N^d + D_{28-364dny}}{N} \times 1000$, míra mrtvorozenosti $um = \frac{N^d}{N} \times 1000$, kde N^d je počet mrtvě narozených dětí a N je počet narozených dětí).

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty. * ČZ – hodnoty za české země z L. Kárníková: Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914, s. 338. (hodnoty uvedené za pětiletá období byla pro potřeby srovnání převedena na průměry za období desetiletá).

takovou situaci nenaznačují. Vzhledem k tomu, že křivka kojenecké úmrtnosti sledovala v této době téměř přesně křivku celkové úmrtnosti,²³⁹ jeví se jako pravděpodobnější vysvětlení pokles celkové úmrtnosti. V českých zemích byl mezi lety 1787–1789 právě takový pokles zaznamenán.²⁴⁰

Naopak nejvyšší míry kojenecké úmrtnosti bylo dosaženo v roce 1833, kdy míra kojenecké úmrtnosti dosáhla hodnoty 359 ‰. Především kvůli tomuto roku byla míra kojenecké úmrtnosti ve 30. letech 19. století velmi vysoká. V tomto období byl vysoký počet zemřelých osob nad 15 let, ti umírali především na cholera, ale i tuberkulózu a jiné nakažlivé nemoci. Dá se tak předpokládat, že kvůli větší nemocnosti a úmrtnosti dospělých nezbyvalo příliš času a síly na péči o děti, případně, že nejmenší na nemoci náchylné děti byly od dospělých nakaženy. V celém sledovaném období přesáhla hodnotu 350 ‰ kojenecká úmrtnost ještě jednou, v roce 1800 dosáhla 356,2 ‰.

Obecně se vysoká míra kojenecké úmrtnosti dává do souvislosti se špatnými hygienickými návyky, pevným utahováním povijanu a plenek, nevhodnou náhradní výživou a nedostatkem péče během zemědělských prací. Ještě dlouho ve 20. století matky věřily, že pevné zavnutí do povijanu či plenky je nezbytné k narovnání a zesílení slabých končetin dětí.²⁴¹ Náhradní výživa nejmladších dětí se v této době podle některých autorů rovnala téměř rozsudku smrti. I odstavení starších dětí bylo často provázeno zažívacími potížemi, které mohly být pro dítě smrtelné. Soudobí lékaři proto doporučovali přechod z mateřského mléka na zvířecí v chladnějších dnech, kdy se mléko pomaleji kazí.²⁴²

Při srovnání úrovně kojenecké úmrtnosti na panství Škvorec a na celém území českých zemí (tab. 21) se ukazuje, že kromě třicátých let 19. století byla kojenecká úmrtnost na panství nižší než v úhrnu českých zemí. Ještě nižších hodnot dosahovala v 19. století kojenecká úmrtnost ve farnosti Lochenice.²⁴³ Jedinou výjimku tvoří léta 1820–1829, kdy byla míra kojenecké úmrtnosti ve farnosti Lochenice 261,3 ‰. Došlo zde k velkému nárůstu kojenecké úmrtnosti o desetiletí dříve než na panství Škvorec, dosažené hodnoty však byly téměř totožné. Toto zjištění vyvrací výše popsané vysvětlení o souvislosti nárůstu kojenecké úmrtnosti a úmrtnosti dospělých na cholera ve 30. letech 19. století.

V Budyni nad Ohří²⁴⁴ byla míra kojenecké úmrtnosti po celé sledované období výrazně vyšší než na panství Škvorec, její hodnota u chlapců běžně přesahovala 300 ‰. Tato situace potvrzuje tezi o tom, že v městském prostředí bývá vyšší kojenecká úmrtnost než na venkově.²⁴⁵

Rozložení kojenecké úmrtnosti na její jednotlivé složky ukazuje, že nejvíce dětí do jednoho roku umíralo v postneonatálním období, tedy mezi 28. dnem po narození a 1. narozeninami (tab. 21). Z živě narozených dětí umřelo v tomto věku za celé sledované období 168,8 ‰ chlapců a 148,8 ‰ dívek. Do 27 dní po narození umíralo v průměru dalších 87,1 ‰ chlapců

²³⁹ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva...*, s. 70.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ M. Lenderová, K. Rýdl, *Radostné dětství?*, s. 104.

²⁴² Tamtéž, s. 121.

²⁴³ V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 111.

²⁴⁴ L. Dušek, *Obyvatelstvo Budyně nad Ohří ...*, s. 222–224.

²⁴⁵ L. Dokoupil et al., *Přirozená měna ...*, s. 53.

a 69 ‰ dívek. To je méně než v úhrnu českých zemí, kdy do jednoho měsíce zemřela desetina živě narozených dětí.²⁴⁶

Poměr neonatální a postneonatální úmrtnosti v historické demografii může částečně nahradit pracnou analýzu endogenní a exogenní úmrtnosti kojenců.²⁴⁷ Endogenní, nebo-li vnitřní, úmrtnost je důsledkem genetické výbavy (vrozené vývojové vady), nebo poranění, k nimž dojde v průběhu porodu. Exogenní, nebo-li vnější, příčiny úmrtí jsou nemoci nebo úrazy k nimž dojde po narození.²⁴⁸ Z poměru novorozenecké a ponovorozenecké kojenecké úmrtnosti na panství Škvorec je zřejmé, že po celé sledované období více dětí (v průměru více než 60 %) umíralo na exogenní příčiny.

Je zároveň možné sledovat, že poporodní, případně časná kojenecká úmrtnost byla v jisté rovnováze s mrtvorozeností. Pokud byla vysoká úroveň mrtvorozenosti, byla nižší úroveň poporodní a časné kojenecké úmrtnosti a naopak. Všechny tyto míry ve sledovaném období značně kolísaly. I z toho důvodu se často počítá ukazatel tzv. perinatální úmrtnosti, který v čitateli obsahuje mrtvě narozené děti a děti zemřelé do 6 dní po narození včetně. Míra perinatální úmrtnosti byla poměrně vyrovnaná, u chlapců činila za celé sledované období 49 ‰ a u dívek 39 ‰.

U všech složek kojenecké úmrtnosti i u perinatální úmrtnosti se stále potvrzuje to, že chlapci umírali v o něco vyšší míře než dívky. Z 1000 živě narozených dětí zemřelo do jednoho roku věku o 38 chlapců více než dívek. Pro mrtvorozenost tato situace neplatí, chlapci se sice v průměru rodili o něco málo více mrtví než dívky, ale v průběhu sledovaného období docházelo i k opačným situacím.

Do výpočtu míry mrtvorozenosti byly započítány děti označené jako mrtvě narozené v matrice zemřelých i narozených. V období let 1780–1849 bylo v obou matrikách zároveň zaznamenáno celkem 157 mrtvě narozených dětí (62 %). V rámci bakalářské práce byly podle záznamu v matrice narozených některé děti zařazeny do skupiny nouzově křtěných dětí,²⁴⁹ v matrice zemřelých však byly tytéž děti označeny jako mrtvě narozené. V tomto případě jsem pro současnou analýzu zařadila tyto děti do kategorie mrtvě narozených (7 dětí). Několikrát však nastala i situace opačná, totiž, že dítě bylo označeno v matrice narozených jako mrtvě narozené, ale podle matriky zemřelých se narodilo živé. Příčinou smrti u něj byla na příklad *přirozená slabost*, či bylo napsáno, že dítě *zemřelo po porodu*. V takovém případě byly děti v této práci zařazeny do kategorie živě narozených (14 dětí).

Při srovnání s mrtvorozeností v celých českých zemích je zřejmé, že na panství Škvorec byla mrtvorozenost výrazně vyšší, v některých letech i více než dvojnásobná. Zda byla na panství Škvorec opravdu tak vysoká mrtvorozenost, případně z jakých důvodů, nebo zda byla příčinou vyšších hodnot lepší registrace mrtvě narozených dětí na panství Škvorec, lze jen těžko rozhodnout. Stejně jako v českých zemích však lze na panství Škvorec ve sledovaném období pozorovat nárůst míry mrtvorozenosti. Velmi nízká míra úmrtnosti v 90. letech 18. století

²⁴⁶ L. Kárníková, *Vývoj obyvatelstva ...*, s. 130.

²⁴⁷ E. Maur, *Základy ...*, s. 128.

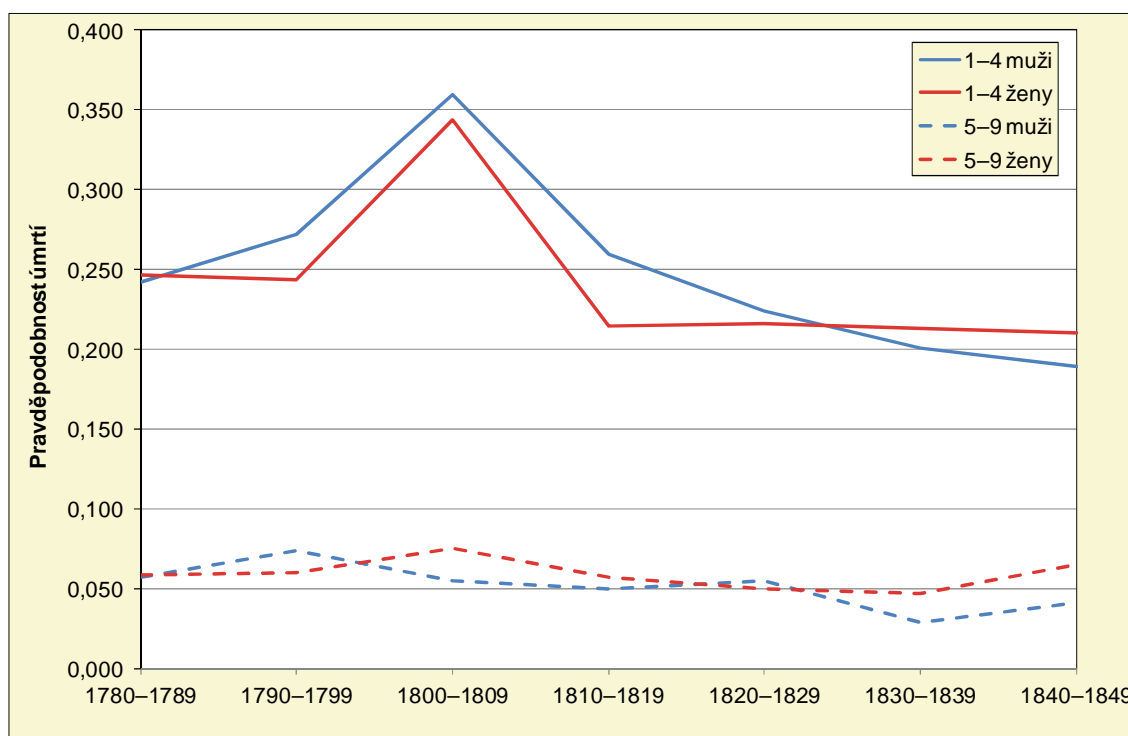
²⁴⁸ *Mnohojazyčný demografický slovník*, s. 71.

²⁴⁹ Nouzově křtěny byly nejčastěji děti, u kterých se předpokládalo, že je jejich život přímo ohrožen, a že se nedožije řádného křtu v kostele. Takto křtěné děti se tedy narodily živé.

a v prvním desetiletí 19. století na panství Škvorec by naznačovala podregistraci mrtvě narozených dětí. Vzhledem k tomu, že v 80. letech 19. století byla na panství Škvorec naměřena „běžná“ míra mrtvorozenosti, dá se o podregistraci v pozdějším období pochybovat. Je však možné, že pro tuto dobu existoval zvláštní oddíl či listy pro mrtvě narozené děti, které se později ztratily či založily jinam.

Ve farnosti Lochenice²⁵⁰ byla míra mrtvorozenosti výrazně nižší než na panství Škvorec, sama autorka však považuje hodnoty zjištěné pro Lochenice spíše za náhodné, vzhledem ke způsobu a četnosti zápisů.

Obr. 14 – Vývoj pravděpodobnosti úmrtí dětí podle věku a pohlaví na panství Škvorec v letech 1780–1849

Poznámky: ${}_4q_1 = \frac{d_{1-4}}{l_1} \times 1000$, kde d_{1-4} je počet zemřelých ve věku 1–4 roky a l_1 je počet dožívajících se přesného věku 1 rok. ${}_9q_4 = \frac{d_{5-9}}{l_4} \times 1000$, kde d_{5-9} je počet zemřelých ve věku 5–9 let a l_4 je počet dožívajících se přesného věku 4 roky.

Postup výpočtu viz E. Maur: *Základy historické demografie*, s. 129.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na základě excerpovaných dat lze pro roky 1780–1849 vypočítat pravděpodobnost úmrtí pro věkové skupiny 1–4 a 5–9 let metodou kohortní analýzy (obr. 14).²⁵¹ Pro věkovou skupinu 10–14 let se již pravděpodobnost úmrtí nedoporučuje počítat vzhledem k častým migracím.²⁵² Pravděpodobnost úmrtí, označovaná q_x , vyjadřuje pravděpodobnost, že osoba, která se dožila přesného věku x zemřela před dosažením věku $x+1$.²⁵³ V tomto případě vyjadřuje ${}_4q_1$

²⁵⁰ V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 99.

²⁵¹ Postup výpočtu viz E. Maur, *Základy ...*, s. 129.

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ *Mnohojazyčný demografický slovník*, s. 72.

pravděpodobnost, že osoba, která se dožila 1 roku, zemřela před dosažením 5. narozenin a obdobně pro pravděpodobnost ${}_9q_5$.

Z obr. 14 je patrné, že pravděpodobnost úmrtí dětí mezi 1. a 5. rokem života se na počátku sledovaného období zvyšovala. K výraznému nárůstu došlo v období let 1800–1809, kdy v celých českých zemích, panství Škvorec nevyjímaje, řádily silné epidemie neštovic, které zasahovaly v největší míře právě tuto věkovou skupinu. Po té, co v tomto období dosáhla pravděpodobnost úmrtí ve věkové skupině 1–4 roky maxima, docházelo až do konce sledovaného období k jejímu mírnému poklesu. U chlapců klesla pravděpodobnost úmrtí více než o jednu pětinu a u dívek o 15 %. Za povšimnutí stojí, že na konci sledovaného období byla pravděpodobnost úmrtí ve věku 1–4 roky vyšší u dívek než u chlapců. Pravděpodobnost úmrtí mezi 5. a 9. narozeninami vykazovala výrazně menší variabilitu a současně se pohybovala na výrazně nižších hodnotách.

5.3.5 Sezónní průběh úmrtnosti

Počty zemřelých vykazovaly menší sezónní výkyvy než počty sňatků. I zde však byla zaznamenána jasná sezónní maxima a minima tentokrát závislá především na klimatických podmínkách (tab. 22). Nejvíce lidí umíralo na konci zimy a na jaře, lidské tělo bylo pravděpodobně vysíleno nepříznivým počasím, nedostatkem slunečního záření, ale také nevyhovující skladbou jídelníčku.²⁵⁴ Naopak nejméně lidí umíralo v období od června do listopadu, kdy byly nejen klimatické, ale také potravinové podmínky výrazně lepší než v zimě. V období let 1840–1869 již není nižší letní úmrtnost tak zřetelná, díky tomu dosahuje i variační koeficient nižší hodnoty. Panství Škvorec se tak v sezónnosti úmrtí v ničem nevymykalo jiným lokalitám českých zemí,²⁵⁵ i ve farnosti Lochenice byla situace zcela totožná.²⁵⁶

Tab. 22 – Měsíční index počtu zemřelých na panství Škvorec v letech 1780–1869

Období	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	var
1780–1809	128	120	138	115	117	80	69	76	68	85	95	108	24
1810–1839	127	118	135	128	110	77	80	81	76	91	73	105	23
1840–1869	108	95	124	115	118	92	84	100	89	93	82	101	14
1780–1869	120	110	132	120	115	83	78	86	78	90	82	105	19

Poznámky: Rozdílné délky měsíce byly odstraněny pomocí korekčních ukazatelů (únor: 0,9283, měsíce se 30 dny: 0,9856, měsíc se 31 dny: 1,0185).

Var – variační koeficient.

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

5.3.6 Příčiny úmrtí

Příčina úmrtí začala být v zápisech zemřelých na panství Škvorec zaznamenávána od roku 1784. Zpočátku měli faráři zaznamenávat pouze, zda se jednalo o přirozenou či násilnou smrt,

²⁵⁴ Čím dále od poslední sklizně, tím se tenčily zásoby kvalitní potravy.

²⁵⁵ L. Fialová, *Sezónnost demografických událostí ...*, s. 13.

²⁵⁶ V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 129.

pro analýzu příčin úmrtí je taková informace nedostatečná.²⁵⁷ Od roku 1790 však již ve většině případů byla zapsána konkrétní příčina smrti.

Cílem analýzy příčin úmrtí je jednak vývoj zastoupení jednotlivých nemocí podílejících se na úmrtí, a zároveň vývoj pojmenování jednotlivých nemocí. Dle záměru byla také vybrána sledovaná období, jedno dvacetileté období na začátku sledovaného období (1790–1809) a jedno na konci (1850–1869). Rozbor příčin úmrtí byl proveden podle pohlaví a podle tří hlavních věkových skupin (0–14, 15–59, 60 a více let). Nejstarší věková skupina byla, na rozdíl od věkového složení zemřelých, posunuta o deset let výše. Domnívám se, že při tomto členění analýza lépe vystihne rozdílné příčiny úmrtí nejstarších lidí na panství Škvorec. Pro analýzu bylo vytvořeno klasifikační schéma na základě již publikovaných klasifikací ze studií Lumíra Dokoupila²⁵⁸ a Petra Jančárka.²⁵⁹

Analýza s sebou nesla několik problémů, s kterými se bylo nutno vypořádat. Největším problémem byla nestálost označování nemocí daná pravděpodobně jednak nepříliš dobrou znalostí německých pojmenování a jednak kombinací latiny a němčiny v jednom záznamu, případně i v jednom slově. Naopak výhodou, která pomohla zařadit řadu nemocí do jednotlivých kategorií příčin, byly překlady použité v ojedinělých případech především na konci sledované období. V zápise bylo uvedeno na příklad *bruchruhe (cholera)*. Pro překlad a následně zařazení dalších příčin úmrtí bylo využito slovníků Josefa Ranka²⁶⁰ a Boleslava Lutonského a Jaroslava Černého.²⁶¹ Dalším problémem byla nejednotnost v určení některých příčin úmrtí v jednotlivých historických studiích. Tato situace se týká na příklad nemoci označované jako *úbytě*. V některých studiích je tato nemoc považována za jiné označení pro tuberkulózu. Úbytě řadí do kategorie tuberkulózy i *Latinsko-německý slovník nemocí, úrazů a příčin smrti*,²⁶² proto byly úbytě i v předkládané práci zařazeny do této kategorie. V jiných studiích jsou však úbytě považované za termín obecný, zahrnující různá onemocnění.²⁶³

Při odhlédnutí od kategorie *ostatní*, ve které se nachází celá řada různých příčin úmrtí od kožních nemocí, přes nemoci žaludku či ledvin, rakovinu až po vodnatelnost a sešlost stářím (podrobněji viz příloha č. 16 a 17), byly v obou sledovaných obdobích nejčastější příčinou úmrtí křečové stavy (tab. 23 a 24). Do skupiny *křečové stavy* byly zařazeny příčiny úmrtí, které byly v matrice označovány u dětí nejčastěji jako *psotník*, *božec*, *convulsiones* či různé verze německého slova *Freisen*, u dospělých pak jednoduše jako *křeče*. *Psotník* je definován jako „*příčina úmrtí projevující se záškuby a křečemi svalovými, vedoucí posléze k smrti, hlavně v důsledku křečí dýchacího svalstva.*“²⁶⁴ Nejčastější příčinou psotníku byla nedonošenost

²⁵⁷ V matrikách zemřelých se nejčastěji objevovala *přirozená smrt* či *obyčejná nemoc*.

²⁵⁸ L. Dokoupil, **Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce**. Ostrava, 1967, s. 25.

²⁵⁹ P. Jančárek, **Zdravotní stav obyvatelstva Zubrnice v první polovině 19. století**. HD 17/1993, s. 233–235.

²⁶⁰ J. Rank, **Nový slovník kapesní ...**

²⁶¹ B. Lutonský, J. Černý, **Latinsko-německo-český slovník ...**

²⁶² B. Lutonský, J. Černý, **Latinsko-německo-český slovník ...**, s. 200.

²⁶³ Na příklad V. Kalousková, **Demografický vývoj farnosti Lochenice ...**, s. 117 nebo S. Dušková, **Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století**. HD 24/2000, s. 138.

²⁶⁴ B. Lutonský, J. Černý, **Latinsko-německo-český slovník ...**, s. 153.

narozeného dítěte či špatná výživa. V prvním sledovaném období (1790–1809) zemřelo na křečové stavy 28 % všech zemřelých a ve druhém sledovaném období (1850–1869) 22,6 % zemřelých. Z 99 % umíraly na křečové stavy děti a to v obou sledovaných obdobích. O něco častěji umíraly na *psotník* chlapci, což je dáno mužskou nadúmrtností v dětské věku.

Druhá nejčastější příčina úmrtí byla v prvním období jiná než ve druhém, v období let 1790–1809 se jednalo o *infekční nemoci* (20,5 %) a v období let 1850–1869 o *tuberkulózu* (17,3 %). Na infekční nemoci v letech 1790–1809 umíraly nejčastěji děti (93,5 %), chlapci opět o něco častěji než dívky. Ze všech infekčních nemocí byly nejčastější příčinou úmrtí v tomto období *neštovice* (65 % ze všech infekčních nemocí), označované v matrikách též jako *Naturpocken*. Na druhém místě byla *spála* (*Scharlach(fieber)*, *šarlach*, *osutina*), na tu ze všech infekčních nemocí připadalo 22,1 % (příloha č. 16). Na rozdíl od neštovic, na které ve druhém sledovaném období zemřelo pouze 9 dětí (2,3 % ze všech infekčních nemocí), si spála udržela vysoký podíl úmrtí. Na spálu v letech 1850–1869 připadalo 28,1 % úmrtí ze všech úmrtí na infekční choroby (příloha č. 17). Neštovice se podařilo potlačit pravděpodobně především díky úspěšnému očkování.

Ve druhém sledovaném období byly infekční nemoci jako příčina úmrtí uvedeny u 13 % zemřelých. Infekční nemoci opět nejvíce zasáhly děti, ale již méně než v prvním období – 68,7 %, necelá čtvrtina infekčních nemocí připadala na dospělé osoby ve věku 15–59 let. Tento posun byl dán především výskytem cholery ve druhém sledovaném období.

Cholera, v matrikách označovaná též jako *bruchruhe*, se jako příčina úmrtí nevyskytovala v prvním sledovaném období vůbec. Ve druhém sledovaném období připadalo na cholery 25,6 % ze všech infekčních nemocí. Celkem v tomto období na cholery zemřelo 3,3 % osob (příloha č. 16 a 17). Otázkou je, zda k úmrtím na cholery nepřipočítá ještě úmrtí, u nichž byl jako příčina úmrtí uveden *průjem*. Cholera je totiž „*akutní, vysoce nakažlivé střevní onemocnění se zvracením a velkými vodnatými průjmy* [...]“.²⁶⁵ Dá se předpokládat, že ne vždy byl lékař či farář schopen posoudit, že se jednalo o cholery, zvláště na počátku cholery epidemie. Na průjem zemřelo v prvním období 0,2 % zemřelých, ve druhém období však již 1,9 % (příloha č. 16 a 17). Nárůst tohoto onemocnění v průběhu času by potvrdil předešlé tvrzení. Na průjem a cholery tak ve druhém sledovaném období zemřelo celkem 5,2 % všech zemřelých osob.

Tuberkulóza, druhá nejčastější příčina úmrtí ve druhém sledovaném období, již nebyla jednoznačně dětskou nemocí (tab. 24). Zemřelé na tuberkulózu tvořily v letech 1850–1869 z poloviny děti (51,9 %) a z jedné třetiny osoby ve věku 15–59 let (35,1 %). Do skupiny *tuberkulóza* byly zařazeny příčiny označované v matrikách jako *TBC* či *tuberkulóza*, *tuberkule*, *Lungensucht*, toto označení se však začalo používat až ve druhém sledovaném období. V prvním sledovaném období zemřelo na tuberkulózu „pouze“ 7,7 % všech zemřelých osob. V tomto období byla tuberkulóza nejčastěji označována termíny *souchotiny* či *souchotě a úbytě*.

²⁶⁵ B. Lutonský, J. Černý, *Latinsko-německo-český slovník ...*, s. 75.

Tab. 23 – Zemřelí podle pohlaví, věku a příčiny úmrtí na panství Škvorec v letech 1790–1809 (základní skupiny příčin úmrtí, v %)

Příčina úmrtí	Muži			Ženy			Podíl z úhrnu zemřelých
	0–14	15–59	60+	0–14	15–59	60+	
I. Infekční nemoci	49,2	2,6	0,9	44,3	2,6	0,4	20,5
II. Tuberkulóza	13,0	16,5	14,5	16,0	24,0	16,0	7,7
III. Plicní nemoci	3,4	22,0	20,3	5,1	22,0	27,1	2,3
IV. Střevní nemoci	33,3	3,0	0,0	51,5	3,0	9,1	1,3
V. Mozkové nemoci	11,8	25,5	27,5	3,9	17,6	13,7	2,0
VI. Křečové stavy	51,8	–	0,1	47,7	0,4	–	28,0
VII. Gynekologické nemoci	x	x	x	–	100,0	–	0,7
VIII. Srdeční nemoci	25,0	25,0	12,5	–	12,5	25,0	0,3
IX. Ostatní nemoci	18,3	15,1	13,8	16,8	19,4	16,6	33,8
X. Blíže neurčitelná	5,3	21,1	23,7	13,2	26,3	10,5	1,5
XI. Nehody	34,3	31,4	2,9	14,3	14,3	2,9	1,3
XI. Sebevraždy	–	100,0	–	–	–	–	–
XII. Neuvedeno	17,6	35,3	5,9	29,4	11,8	–	0,7
Celkem	33,2	9,0	7,5	30,8	11,4	8,2	100,0

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Tab. 24 – Zemřelí podle pohlaví, věku a příčiny úmrtí na panství Škvorec v letech 1850–1869 (základní skupiny příčin úmrtí, v %)

Příčina úmrtí	Muži			Ženy			Podíl z úhrnu zemřelých
	0–14	15–59	60+	0–14	15–59	60+	
I. Infekční nemoci	32,2	10,4	2,8	36,5	13,2	5,1	13,0
II. Tuberkulóza	26,8	18,6	5,7	25,1	16,5	7,2	17,3
III. Plicní nemoci	19,2	15,6	12,8	25,0	12,2	15,3	11,8
IV. Střevní nemoci	40,7	13,0	7,4	27,8	3,7	7,4	1,8
V. Mozkové nemoci	17,4	12,2	15,7	16,5	27,8	10,4	3,8
VI. Křečové stavy	54,5	0,3	–	44,9	0,1	0,1	22,6
VII. Gynekologické nemoci	x	x	x	–	100,0	–	0,6
VIII. Srdeční nemoci	28,6	14,3	14,3	28,6	–	14,3	0,5
IX. Ostatní nemoci	24,1	5,9	15,3	23,4	9,0	22,3	26,3
X. Blíže neurčitelná	26,2	9,5	9,5	11,9	16,7	26,2	1,4
XI. Nehody	41,7	25,0	–	–	25,0	8,3	0,4
XI. Sebevraždy	–	83,3	–	–	16,7	–	0,2
XII. Neuvedeno	36,4	18,2	–	27,3	18,2	–	0,4
Celkem	31,9	9,3	7,8	29,9	10,5	10,6	100,0

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Z ostatních příčin smrti byly v prvním období nejčastěji uvedeny *zimnice* či *horečka*, *vodnatelnost* a *sešlost věkem*, ve druhém období *sešlost věkem*, *slabost* a *vodnatelnost* (příloha č. 16 a 17). Na *zimnici* či *horečku* zemřelo na panství Škvorec v prvním období celkem 11,3 % osob, tj. 33,6 % ze všech úmrtí na ostatní příčiny. Touto nemocí byla nejvíce postižena věková

skupina 15–59 let. Ve druhém období zemřelo na tuto příčinu úmrtí již pouze 1,3 % všech zemřelých, tj. 4,9 % ze všech ostatních příčin. Tento pokles by mohl znamenat především lepší diagnostiku ve druhé polovině 19. století. V prvním sledovaném období se pod tímto označením skrýval pravděpodobně na příklad tyfus. Do skupiny *zimnice/horečka* byly započítány všechny druhy těchto nemocí uváděné v matrikách – *horká nemoc*, *shnilá zimnice*, *suchá zimnice* apod.

Vodnatelnost je „*hromadění tekutin v tělních dutinách, nebo tkáních* [...]“ z různých příčin.²⁶⁶ V prvním sledovaném období zemřelo na vodnatelnost 4,3 % zemřelých osob, v druhém období to bylo o 1,5% méně (příloha č. 16 a 17). V průběhu času se snížil i podíl vodnatelnosti na všech ostatních příčinách, z 12,6 % na 10,6 %. Vodnatelnost byla v matrikách uváděna také pod německým názvem (*Bauch*)*wassersucht*.

Sešlost věkem, v matrikách také *Altersschwäche* či *Auszehrung*, byla, jak název napovídá, příčina úmrtí týkající se téměř výhradně nejstarší složky populace. Z této příčiny zemřelo v letech 1790–1809 celkem 3,5 % zemřelých a v letech 1850–1869 celkem 7,1 % (příloha č. 16 a 17). Nárůst podílu této příčiny v čase naznačuje, že se vysokého věku dožívalo čím dál více lidí. Do kategorie *sešlost věkem* byl také zařazen *marasmus*.

Slabost byla v prvním období používána jako příčina úmrtí pouze u dětí. Ve druhém sledovaném období byla tato příčina uváděna již i u dospělé složky populace, především pak u 60letých a starších. Dá se předpokládat, že v některých případech označovala slabost tu samou příčinu úmrtí jako *sešlost věkem*.

Ve farnosti Lochenice byl, stejně jako na panství Škvorec, nejčastější příčinou úmrtí psotník. Dále se v lochenické farnosti na úmrtnosti významnou měrou podílela tuberkulóza a *sešlost věkem*. Úmrtí, za jejichž příčinu byla označena *sešlost věkem*, byla v Lochenicích daleko častější než na panství Škvorec. Naopak infekční nemoci byly ve farnosti Lochenice až na čtvrtém místě ze všech příčin smrti.²⁶⁷

Za pozornost stojí také mateřská úmrtnost, která je zařazena v tabulce 23 a 24 pod názvem *gynekologické příčiny úmrtí*. V matrice bylo uváděno na příklad *skrže těžký porod umřela*, *v porodu porušená*, *v porodu zemřela*, *horečka omladnic*, *zimnice šestinedělky* či *Mutterfräis*. V obou sledovaných obdobích dohromady byla u 37 žen uvedena příčina úmrtí týkající se porodu, či šestinedělí. Vzhledem k tomu, že není známa věková struktura žen na panství Škvorec, nelze posoudit, o jak velký podíl žen se jednalo. Další úmrtí související s mateřskou úmrtností by navíc pravděpodobně odhalila úplná rekonstrukce rodin. I přes tato omezení lze předpokládat, že panství Škvorec nebylo výjimkou, a že i zde označení „smrtná postel“, jak se často porodnímu lůžku říkalo, mělo své opodstatnění.²⁶⁸

Ve většině případů byla u porodu porodní bába, pouze v komplikovanějších případech byl přivolán lékař. Mezi tyto případy se počítaly také vícečetné porody, často však záleželo na zručnosti porodní báby.²⁶⁹ Dá se předpokládat, že na panství Škvorec, kde se rodilo více

²⁶⁶ B. Lutonský, J. Černý, *Latinsko-německo-český slovník ...*, s. 214.

²⁶⁷ V. Kalousková, *Demografický vývoj farnosti Lochenice ...*, s. 114–121.

²⁶⁸ M. Lenderová; K. Rýdl, *Radostné dětství?*, s. 48.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 48–50.

dvojčat, než bylo v českých zemích obvyklé (jeden porod dvojčat připadal na 68 jednočetných porodů²⁷⁰), si s takovým porodem uměly poradit báby samy.²⁷¹

Porodní báby byly v matrikách označovány jako *zkoušené*, což znamenalo, že byly podrobeny zkouškám buď na pražské lékařské fakultě, nebo zkouškám krajského fyzika. Tato praxe byla v českých zemích zavedena dekretem ze 4. 7. 1748. Od 17. 2. 1804 se musely všechny porodní báby v Praze cvičit v porodnictví. Kromě toho musely splnit i požadavek na rodinný stav, porodní báby musely být vdané nebo ovdovělé.²⁷²

Zcela výjimečné nebyly na panství Škvorec ani *nehody a sebevraždy*. V obou sledovaných obdobích bylo nalezeno 47 úmrtí následkem nehody a 7 sebevražd. U většiny z těchto případů úmrtí bylo vykonáno právní ohledání mrtvého. V prvním období byly nehody příčinou především prací na pozemku a statku, koupání v rybníce či řece a přírodních živlů.²⁷³ Ve druhém sledovaném období se mezi nehody přidaly i nehody související s nedávno dostavenou železniční dráhou²⁷⁴ – *úplným rozdrčením těla následkem přejetí od rychlíku na dráze*²⁷⁵ apod. Nehody byly častější mezi muži než mezi ženami.

K dobrovolnému odchodu ze života se na panství Škvorec rozhodlo ve dvou sledovaných obdobích 6 mužů a 1 žena. Čtyři muži se zastřelili, dva muži a jedna žena se oběsili. Otázkou je, zda opravdu byla touha odejít ze života výsadou mužů, nebo zda ženy volily méně zřejmou formu sebevraždy, na příklad otravu či skok do vody.

V raném novověku se rozlišovaly dva druhy sebevraždy. Jednak sebevražda, která byla následkem duševní poruchy, a z toho důvodu nebyla „trestná“ a tzv. skutečná sebevražda. Druhému typu sebevraždy odpovídala forma trestu – majetkově-peněžní, tělesný a především duchovní trest. Duchovní trest znamenal, že zesnulému sebevrahovi byl odepřen křesťanský pohřeb. Sebevrah byl pohřben bez procesí, bez zvonění zvonů a bez mše. *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1769 nařizovala, že v případě pochybností sebevrahova úmyslu má být vždy předpokládána duševní porucha.²⁷⁶ Tuto praxi potvrzuje na panství Škvorec záznam v matrice zemřelých z roku 1806, kde bylo u sama sebe zastřeleného muže poznamenáno: „*dle uznání slavného gubernia, že by to z nedostatku rozumu byl učinil, povolilo se, aby z lesa byl vykopaný a na místo krchový pochovaný*“.²⁷⁷ U oběšené ženy byl zaznamenán doklad o dodržování trestů „skutečných“ sebevrahů: „*pochována bez kněze a zvonění hrobníkem*“. Zároveň byl u této ženy, jako u jediného sebevraha, zaznamenán důvod jejího činu: „*nemanželským outěžkem, bez služby*“.²⁷⁸

²⁷⁰ Kuprová BP, s. 27.

²⁷¹ O jisté zručnosti porodních bab a lékařů na panství Škvorec vypovídá i úspěšný porod trojčat v roce 1808, kdy porod přežily narozené děti i matka. Děti zemřely jako sedmidenní na psotník.

²⁷² M. Lenderová, K. Rýdl, **Radostné dětství?**, s. 61–62.

²⁷³ V matrice byly uváděny příčiny jako na příklad *od úrazu při koních, skrze pád a tudy dřeva na sebe svalil, utopil se, když se koupal v rybníce, hromem udeřený*.

²⁷⁴ První vlak projel po Olomoucko-pražské dráze 20. 8. 1845 ve směru z Olomouce do Prahy. O. Brož, **Úvaly jindy a nyní**. Úvaly, 1929, s. 85.

²⁷⁵ Viz příloha č. 23.

²⁷⁶ D. Tinková, **Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa**. Praha, 2004, s. 236–241.

²⁷⁷ SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú, Hradešín, i. č. 3.

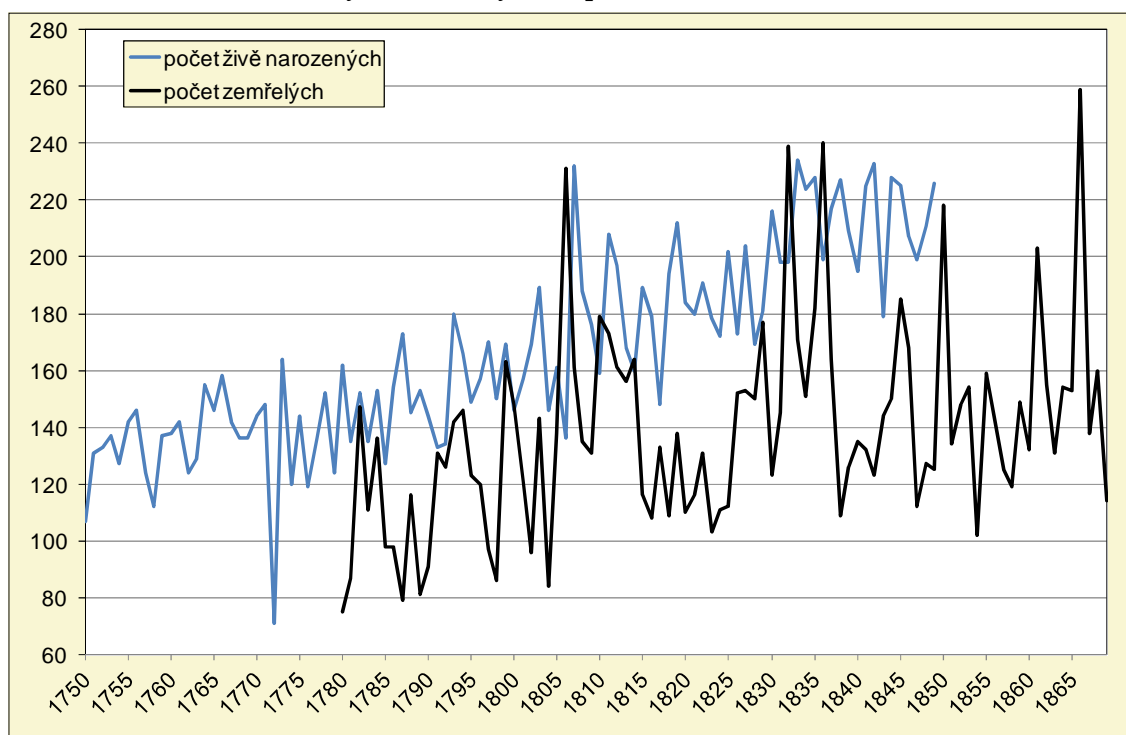
²⁷⁸ SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú., Tuklaty, i. č. 11. Viz příloha č. 24.

Na panství Škvorec došlo během dvou sledovaných období k jedné vraždě. Václav Hamták (20 let) pravděpodobně nejprve zastřelil Marii Koznourovou (19 a půl let) a poté obrátil zbraň proti sobě a střelil se jednou do krku a jednou do srdce. Oba zemřeli 14. 5. 1868 na zahradě domu v Limuzích 14.²⁷⁹ O důvodu jeho činů se můžeme však pouze dohadovat.

5.4 Přirozený přírůstek (1780–1849)

Přirozený přírůstek, rozdíl mezi počtem živě narozených a počtem zemřelých osob, poskytuje celkový pohled na vývoj obyvatelstva v dané lokalitě. Pro panství Škvorec lze přirozený přírůstek spočítat pro období let 1780–1849. Celkový přirozený přírůstek v tomto období činil 3 226 osoby. Nejvyšší přirozený přírůstek nastal v roce 1838, kdy zemřelo o 119 osob méně, než se narodilo. To je pravděpodobně důsledek předchozí vysoké úmrtnosti v souvislosti s cholerou, kdy předčasně zemřely ty osoby, které by umřely v letech následujících.

Obr. 15 – Počet živě narozených a zemřelých na panství Škvorec v letech 1750–1869

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Pouze v šesti letech došlo na panství Škvorec k úbytku přirozenou měnou, byly to roky 1800, 1806, 1810, 1814, 1832 a 1836 (obr. 15). Vysvětlení přirozeného úbytku v letech 1806, 1832 a 1836 je poměrně snadné a bylo popsáno podrobněji výše. V roce 1806 výrazně stoupl počet zemřelých nejspíše kvůli epidemii tyfu, na panství totiž výrazně stoupl podíl horečnatých onemocnění jako příčiny úmrtí. V letech 1832 a 1836 proběhly na panství Škvorec dvě silné vlny cholery, které výrazně zvýšily počet úmrtí. V těchto letech byl zároveň přirozený úbytek

²⁷⁹ SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 12. Viz příloha č. 25.

největší. V roce 1806 zemřelo o 95 osob více, než se narodilo, v letech 1832 a 1836 dosahoval přirozený úbytek téměř stejné hodnoty – 41 a 42 osob.

V letech 1800 a 1814 byl přirozený úbytek zanedbatelný a může být považován za důsledek náhodných výkyvů v počtu narozených a zemřelých. Přirozený přírůstek činil 2 osoby v roce 1800 a 4 osoby v roce 1814. Pro rok 1810, kdy dosahoval přirozený úbytek 20 osob, se nepodařilo nalézt uspokojivé vysvětlení.

6. Nalezenci

Na panství Škvorec bylo do výchovy svěřováno poměrně velké množství dětí. O této praxi ve velké míře informují škvorecké matriky zemřelých.²⁸⁰ Poprvé bylo úmrtí nalezence zaznamenáno v matrice v roce 1823, naposledy bylo takové úmrtí zaznamenáno v roce 1868. V letech 1823–1868 bylo v matrikách na panství Škvorec zaznamenáno celkem 1 472 svěřenců ze Zemské porodnice a nalezince v Praze.

Zpočátku bylo v českých zemích rozlišováno mezi *nalezencem* a *sirotkem*. Nalezencem bylo dítě do svých 6. narozenin a sirotkem dítě ve věku 6–15 let. Toto rozlišení zrušil dvorský dekret z 18. 9. 1788, všechny děti v péči nalezince měly být shodně označovány jako sirotci.²⁸¹ Tímto rozhodnutím bylo současně zrušeno rozhodnutí o otevření sirotčince a v nově připravované budově na Novém městě v Praze měl být zřízen pouze nalezinec. Dvorský dekret vydal zároveň rozhodnutí, že děti z nalezince mají být předávány do pěstounské péče na venkov.²⁸²

Dne 17. 8. 1789 byla otevřena zemská porodnice a nalezinec v budově bývalého kláštera u sv. Apolináře. Současně byl zrušen Vlašský špitál a rodičky a děti z něj byly převezeny do nové budovy na Novém městě.²⁸³

Děti se do nalezince mohly dostat čtyřmi způsoby. Za prvé mohla dítě v péči ústavu ponechat svobodná matka, která rodila v porodnici. V takovém případě mohla dítě pojmenovat sama matka, pokud chtěla, pokud ne, pojmenovala dítě porodní bába. Příjmení dostávalo dítě po matce, pouze děti narozené na tajném oddělení porodnice dostávaly smyšlená příjmení. I v případě, že se matka před porodem rozhodla ponechat dítě v ústavní péči, bylo dítě po porodu a křtu předáno matce, neboť se věřilo, že dítě vzbudí v matce mateřský cit a žena si

²⁸⁰ Někdy byla téměř celá strana v matrice zemřelých popsána záznamy o zemřelých nalezcích. Viz příloha č. 26.

²⁸¹ V této kapitole jsou slova sirotek a nalezenec používána jako synonyma. V matrikách byly zemřelé děti svěřené do pěstounské péče označovány jako *nalezinec z Prahy*, *svěřenec z Prahy* či *sirotek z Prahy*.

²⁸² M. Halířová, *Sociální patologie ...*, s. 117.

²⁸³ Tamtéž, s. 116–117.

ponechá dítě ve vlastní péči. Dítě bylo do nalezince přijato čtvrtý až osmý den po porodu za poplatek nebo bezplatně, záleželo na ošetřovací třídě, kterou měla matka v porodnici.

Za druhé mohlo být dítě do nalezince přijato, pokud se narodilo v jiném ústavu, v nemocnici, ve vězení apod. V tomto případě však muselo přijetí povolit gubernium. Za třetí se do ústavní péče mohly dostat tzv. *děti zvenčí*, tedy děti narozené mimo ústavy. Ženy, pokud měly zájem své dítě svěřit do péče nalezince, musely svou žádost adresovat přímo Českému guberniu, které mělo právo rozhodnout o přijetí či nepřijetí dítěte. Vyřízení žádosti trvalo dva až tři týdny. Žádost nejčastěji podávaly ženy ovdovělé nebo osamělé. A v neposlední řadě byly do nalezince přijímány děti nalezené v Praze a okolí. Všichni, kdo předali dítě do péče ústavu, měli nárok na informace o dítěti. Matkám mohla být sdělena i adresa pěstounů a ona se tak mohla s dítětem v případě zájmu vídat.²⁸⁴

Zdravé děti nezůstávaly v péči nalezince dlouho, zvláštní ředitelství, které bylo zřízené za účelem správy nalezince 13. 9. 1789,²⁸⁵ se snažilo co nejrychleji nalézt vhodné pěstouny. Děti měly být svěřovány do péče na venkov, kde bylo vhodné prostředí pro zdraví dětí, a děti se zde měly naučit mravnému životu. Při získání nových pěstounů pomáhali především místní duchovní. Zájemci o pěstounskou péči museli podat žádost, k níž bylo třeba přiložit vysvědčení mravnosti, které bylo vystaveno farářem a vrchností. Podmínkou k svěření dítěte do péče byla katolická víra obou pěstounů, pokud se jednalo o péči o kojence, musela být žena navíc schopna kojit.²⁸⁶

Pokud byla žena vybrána jako pěstounka, musela podepsat tzv. *kontrakt na dítě*, kde byly uvedeny zásady pěstounské péče, a získala známku dítěte, kde bylo uvedeno jeho jméno, datum narození a číslo v nalezeneckém protokolu. Dítě se nejčastěji svěřovalo do pěstounské péče od jednoho měsíce věku, neboť se nalezinec snažil děti před vydáním do péče očkovat proti neštovicím, a to bylo možné právě až od jednoho měsíce věku dítěte. Pokud však lékař nalezince soudil, že je pobyt v ústavu pro dítě život ohrožující, bylo dítě do péče předáno mladší. Očkování pak zařizovali pěstouni sami.

Pěstounská péče nebyla zcela zadarmo. Pěstouni dostávali tzv. *ošetřovné* vyplácené dle věku dítěte.²⁸⁷ Pěstounky navíc získávaly poměrně bohatou výbavu, kterou si mohly ponechat, pokud se dítě dožilo v jejich péči jednoho roku. Za stejných podmínek byla získávána finanční odměna za odkojení dítěte. Smutnou realitou se stalo, že většina dětí se jednoho roku nedožila. Mnoho dětí nepřežilo již cestu z Prahy k pěstounům.²⁸⁸ Další děti umíraly i z důvodu zanedbání péče. Některé ženy na příklad v kojení mohly upřednostňovat vlastní dítě před svěřeným apod.²⁸⁹

Vzhledem k finančním odměnám a ošetřovnému se dala pěstounská péče do jisté míry označit za zdroj přivýdělku. Ve většině případů však nešlo o částky, které by rodině pomohly z finančních problémů či ji snad dokonce uživily. Pěstouni spolu s dítětem navíc získali řadu

²⁸⁴ Tamtéž, s. 119–128.

²⁸⁵ Tamtéž, s. 120.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 131.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 131–133.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 132–133.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 153.

nových povinností a především odpovědnost za svěřené dítě. Zajímavou se pěstounská péče stala spíše po roce 1806, kdy byl vydán zvláštní cirkulář. Ten sliboval, že pokud pěstouni vychovají dva nalezence, z toho alespoň jednoho chlapce, bude jejich vlastní syn osvobozen od vojenské služby.²⁹⁰

Problematika nalezců na panství Škvorec by vydala na samostatnou studii, nebo alespoň na velmi podrobnou kapitolu. Ze záznamů, které poskytují matriky zemřelých, by se dala zkoumat celá řada údajů. Kromě pohlaví, věku a příčiny úmrtí byla ve většině případů v matrice uvedena i pěstounská rodina a číslo známky dítěte. Dal by se tak analyzovat počet dětí svěřených do jedné rodiny, sociální postavení pěstouna, u rekonstruovaných rodin také věk pěstounky a počet vlastních dětí apod. Mnoho dalších informací by navíc přinesla analýza fondu *Zemská porodnice a nalezinec Praha (1789–1951)*, který je uložený v Národním archivu v Praze.

V této práci není na tak rozsáhlou analýzu bohužel prostor, a tak jsem se zaměřila pouze na věkově-pohlavní strukturu zemřelých svěřenců. Svěřence lze pomocí matrik zemřelých určit pouze jako děti, případně dospělé svobodné osoby. Pokud se nalezenec dožil dospělého věku a uzavřel na panství sňatek, nelze ho prakticky odlišit od místních obyvatel.²⁹¹ Pouze ve výjimečných případech poznamenal pan farář i u dospělého člověka, že šlo o nalezence. Tyto osoby však nejsou do celkových počtů zemřelých nalezců započítány.

Tab. 25 – Zemřelí nalezcenci podle pohlaví a věku na panství Škvorec v letech 1823–1865

Období	Muži				Ženy			
	do 31 dní	31–365 dní	1 rok +	celkem	do 31 dní	31–365 dní	1 rok +	celkem
1823–1829	20	34	18	72	19	47	14	80
1830–1839	47	135	51	234	33	98	41	173
1840–1849	80	223	86	390	70	181	88	341
1850–1859	22	48	25	95	18	36	28	82
1860–1868	–	–	2	2	2	1	–	2
1823–1868	169	440	182	793	142	363	171	678

Zdroj: Církevní matriky, vlastní výpočty.

Na panství Škvorec zemřelo v pěstounské péči celkem 793 chlapců a 678 dívek (tab. 25), u jednoho zemřelého svěřence nebylo zjištěno pohlaví. Nejmladšímu nalezcenci byl při úmrtí 1 den, tento věk se zdá však poněkud nereálný, lze se domnívat, že farář místo věku omylem zapsal dobu, po kterou bylo dítě v pěstounské péči. Druhému nejmladšímu nalezcenci bylo při úmrtí 7 dní, tento věk, ač se to dnes zdá téměř neuvěřitelné, reálný byl. Děti se, jak bylo popsáno výše, mohly dostat v případě nepříznivých životních podmínek v nalezcenci do pěstounské péče mladší než jeden měsíc. Tedy v podstatě hned, jak byly z porodnice do nalezince předány. Zdá se, že tato praxe se děla poměrně často, neboť do jednoho měsíce věku

²⁹⁰ D.Tinková, **Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii.** HD 27/2003, s. 169.

²⁹¹ V případě muže bylo uváděno v matrice zemřelých pouze povolání a v případě ženy její manžel, příp. zesnulý manžel.

zemřelo na panství Škvorec celkem 310 nalezců. Naopak jedné svěřenkyni a jednomu svěřenci bylo při úmrtí 28 let.

Do jednoho roku věku zemřelo na panství Škvorec 75,7 % všech zemřelých nalezců. Pouze jedna čtvrtina zemřelých nalezců se dožila vyššího věku. Z těch dětí, které se dožily svých 1. narozenin, zemřelo dalších téměř 75 % do 3 let věku. Je tedy zřejmé, že se dospělého věku pravděpodobně příliš mnoho dětí v pěstounské péči nedožilo.

7. Závěr

Cílem práce bylo analyzovat a popsat vývoj obyvatelstva na panství Škvorec na přelomu 18. a 19. století. Data byla získána jmennou excerpcí církevních matrik. Použití metody se opět, stejně jako v bakalářské práci, osvědčilo. Její časová náročnost byla kompenzována odhalením velkého množství zdvojených i ztrojených záznamů, které by při jejich neodstranění z analýzy mohly ovlivnit výsledná zjištění. V matrikách zemřelých a oddaných, které byly v rámci této práce nově excerptovány, bylo dohromady odhaleno 1 469 zápisů, které byly v matrikách zaznamenány více než jednou.

Výsledná zjištění týkající se populačního vývoje panství Škvorec potvrdila z velké části závěry zjištěné pro české země. I z tohoto důvodu lze použité prameny označit jako spolehlivé a výsledky práce považovat za věrohodný popis populačního chování obyvatel na panství Škvorec. Spolehlivost matriční evidence panství Škvorec však byla prokázána již v bakalářské práci sekundárním indexem maskulinity (107 chlapců na 100 dívek) a podílem vícečetných porodů (1 porod dvojčat na 68 jednočetných porodů).²⁹²

Sňatečnost byla na panství Škvorec sledována v letech 1780–1819. Počet sňatků v jednotlivých letech výrazně kolísal, v celkovém trendu však počet sňatků klesal přibližně do konce 80. let 18. století, následně zhruba do roku 1810 narůstal, a po tomto roce přišel nový pokles. Průměrný věk svobodných snoubenců na panství Škvorec se shoduje s hodnotami ze souhrnu studií pro české země. Na panství Škvorec se svobodní muži ženili průměrně ve věku 26,7 let a svobodné ženy se průměrně vdávaly kolem 22,9 let. Svobodní muži na panství Škvorec tedy byli v průměru o 4 roky starší než jejich svobodné nevěsty. Druhý a další sňatek uzavírali muži průměrně kolem 45 let a ženy průměrně o 10 let mladší. Nepřekvapivé bylo zjištění, že pokud se ženil vdovec se svobodnou ženou, byla nevěsta téměř vždy mladší. Vdova byla u více jak poloviny případů starší, pokud se vdávala za svobodného mládence, pokud se však vdávala za vdovce, byla téměř vždy mladší.

²⁹² Kuprová BP, s. 16.

Na panství Škvorec byl ve větší míře než v jiných lokalitách českých zemí uzavírán tzv. *palingamní sňatek*. Úměrně tomu bylo na panství Škvorec uzavíráno méně protogamních sňatků. Zajímavé je, že pokud vdova znovu vstupovala do manželství, vdávala se o něco málo častěji za svobodného mládence než za vdovce. Důvodem pravděpodobně byla snaha svobodných mláďenců si polepšit ve svém sociálním postavení. Zároveň také vysoký podíl sňatků vdovců se svobodnou dívkou, kdy vdovec raději volil ženu mladší, bez závazků a schopnou rodit další potomky. Díky rekonstrukci rodin se podařilo zjistit, že vdovství u mužů ani u žen netrvalo příliš dlouhou dobu. Muži strávili ve vdovství průměrně 7 měsíců a ženy 16 měsíců.

Pozornost byla také věnována sociálnímu původu snoubenců podle rodinného stavu. Vzhledem k nízkému počtu palingamních sňatků podle jednotlivých rodinných stavů, se práce věnovala pouze sociálnímu původu svobodných snoubenců. Ve většině případů byl sňatek svobodných snoubenců z hlediska sociálního postavení homogamní. Zajímavé je zjištění, že u svobodných žen nižšího sociálního postavení byl homogamní sňatek uzavírán častěji než u mužů stejného sociálního postavení. Analýza regionálního původu snoubenců ukázala, že nejvíce mimopanských snoubenců pocházelo z dnešních okresů Praha-východ a Kolín, tedy z okolních panství. Celých 12 % nevěst a 34 % ženichů pocházelo z jiného než škvoreckého panství.

Práce se pokusila analyzovat i definitivní celibát, a to i přesto, že rodinný stav zemřelých nebyl téměř po celé sledované období v matrikách uváděn a mohlo tak dojít k určitému zkreslení výsledků. Výsledky jisté podhodnocení opravdu naznačují, neboť trvale svobodnými zůstávalo na panství Škvorec dle matrik zemřelých pouze 1,8 % mužů a 4,9 % žen, což je výrazně méně, než uvádí shrnutí výsledků dosud zpracovaných sond v českých zemích.

Analýza sezónnosti v uzavírání sňatků jasně potvrdila závěry známé z jiných oblastí českých zemí. Výběr data sňatku byl i na panství Škvorec výrazně ovlivňován cyklem zemědělského a církevního roku.

Vývoj počtu všech narozených dětí a dětí narozených mimo manželství v letech 1750–1849 byl popsán v mé bakalářské práci, z toho důvodu již není tento vývoj v předkládané práci opakován. Práce se díky metodě rekonstrukce rodin mohla nově věnovat plodnosti vdaných žen na panství Škvorec v letech 1780–1819. Nejvyšší míra manželské plodnosti podle věku při sňatku byla u žen, které vstupovaly do manželství ve věku 20–29 let. Až do věku 35 let porodila jedna žena v dané věkové skupině v průměru dvě živě narozené děti. Zcela výjimečné nebyly ani porody žen po 40. narozeninách. Plodnost vdaných žen ovlivňovala také délka trvání manželství. Na panství Škvorec trvalo jedno manželství v průměru 19 let. Nejvyšší plodnost byla během prvních pěti let manželství, s nižším věkem při sňatku se však prodlužovala doba manželství, ve kterém se ženám rodily v průměru dvě živě narozené děti. Z hlediska míry plodnosti byla důležitá také délka plodného období ženy. Na panství Škvorec rodily ženy své poslední dítě v průměru ve 41 letech, stejně jako v jiných lokalitách českých zemí.

Analýza mezipородních intervalů opět potvrdila závěry zjištěné pro jiné oblasti českých zemí. Interval mezi dvěma porody se na panství Škvorec prodlužoval s rostoucím pořadím dítěte, nejrychleji na konci plodného období ženy. Jediným rozdílem je, že na panství Škvorec

byl z dosud neznámých příčin interval mezi čtvrtým a pátým porodem od začátku reprodukčního období o jeden měsíc nižší než interval mezi čtvrtým a pátým porodem od konce. Interval mezi porody byl kratší, pokud předcházející dítě zemřelo během prvního roku života. Zvláště se studuje interval mezi uzavřením sňatku a narozením prvního dítěte, více než jedna polovina dětí se na panství Škvorec narodila manželům do jednoho roku od sňatku. Celých 20 % dětí prvního pořadí bylo počato před manželstvím a narodily se tak během prvních 7 měsíců manželství.

Také průměrný počet dětí na jednu rodinu na panství Škvorec více méně odpovídal průměrnému počtu dětí na jednu rodinu v jiných lokalitách českých zemí. Na panství Škvorec připadalo na jednu rodinu v průměru 4,8 narozené děti. Průměrný počet dětí v jedné rodině klesal s rostoucím věkem ženy při sňatku. Ženám, které se vdávaly do 20 let věku, se narodilo v průměru 7,3 dětí. Ženám, které se vdávaly mezi 25. a 29. rokem života se narodilo v průměru jen 4,4 děti. Zajímavé je, že, přestože panství Škvorec nebylo uzavřenou a stacionární populací, byl počet dětí narozených jedné rodině velmi podobný počtu porodů připadajících na jeden sňatek.

Další část práce byla věnována vývoji a charakteristikám úmrtnosti. Počet zemřelých ve sledovaném období (1780–1869) na panství Škvorec, stejně jako jinde v českých zemích, výrazně kolísal. V šesti letech přesáhl počet zemřelých na panství Škvorec 200 osob za rok. Jednalo se o roky, ve kterých byla úmrtnost vysoká i v českých zemích, důvodem byly epidemie tyfu, cholery, úplavice apod. V letech, pro které je znám počet obyvatel v jednotlivých obcích panství Škvorec, byla vypočítána hrubá míra úmrtnosti. Ve srovnání s úhrnem českých zemí, byla hrubá míra úmrtnosti na sledovaném území vyšší, velmi rychle však klesala.

Lidé na panství Škvorec se ve sledovaném období dožívali průměrně 32 let, pokud se vyloučila dětská složka, ve které byla úmrtnost nejvyšší, činil průměrný věk zemřelých přibližně 55 let. Na konci sledovaného období byl průměrný věk zemřelých na panství Škvorec výrazně vyšší než v jiných lokalitách českých zemí.

Větší pozornost byla v práci věnována kojenecké a dětské úmrtnosti. Kojenecká úmrtnost na panství Škvorec dosahovala hodnoty kolem 240 ‰, byla tak nižší než v úhrnu českých zemí. Důvodem je, že do úhrnu českých zemí jsou započítána i velká města, kde byla míra kojenecké úmrtnosti hodně vysoká. To potvrzuje i srovnání s hodnotami v Budyni nad Ohří, kde byla míra kojenecké úmrtnosti výrazně vyšší než na panství Škvorec. Míra mrtvorozenosti naopak byla na panství Škvorec výrazně vyšší než v úhrnu českých zemí. Zda byla důvodem lepší registrace mrtvě narozených na panství Škvorec, nebo zda tomu tak opravdu ve skutečnosti bylo, lze těžko posoudit. Excerptovaná data umožnila spočítat pravděpodobnost úmrtí pro věkové skupiny 1–4 a 5–9 let. Není překvapením, že se ukázalo, že pravděpodobnost úmrtí mezi 1. a 5. rokem života byla výrazně vyšší než pravděpodobnost úmrtí mezi 5. a 9. narozeninami. Pravděpodobnost úmrtí pro první věkovou skupinu v první dekádě 19. století ještě výrazně zvýšila epidemie neštovic.

Studium sezónnosti úmrtí na panství Škvorec potvrdilo výsledky zjištěné pro jiné lokality českých zemí, nejvíce lidí umíralo na sklonku zimy a na jaře, naopak nejméně na konci léta a na podzim.

Práce se věnovala pro dvě dvacetiletá období (1790–1809 a 1850–1869) také analýze příčin úmrtí. Cílem bylo zjistit vývoj zastoupení jednotlivých nemocí, které na panství Škvorec byly příčinami úmrtí, ale zároveň také částečně vývoj pojmenování jednotlivých nemocí. Ukázalo se na příklad, že v prvním období se tuberkulóza skrývala pod označením *souchotiny*, *souchotě* či *úbytě*, a že až ve druhém sledovaném období bylo užíváno termínu *tuberkulóza* či *tuberkule*. V obou sledovaných obdobích byly nejčastější příčinou úmrtí *křečové stavy*, které nejvíce postihovaly dětskou složku populace. Druhou nejčastější příčinou úmrtí byly v prvním sledovaném období *infekční nemoci* (neštovice, spála) a ve druhém sledovaném období *tuberkulóza*.

Poslední část práce byla věnována problematice nalezenců, kterých na panství Škvorec umřelo ve sledovaném období velké množství (1 472 úmrtí nalezenců). Tři čtvrtiny ze všech zemřelých svěřenců zemřelo do 1 roku věku.

Výsledky práce byly kromě srovnání se souhrnem studií pro české země komparovány s výsledky práce *Věry Kalouskové* (farnost Lochenice) a *Ladislava Duška* (město Budyně nad Ohří). Populační vývoj na panství Škvorec byl velmi podobný populačnímu vývoji ve farnosti Lochenice. Z větší části se tak potvrdil důvod výběru této lokality ke srovnání, totiž to, že se jednalo, stejně jako u panství Škvorec, o zemědělskou oblast ležící blízko velkého města. Mezi výraznější rozdíly mezi panstvím Škvorec a farností Lochenice patřil podíl protogamních sňatků, ve farnosti Lochenice docházelo k těmto sňatkům častěji než na panství Škvorec a navíc byli tito snoubenci ve farnosti Lochenice častěji stejně staří. Zajímavým zjištěním bylo, že ve farnosti Lochenice se lidé v průměru dožívali o 3 roky nižšího věku, při vyloučení dětské složky byl však průměrný věk zemřelých ve farnosti Lochenice o 2,3 roky vyšší než na panství Škvorec. To by mimo jiné naznačovalo vyšší míru kojenecké úmrtnosti ve farnosti Lochenice, ta však byla ve srovnání s panstvím Škvorec naopak nižší. Skutečný důvod by tedy bylo třeba hledat jinde.

Srovnání výsledků s Budyní nad Ohří ukázalo rozdílu více, potvrdil se tak odlišný populační vývoj ve městech a na venkově. V Budyni nad Ohří byl sňatkový věk přibližně o 2 roky vyšší než na panství Škvorec. V souvislosti s vyšším sňatkovým věkem a zároveň s nižším věkem ženy při posledním porodu byl v Budyni i o něco nižší počet dětí narozených v jedné rodině. V Budyni byl průměrný věk všech zemřelých o 5 let nižší než na panství Škvorec, při vyloučení dětské složky byl v Budyni průměrný věk zemřelých u mužů o jeden rok nižší a u žen o 2 roky vyšší. Zajímavé je zjištění, že v Budyni nad Ohří byl nižší podíl předmanželských koncepcí než na panství Škvorec.

Doufám, že se práce zařadí mezi řadu lokálních studií, které pomáhají přispět k lepšímu poznání demografického vývoje v historii českých zemí. Práce se pokusila co nejpřesněji a co nejvíce využít potenciál církevních matrik panství Škvorec. Přesto nebyly možnosti farních matrik ještě zcela vyčerpány. V prvé řadě by bylo potřeba doplnit rekonstrukci rodin i o rodiny, které se zdržovaly na panství Škvorec, přestože manželé uzavřeli sňatek jinde. Nejlépe pak rekonstrukci rodin doplnit ještě o záznamy z farností mimo panství Škvorec. Taková práce by přinesla řadu zajímavých zjištění, vyžadovala by však velmi obsáhlou a časově náročnou heuristiku. I samotné církevní matriky panství Škvorec však obsahují řadu nevyužitých

informací, které nejsou bez zajímavosti – jména a sociální postavení kmotrů, svědků, jména porodních bab, povolení k sňatku apod.

Pro panství Škvorec jsou dochovány kromě církevních matrik i další prameny, které by pomohly blíže popsat život obyvatelstva panství Škvorec. Jedná se o prameny, které jsou uloženy v Národním archivu v Praze, ve Státním oblastním archivu v Praze, nebo ve státních okresních archivech Praha-východ (sídlo v Přemyslení) či Kolín. Mezi tyto prameny patří například pozemkové (gruntovní) knihy, status animarum či robotní seznamy. Pro lepší poznání problematiky nalezenců by bylo navíc třeba studium fondu *Zemská porodnice a nalezinec Praha*. Studium některých těchto pramenů předpokládám ve své další práci.

Seznam použitých pramenů

- SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 3
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 6
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 8
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 9
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 10
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 11
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 14
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 16
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 17
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 18
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 19
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 20
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 21
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 22
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika oddaných, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 23
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 24
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Hradešín, i. č. 29
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika oddaných, řk. f. ú., Kšely, i. č. 6
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú., Kšely, i. č. 8
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú., Kšely, i. č. 9
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú., Kšely, i. č. 13
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 1
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika oddaných, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 3
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 4
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 6
SOA Praha, Sběrka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 8

- SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 11
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 12
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 13
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 28
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Sluštice, i. č. 29
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 3
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 6
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 7
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 8
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika oddaných, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 9
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 10
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 11
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 12
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Tuklaty, i. č. 14
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Úvaly, i. č. 1
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Úvaly, i. č. 2
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika narozených, oddaných, zemřelých, řk. f. ú. Úvaly, i. č. 3
SOA Praha, Sbírka matrik, matrika zemřelých, řk. f. ú. Úvaly, i. č. 7

Seznam použité literatury

- BALBÍN, Bohuslav. *Krásy a bohatství české země: Výbor z díla Rozmanitosti z historie království českého*. Praha: Panorama, 1986. 351 s.
- BARTŮNĚK, Václav. Historický vývoj matrik. In: *Časopis Rodopisné společnosti v Praze 12*. Praha: Rodopisná společnost v Praze, 1940, s. 6–17.
- BEDNÁŘ, Milan. *Poddaní na škvoreckém panství v 1. polovině 18. století*. Brno, 2008, 71 s. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filosofická fakulta.
- BERÁNKOVÁ, Jana. Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650–1850. In: *Historická demografie 18/1994*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994, s. 69–104. ISSN 0323–0937.
- BLÁHOVÁ, Marie. *Historická chronologie*. Praha: Libri, 2001. 948 s. ISBN 80-7277-024-1.
- BOLOGNE, Jean-Claude. *Svatby. Dějiny svatebních obřadů na Západě*. Praha: Volvox Globator, 1997. 390 s. ISBN 80-7207-054-1.
- BRABCOVÁ, Petra. Plodnost vdaných žen ve vesnici Komín v 1. polovině 18. století. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 39*. Praha: ČSÚ, 1997, s. 101–109. ISSN 0011-8265.
- BRABENCOVÁ, Jana. Přirozený pohyb obyvatelstva v obci Vráž v letech 1601–1850. In: *Historická demografie 18/1994*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994, s. 115–126. ISSN 0323–0937.
- BROŽ, Otakar. *Úvaly jindy a nyní*. Úvaly: Místní školní rada, 1929. 358 s.
- BŮŽEK, Václav; KRÁL, Pavel (Eds.). *Člověk českého raného novověku*. Praha: Argo, 2007. 486 s. ISBN 978-80-7203-694-3.
- ČÁŇOVÁ, Eliška. Demografický výzkum Broumovska. In: *Břevnov v českých dějinách*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1997, s. 69–72.

- ČÁŇOVÁ, Eliška. K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov. In: *Historická demografie 27/2003*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 243. ISSN 0323–0937.
- ČÁŇOVÁ, Eliška. K problematice rekonstrukce rodin na základě matričních zápisů ve farnosti Broumov 2. In: *Historická demografie 28/2004*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004, s. 203–207. ISSN 0323–0937.
- ČÁŇOVÁ, Eliška; HORSKÁ, Pavla. Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652–1800. In: *AUC, Philosophica et historica 3/1972, Studia historica VIII*, s. 81–100.
- ČAPKA, František. *Dějiny země Koruny české v datech*. Praha: Libri, 2010. 1054 s. ISBN 978-80-7277-2.
- DOKOUPIL, Lubomír. *Demografický vývoj ostravské aglomerace za průmyslové revoluce*. Ostrava: Pedagogická fakulta, 1967, 69 s.
- DOKOUPIL, Lubomír, et al. *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999. 141 s. ISBN 80-8590-64-2.
- DOKOUPIL, Lubomír; NESLÁDKOVÁ, Ludmila. Charakteristické rysy vývoje úmrtnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. In: *Historická demografie 12/1987*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV v Praze, 1987, s. 193–216. ISSN 0323–0937.
- DOSKOČIL, Karel. Vývoj farních matrik v českých zemích ve světle právních předpisů. In: *Časopis Rodopisné společnosti v Praze 12*. Praha: Rodopisná společnost v Praze, 1940, s. 41–50.
- von DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století) I*. Praha: Argo, 1999. 338 s. ISBN 80-7203-116-3.
- DUŠEK, Ladislav. Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701–1850: Historikodemografická studie. In: *Ústecký sborník historický 1985*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1985, s. 143–239.
- DUŠEK, Ladislav. *Obyvatelstvo města Ústí nad Labem do konce 18. století*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1974. 69 s.
- DUŠKOVÁ, Sabina. Demografický vývoj Ústí nad Labem v 19. století. In: *Historická demografie 24/2000*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, s. 109–162. ISSN 0323–0937.
- FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1998. 398 s. ISBN 80-204-0720-0.
- FIALOVÁ, Ludmila. K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století. In: *Historická demografie 18/1994*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994, s. 127–166. ISSN 0323–0937.
- FIALOVÁ, Ludmila. Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37*. Praha: ČSÚ, 1995, s. 9–20. ISSN 0011-8265.

- FIALOVÁ, Ludmila. Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století. In: *Studie k sociálním dějinám 19. století 7/1*, 1997, s. 45–58.
- FIALOVÁ, Ludmila. Sňatkový věk obyvatelstva Starého Města pražského v 19. století. In: J. Pešek; V. Ledvinka (Eds.). *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl. města Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Scriptorium, 1996, s. 163–168. ISBN 80-902151-1-4.
- FIALOVÁ, Ludmila. Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. In: *Historická demografie 12/1987*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV v Praze, 1987, s. 207–242. ISSN 0323–0937.
- FILLON, Anne. *Les Trois Bagues aux doigts, amours villageoises au XVIIIe siècle*. Paris: Laffont, 1989.
- FLEURY, Michel; HENRY, Louis. *Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris: INED, 1956. 84 s.
- Google mapy [online]. 2013 [cit. 2013-08-20]. Dostupné z: <http://maps.google.cz/maps?hl=cs&tab=wl>.
- GRULICH, Josef. „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století). In: *Historická demografie 24/2000*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, s. 49–82. ISSN 0323–0937.
- HALÍŘOVÁ, Martina. *Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2012. 282 s. ISBN 978-80-7395-486-4.
- HENRY, Louis. *Anciennes familles genevoises. Étude démographique XVIe–XXe siècle*. Paris: INED, 1956.
- HENRY, Louis. *La Population de Crulai, paroisse normande*. Paris: Presses universitaires de France, 1958. 269 s.
- HENRY, Louis. *Manuel de démographie historique*. Genève, Paris: Librairie Droz, 1967. 146 s.
- HENRY, Louis. *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*. Paris: INED, 1976. 184 s.
- HENRY, Louis. *Technique d'analyse en démographie historique*. Paris: INED, 1980. 177 s.
- HERMANN, Ignát. *Blednoucí obrázky, Vzpomínky nejstarší a drobné episody z maloměstské kroniky*. Praha: F. Topič, b. d. (1922). 325 s.
- HEŘMÁNKOVÁ, Marie. Demografický vývoj únětické farnosti v 18. století. In: *Historická demografie 24/2000*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, s. 83–108. ISSN 0323–0937.
- HORÁK, Radek. *Populační vývoj v Kutné Hoře v 18. století*. Praha, 2008, 140 s. Dizertační práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.
- HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. 474 s. ISBN 80-7038-011-X.

- HOSÁK, Ladislav. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha: AV ČR, 2004. 1122 s. ISBN 80-200-1225-7.
- HRADECKÁ, Vladimíra. *Genea* [online]. c2010 [cit. 2013-07-18]. Matriky v průběhu staletí. Dostupné z: <http://www.genea.cz/informace/rady-do-zacatku/matriky-v-prubehu-staleti/%3Ehttp://www.genea.cz/informace/rady-do-zacatku/matriky-v-prubehu-staleti/>.
- HRDLIČKA, Josef. *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*. České Budějovice: Historický ústav Filosofické fakulty Jihočeské univerzity, 2003. 326 s. ISBN 80-7040-522-8.
- JANÁK, Jan; HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2005. 568 s. ISBN 80-7106-709-1.
- JANČÁREK, Petr. Sňatky v Zubrnících v 19. století. In: *Historická demografie 18/1994*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994, s. 167–178. ISSN 0323–0937.
- JANČÁREK, Petr. Zdravotní stav obyvatelstva Zubrníc v první polovině 19. století. In: *Historická demografie 17/1993*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993, s. 229–240. ISSN 0323–0937.
- JIRÁSKOVÁ, Šárka. Vývoj obyvatelstva farnosti Zdechovice v letech 1790–1899. In: *Historická demografie 36/2012*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2012, s. 65–113. ISSN 0323–0937.
- KALOUSKOVÁ, Věra. Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900. In: *Historická demografie 30/2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, s. 67–143. ISSN 0323–0937.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd, 1965. 401 s.
- KINCL, Jaromír; URFUS, Valentin; SKŘEJPEK, Michal. *Římské právo*. Praha: Beck, 1995. 386 s. ISBN 80-7179-031-1.
- KLABOUC, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962. 282 s.
- KLABOUC, Jiří. *Politický konsens k manželství v Čechách*. Praha: Československá akademie věd, 1960. 84 s.
- KLÁŠTERSKÁ, Alice. Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na šňáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století. In: *Historická demografie 22/1998*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1998, s. 145–168. ISSN 0323–0937.
- KLUSÁKOVÁ, Jana. *Obyvatelstvo obce Stružinec v 18. a 19. století*. Praha, 2000, 90 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.
- KUPROVÁ, Barbora. *Děti narozené mimo manželství na přelomu 18. a 19. století na panství Škvorec*. Praha, 2011, 61 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta.

- KUPROVÁ, Renata. *Obraz rustikální zástavby škvoreckého panství na podkladě písemných pramenů 18. století*. Ústí nad Labem, 2010, 235 s. + 2 díly příloh. Diplomová práce. Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Filozofická fakulta.
- LAŠŤOVKOVÁ, Barbora. *Demografický vývoj hostivařské farnosti v 18. století*. Praha, 1994, 107 s. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- LEBRUN, François. *La Vie conjugale sous l'ancien régime*. Paris: A. Colin, 1975.
- LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš; MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2010. 426 s. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. *Radostné dětství?: Dítě v Čechách 19. století*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2006. 376 s. ISBN 80-7185-6647-9.
- LUTONSKÝ, Boleslav; ČERNÝ, Jaroslav. *Latinsko-německo-český slovník nemocí, úrazů a příčin smrti a výrazů s nimi souvisejících (nejen) pro genealogy*. Praha: Ringier ČR, 1995. 246 s.
- Mapy.cz [online]. 2013 [cit. 2013-08-20]. Dostupné z: http://mapy.cz/#x=14.756169&y=50.073506&z=12&d=muni_4218_0_1&q=%C3%9Avaly%2C%20okres%20Praha-v%20chod&qp=11.725742_48.956105_19.019043_50.563416_6&l=5&c=h.
- MAUR, Eduard. Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání. In: *Historická demografie 2/1968*. Praha: Historický ústav ČSAV v Praze, 1968, s. 72–83.
- MAUR, Eduard. Vývoj matričního zápisu v Čechách. In: *Historická demografie 6/1972*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV v Praze, 1972, s. 40–55.
- MAUR, Eduard. *Základy historické demografie*. Praha: Univerzita Karlova, 1983. 194 s.
- MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Praha: Mladá fronta, 1999. 238 s. ISBN 80-204-0741-3.
- Ministerstvo obrany a Armáda ČR, [online]. c2004–2012 [cit. 2013-07-20] Historie základní vojenské služby v českých zemích. Dostupné z: <http://www.army.cz/scripts/detail.php?id=3895>.
- MLEZIVA, Štěpán. *Retrospektivní přehled územních jednotek a územních celků od roku 1850 do současnosti*. Praha: Akademia, 2010. 980 s. ISBN 978-80-200-1756-7.
- Mnohojazyčný demografický slovník (český svazek)*. Praha: Česká demografická společnost, 2005. 184 s. ISBN 80-239-4864-4.
- MUŽÍK, Petr. Obyvatelstvo města Domažlice v letech 1651–1830. *SAP 36/1*, 1986. Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra ČSR, 1986, s. 103–207. ISSN 0036–5246.
- NOVÁKOVÁ, Olga. Úmrtnost kojenců a mladších dětí v 19. a 1. polovině 20. století. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 45*. Praha: ČSÚ, 2003, s. 117–188. ISSN 0011-8265.
- PALACKÝ, František. *Popis království Českého: čili Podrobné poznamenání všech dosavadních krajův, panství, statkův, měst, městeček a vesnic, někdejších hradův a twrzí,*

- těž samot a zpustlých osad mnohých w zemi České, z udáním jejich obyvatelstva dle popisu r. MDCCCLIII vykonaného. Praha: J. G. Kalve, 1848. 608 s.
- PETERKA, Josef. *Cesta k rodinným kořenům. Praktická příručka občanské genealogie*. Praha: Libri, 2006. 373 s. ISBN 80-7277-307-0.
- POLÁŠEK, František. *Codex Iuris Canonici (1983)* [online]. [cit. 2013-08-04]. Dostupné z: <http://web.katolik.cz/feeling/library/Kodex.pdf>.
- POULOVÁ, Marika. Plodnost vdaných žen ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století. In: *Historická demografie 31/2007*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007, s. 49–90. ISSN 0323–0937.
- POULOVÁ, Marika. Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století. In: *Historická demografie 30/2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, s. 195–218. ISSN 0323–0937.
- RANK, Josef. *Nový slovník kapesní jazyka českého i německého. Díl II., díl německo-český*. Vídeň, Praha, Lipsko: Nakladatelství A. Haase, 1798. 1083 s.
- Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970 1. díl, svazek 1*. Praha: Federální statistický úřad, 1978. 678 s.
- Seznam míst v království Českém*. Praha, 1878. 521 s.
- SCHELLEOVÁ, Ilona; SCHELLE, Karel. *Civilní kodexy 1811–1950–1964*. Brno: Doplněk, 1993. 594 s. ISBN 80-85765-08-X.
- SOMMER, Johann Gottfried. *Das Königreich Böhmen: Zwölfter Band, Kourřimer Kreis*. Prag: Fridrich Ehrlich, 1844. 380 s.
- SRB, Vladimír. Dvě stě let statistiky přirozené měny obyvatelstva v českých zemích (1785 až 1985). In: *Historická demografie 9/1985*. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV v Praze, 1985, s. 9–88.
- SRB, Vladimír. *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum, 2004. 275 s. ISBN 80-246-0712-3.
- Statistický lexikon obcí 2005*. Praha: Ottovo nakladatelství, 2005. 1358 s. ISBN 80-7360-287-3.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav. Jak těžiti z farních matrik. In: *Od ještěda k troskám. Vlastivědný sborník českého severu 1*. Turnov: Učiteléské jednoty v Turnově a v České Dubě, 1922–23, s. 135–140.
- TINKOVÁ, Daniela. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*. Praha: Argo, 2004. 413 s. ISBN 80-7203-565-7.
- TINKOVÁ, Daniela. Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti. In: *Historická demografie 27/2003*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, s. 133–172. ISSN 0323–0937.
- TRETERA, Jiří Ramund. *Církevní právo*. Praha: Nakladatelství Jan Krigl, 1993. 219 s.

VELKOVÁ, Alice. Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti. In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*. (Sborník příspěvku z IV. pardubického bienále 27. – 28. dubna 2006.) Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 125–144. ISBN 80-7194-920-5.

WOWKOVÁ, Walburga; FIALOVÁ, Ludmila. Plodnost vdaných žen v Jablonci nad Nisou do roku 1800. In: *Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 34*. Praha: ČSÚ, 1992, s. 223–234. ISSN 0011-8265.

1917 Codex Iuris Canonici. *JGray.org* [online]. [cit. 2013-08-04]. Dostupné z:

<http://www.jgray.org/codes/cic17lat.html>.